

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2020-2021

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΤΣΑΚΑΛΑΚΟΥ
Α.Μ.: 7340011820007

«Η ιδιαίτερη μεταχείριση των κληρικών από νομοκανονική άποψη»

Επιβλέποντες:

- α) Γεώργιος Ανδρουτσόπουλος
- β) Αικατερίνη Ηλιάδου
- γ) Βασίλειος Κονδύλης

Αθήνα, 15/11/2021

Copyright © [Κωνσταντίνος Τσακαλάκος, 2021]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Στους γονείς μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
§1. Τα μέλη της Εκκλησίας.....	6
§2. Η αντιμετώπιση από τη Πολιτεία.....	7
§3. Διάρθρωση της εργασίας.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α Συνταγματικό δίκαιο.....	9
1. Δικαιώματα.....	9
§4. Η εικόνα του κληρικού.....	9
§5. Ελευθερία μετακίνησης.....	12
§6. Εκφραση.....	15
§7. Εκπαίδευση.....	19
§8. Ιδιωτικός βίος.....	20
§9. Εκλογιμότητα.....	24
§10. Συμπεράσματα.....	28
2. Υπαλληλικό Δίκαιο.....	30
§11. Γενικά.....	30
§12. Το θέμα της παραίτησης.....	35
§13. Μισθολογικό καθεστώς.....	37
§14. Μισθοδοσία Αρχιερέων.....	39
§15. Αμισθοι κληρικοί.....	41
§16. Δεύτερη θέση στο Δημόσιο.....	43
§17. Συμπεράσματα.....	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β Ιδιωτικό Δίκαιο.....	46
§18. Θέματα γάμου.....	46
§19. Εγγαμοί ή άγαμοί επίσκοποι;.....	52
§20. Υιοθεσία από επίσκοπο.....	56
§21. Παράλληλη ενασχόληση με άλλα επαγγέλματα.....	61
§22. Οπλοφορία κληρικών.....	66
§23. Κληρονομική διαδοχή κληρικών.....	68
§24. Συμπεράσματα.....	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ ΠΟΙΝΙΚΟ – ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ.....	72
§25. Γενικά.....	72
§26. Θέματα αφορόντα αρχιερείς.....	75
§27. Η εκκλητος προσφυγή.....	80
§28. Καθαίρεση χωρίς δίκη;.....	83
§29. Απονομή χάρις.....	86
§30. Αντιμετώπιση στον Ποινικό Κώδικα.....	87
§31. Συμπεράσματα.....	89
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ.....	91
§32. Μάρτυρες.....	91
§33. Σωφρονιστήρια.....	93
§34. Λοιπές διατάξεις.....	95
§35. Συμπεράσματα.....	97
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	98
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	102

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΠΔΠΧ	Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα
αρ.	άρθρο
βλ.	βλέπε
εκδ.	εκδόσεις
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων Ανθρώπου
ΚΠΚ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΚΧΕΕ	Καταστατικός Χάρτης Εκκλησίας Ελλάδος
ΚΧΕΚ	Καταστατικός Χάρτης Εκκλησίας Κρήτης
ν.	νόμος
ΝΣΚ	Νομικό Συμβούλιο Κράτους
οπ.π.	όπως παραπάνω
παρ.	παράγραφος
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
Σ	Σύνταγμα
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
σελ.	σελίδα
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΧΘΔΕΕ	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§1. Τα μέλη της Εκκλησίας

Το πλήρωμα της του Χριστού Εκκλησίας διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: η πρώτη αποτελείται από τα λαϊκά μέλη, δηλαδή από εκείνους που έχουν εγκύρως βαπτισθεί σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες και στη συνέχεια έχουν χρισθεί με αγιο μύρο για να στερεωθούν οι δωρεές του Αγίου Πνεύματος εντός τους και να επισφραγισθεί η αφετηρία της πνευματικής τους ζωής¹. Όσοι από τους λαϊκούς επιθυμούν μπορούν, υπό προϋποθέσεις φυσικά, να ενταχθούν στη δεύτερη κατηγορία που περιλαμβάνει τους κληρικούς. Αυτοί, με τη σειρά τους, χωρίζονται σε ανώτερο και κατώτερο κλήρο. Για τους μεν απαιτείται το μυστήριο της χειροτονίας ενώ για τους δε η τελετή της χειροθεσίας. Στη συνείδηση, βέβαια, της κοινωνίας η έννοια το κληρικού συνδέεται περισσότερο με τον ανώτερο κλήρο γεγονός που διαπιστώνεται και στα περισσότερα νομοθετικά κείμενα τα οποία σπάνια υιοθετούν την παραπάνω διάκριση. Εξάλλου, ο κατώτερος κλήρος (ψάλτες, αναγνώστες, νεωκόροι κ.λπ.) δεν είναι πλέον συχνό φαινόμενο· υπάρχουν ψάλτες όπως είναι σε όλους γνωστό αλλά οι περισσότεροι είναι μόνο διορισμένοι και όχι χειροθετημένοι². Η τελευταία κατηγορία και η σχετικώς νεώτερη είναι αυτή των μοναχών. Ο μοναχισμός γεννήθηκε περίπου τον 3ο αιώνα μ.Χ. στην Αίγυπτο και τη Συρία από Χριστιανούς που αποφάσισαν να ακολουθήσουν έναν μονήρη τρόπο ζωής. Ασκητές αρχικά και στη συνέχεια οργανωμένοι σε μοναστικές κοινότητες, οι μοναχοί αποκτούν αυτήν την ιδιότητα μέσω της τελετής της κουράς³ και μέχρι σήμερα αποτελούν πνευματικοί φάροι του Χριστιανισμού. Κάποιοι από αυτούς είναι, παραλλήλως, κληρικοί για να εξυπηρετούν τις λατρευτικές ανάγκες των μοναστηρίων οπού διαμένουν· αυτοί καλούνται ιερομόναχοι.

Οι κληρικοί (ανώτερος κλήρος) αναλόγως με τον βαθμό της ιερωσύνης τους διακρίνονται σε διακόνους, πρεσβυτέρους και επισκόπους. Ανάλογη με τον βαθμό του καθενός είναι και η συνεισφορά του στη διοίκηση, την πνευματική καθοδήγηση των πιστών και εν γένει τη λειτουργία της Εκκλησίας. Οι αρμοδιότητές τους και τα πνευματικά τους καθήκοντα καθορίζονται το πρώτον από τους ιερούς κανόνες. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η χειροτονία είναι η *sine qua non* προϋπόθεση για την είσοδο στον ιερό κλήρο. Μετά την τέλεση του συγκεκριμένου μυστηρίου ξεκινούν οι συνέπειες που εντοπίζονται τόσο σε επίπεδο ενδοεκκλησιαστικό όσο και σε πολιτειακό αφού η Πολιτεία έχει φροντίσει να ρυθμίσει θέματα που αφορούν το κλήρο μέσω της νομοθεσίας

1 Το μυστήριο του χρίσματος δεν είναι προϋπόθεση για την ένταξη στους κόλπους της Εκκλησίας αλλά μόνον αναγκαίο συμπλήρωμα του βαπτίσματος. Το βάπτισμα *per se* αρκεί για να θεωρηθεί κάποιος Χριστιανός. βλ. ΣΠΥΡΟΣ ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα - Κομοτηνή 1984, σελ. 151

2 ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 122

3 Η μοναχική κουρά είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να αποκτήσει κάποιος την ιδιότητα του «τέλειου» μοναχού. Όποιος επιθυμεί να γίνει μοναχός, έχει ενδυθεί το ράσο και διαμένει σε μονή αλλά δεν έχει τελεσθεί γι αυτόν κουρά, καλείται ρασοφόρος μοναχός έχοντας λάβει απλώς ρασοευχή. Η παραπάνω ευχή όμως δεν τον καθιστά μοναχό ούτε κανονικά ούτε όμως και νομικά. βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑΣ, «Η Ιδιότης του Ρασοφόρου Μοναχού», Αθήνα, 1979, σελ. 22

της. Επομένως, η πρώτη παρατήρηση που αξίζει να γίνει είναι πως υπάρχουν ειδικές ρυθμίσεις στη νομοθεσία που περιβάλλουν την έννοια του κληρικού.

§2. Η αντιμετώπιση από τη Πολιτεία

Το παραπάνω είναι απότοκο της σχέσης Πολιτείας και Εκκλησίας στην ελληνική νομική πραγματικότητα. Με ένα σύστημα σχέσεων νόμω κρατούσης Πολιτείας⁴, η νομοθετική εξουσία είναι εκείνη που ρυθμίζει πλείστα ζητήματα αφορόντα την Εκκλησία. Βέβαια, υπουργήματα όπως αυτό του κληρικού διαπλάσθηκαν μέσω των ιερών κανόνων ήδη από τους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού. Οι βασικοί άξονες, συνεπώς, που διέπουν τη φύση του λειτουργήματος αυτού ενυπάρχουν σε θεμελιωδη κείμενα της θρησκείας. Ωστόσο, με το πέρασμα των αιώνων εξελίχθηκαν οι κοινωνικές δομές. Νέες νομικές έννοιες έκαναν την εμφάνισή τους και μαζί με αυτές γεννήθηκε η ανάγκη για ρύθμιση του πλαισίου λειτουργίας Εκκλησίας. Η πρόοδος ως προς την κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων ήδη από τη σύσταση του ελληνικού κράτους και στη συνέχεια υπό την ομπρέλα της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν άφησε ανεπηρέαστους τους θρησκευτικούς λειτουργούς. Δεδομένο είναι πως η Πολιτεία αναγνώρισε και σεβάστηκε την ιδιαίτερη φύση των θρησκευτικών λειτουργών και δη αυτών της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Δεν υπήρξε προσπάθεια να αλλοιωθεί αυτός ο ιδιαίτερος χαρακτήρας των κληρικών μέσω καθολικών ρυθμίσεων που θα τους εξομοίωναν με τους υπόλοιπους εργαζομένους για παράδειγμα αλλά, αντιθέτως, υπήρξε μέριμνα να διαφυλαχθεί η ιδιόμορφη φύση του λειτουργήματός τους.

Θεμέλιο αυτής της ιδιαίτερης αντιμετώπισης που επιφυλάττει η Πολιτεία για τους κληρικούς είναι το γεγονός πως διαφέρουν από τους υπολοίπους εργαζομένους αφού ασκούν το υπόργημά τους επικαλούμενοι μεταξύ άλλων και το δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία. Εξάλλου, η φύση του κληρικού προσιδιάζει περισσότερο σε ένα ιδιαίτερο *modus vivendi* και λιγότερο σε επαγγελματικό προσανατολισμό. Τέλος, στη συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας ανέκαθεν οι κληρικοί έχαιραν ιδιάζουσας αντιμετώπισης ιδίως σε περιόδους κρίσεων και εθνικού αναβρασμού. Εφόσον, λοιπόν, η συνταγματικώς κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας επιτάσσει οι ίδιες καταστάσεις να αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο αλλά οι ανομίες με διαφορετικό⁵ θεμελιώνεται η ανάγκη ύπαρξης ιδιαίτερων νομοθετικών ρυθμίσεων για τους κληρικούς.

§3. Διάρθρωση της εργασίας

Όπως θα γίνει αντιληπτό στη συνέχεια πίσω από σχεδόν κάθε ρύθμιση της πολιτειακής νομοθεσίας για θέματα κληρικών βρίσκονται συγκεκριμένοι ιεροί κανόνες. Επομένως, η έρευνα που ακολουθεί αφιερώνεται στην ανάδειξη των περιπτώσεων ιδιαίτερης μεταχείρισης καθώς και στην παράθεση των θεμελίων αυτής εξ απόψεως κανονικού δικαίου. Πρόκειται για ζητήματα που έχουν ρυθμιστεί και υπάρχει ασφάλεια δικαίου υπό την αίρεση της μη μεταβολής της νομοθεσίας.

4 βλ. ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Μαθήματα Εκκλησιαστικού Δικαίου», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2020, σελ. 108

5 βλ. Π. Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, “Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα”, εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλα, 2012, σελ. 1031

Υπάρχουν, όμως και θέματα για τα οποία η πολιτειακή νομοθεσία δεν έχει μεριμνήσει μέσω της νομοθεσίας της αφήνοντας έτσι αποκλειστικό ρυθμιστή τους ιερούς κανόνες και την ιερά παράδοση της Εκκλησίας. Όπως είναι αναμενόμενο σε ένα σύστημα σχέσεων νόμου κρατούσης Πολιτείας, τα θέματα που δεν έχουν νομοθετικό περίβλημα δεν είναι πολλά και ανάγονται περισσότερο στη σφαίρα των πνευματικών επιταγών. Ακόμα όμως κι αυτά θέτουν σημαντικούς περιορισμούς στην απόλαυση των ατομικών δικαιωμάτων του κληρικού. Κρίθηκε ως νομικά ορθότερη η διάρθρωση της εργασίας σε τέσσερα κεφάλαια που αντιπροσωπεύουν αντίστοιχους κλάδους δικαίου. Συνταγματικό δίκαιο, ιδιωτικό, ποινικό - πειθαρχικό και τέλος δικονομικό. Το πρώτο από αυτά χωρίζεται σε δύο υποενότητες: η μία πραγματεύεται τα ανθρώπινα δικαιώματα και η άλλη το υπαλληλικό δίκαιο. Εν τελει σκοπός της εργασίας αυτής είναι να διαπιστώσει κατά πόσο είναι θεμιτός ένας περιορισμός αυτών των δικαιωμάτων και ειδικότερα αν δικαιολογείται από την ιδιαίτερη θέση του κληρικού στην κοινωνική πραγματικότητα του 21ου αιώνα.

Απαραίτητη διευκρίνηση είναι πως αντικείμενο της μελέτης είναι μόνον οι κληρικοί της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας και πιο συγκεκριμένα οι τρεις κατηγορίες του ανώτερου κλήρου όπως αναφέρθηκαν προγουμένως. Αρα, δεν θα γίνει αναφορά σε μοναχούς παρότι κι εκεί οι νόμοι της Πολιτείας και οι κανόνες της Εκκλησίας επιφυλάσσουν ιδιαίτερη αντιμετώπιση με ισχυρό αντίκτυπο στην απόλαυση των ατομικών δικαιωμάτων. Κρίθηκε πως, με μία τέτοια επέκταση στο θέμα, το πεδίο έρευνας θα ήταν εξαιρετικά ευρύ αφενός και αφετέρου στις βιβλιοθήκες του εκκλησιαστικού δικαίου υπάρχουν ήδη συγγράμματα και διατριβές που αναλύουν πλήρως τα θέματα των μοναχών.

1. Δικαιώματα

§4. Η εικόνα του κληρικού

Σύμφωνα με το άρ. 5 παρ. 1 του Συντάγματος, *καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη*. Ενδεικτικό της θεμελιώδους σημασίας του άρθρου αυτού είναι πως δεν μπορεί να αναθεωρηθεί όπως προβλέπει το άρ. 110 παρ. 1 Σ. αλλά ούτε και να ανασταλεί η ισχύς του ακόμη και σε κατάσταση πολιορκίας (άρ. 48 παρ. 1 Σ.). Το πεδίο εφαρμογής του άρθρου αυτού είναι εξαιρετικά ευρύ ενώ μία έκφραση του είναι και το δικαίωμα στην εικόνα¹, το δικαίωμα δηλαδή να παρουσιάζεται κανείς όπως επιθυμεί υπό την προϋπόθεση βέβαια πως δεν παραβιάζονται τα χρηστά ήθη και δεν δημιουργείται απειλή για τη δημόσια τάξη.

Το άρ. 8 παρ. 1 της ΕΣΔΑ ορίζει πως *παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του*. Όπως γίνεται δεκτό στη θεωρία και τη νομολογία², ελλείπει άλλης ειδικότερης διάταξης στη Σύμβαση, το άρθρο αυτό προστατεύει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας ως έκφραση του ιδιωτικού βίου.

Όπως θα γίνει κατανοητό στη συνέχεια οι ιεροί κανόνες αλλά και η πολιτειακή νομοθεσία έχουν προσδιορίσει με συγκεκριμένο τρόπο τα περιθώρια άσκησης του δικαιώματος αυτού. Πρώτη χρονικά η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος όρισε στον ΚΖ' κανόνα της την υποχρέωση να φορούν οι κληρικοί ενδυμασία τέτοια που να αρμόζει στην αποστολή τους³. Στη συνέχεια η Ζ' Οικουμενική με τον ΙΣΤ' κανόνα της απαγόρευσε στους κληρικούς να φορούν λαμπρά ενδύματα και να έχουν περιβολή περήφανη. Αυτά είναι στοιχεία ξένα προς τη φύση και τον προορισμό ενός κληρικού⁴.

1 βλ. Δ. ΔΑΡΕΛΛΗ, «Η Ελεύθερη Ανάπτυξη της Προσωπικότητας» στο ΣΠΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, «Θεμελιώδη Δικαιώματα», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017 σελ. 78

2 ΕΔΔΑ, *Reklos and Davourli κατά Ελλάδος* (15/1/2009), παρ. 39 «Γενικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η νομολογία αναγνωρίζει ότι η ιδιωτική ζωή αποτελεί μία ευρεία έννοια η οποία δεν προσφέρεται για εξαντλητικό ορισμό. Η έννοια αυτή περιλαμβάνει ομοίως το δικαίωμα στην ταυτότητα (Wisse κατά Γαλλίας, αριθ. 71611/01, § 24, 20Δεκεμβρίου 2005) και εκείνο στην προσωπική ανάπτυξη, είτε με τη μορφή της ανάπτυξης της προσωπικότητας (Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου [GC], αριθ. 28957/95, § 90, CEDH 2002-VI) ή υπό το πρίσμα της ατομικής αυτονομίας, έννοια η οποία αντικατοπτρίζει μία σημαντική αρχή στην οποία στηρίζεται η ερμηνεία των εγγυήσεων του άρθρου 8...»

3 βλ. FONTI, «FASCICOLO IX DISCIPLINE GENERALE ANTIQUE 1ere Partie» εκδ. Topografia Italo Orientale S. Nilo Grottaferata, Ρώμη, 1962, σελ. 158 «Μηδεις τῶν ἐν κλήρῳ καταλεγομένων ἀνοίκειον ἐσθήτα ἀμφιεννύσθω, μήτε ἐν πόλει διάγων, μήτε ἐν ὁδῷ βαδίζων, ἀλλὰ στολαῖς κεχρήσθω ταῖς ἤδη τοῖς ἐν κλήρῳ καταλεγομένοις ἀπονεμηθείσαις· εἰ δέ τις διαπράξοιτο τὸ τοιοῦτον, ἐπὶ ἐβδομάδα μίαν ἀφοριζέσθω. »

4 FONTI, ὁπ.π., σελ. 272-273 «Πᾶσα βλακεία, καὶ κόσμησις σωματικῆ, ἀλλότριαί εἰσι τῆς ἱερατικῆς τάξεως, καὶ καταστάσεως. Τοὺς οὖν ἑαυτοὺς κοσμοῦντας ἐπισκόπους, ἢ κληρικοὺς, δι' ἐσθήτων λαμπρῶν καὶ περιφανῶν, τούτους διορθοῦσθαι χρή· εἰ δ' ἐπιμένειεν, ἐπιτιμίῳ παραδίδοσθαι... »

Επομένως, οι ιεροί κανόνες ορίζουν για τους λειτουργούς μία απλή εμφάνιση αν και δεν αναφέρεται κάπου το ράσο ή ο χιτώνας ως υποχρεωτικά.

Ακόμη περισσότερες και αναλυτικότερες είναι οι προβλέψεις της νομοθεσίας για την ενδυμασία των κληρικών. Το προεδρικό διάταγμα της 21/22.1.1931 «Περί της κανονικής περιβολής του Ελληνικού Ορθοδόξου Κλήρου» περιγράφει με λεπτομέρεια το πώς πρέπει να είναι ενδεδυμένοι τόσο εν ώρα υπηρεσίας κατά τις ιεροτελεστείς όσο και όταν βρίσκονται εκτός υπηρεσίας. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχουν τρεις διαφορετικές προβλέψεις ανάλογα με τους βαθμούς της ιερωσύνης, με τον επίσκοπο να φέρει τα περισσότερα στοιχεία ενδυμασίας, ενώ στη δεύτερη πρόβλεπεται χιτώνας και ζώνη που τον στηρίζει, δύο μιάτια, ένα κοντό και ένα μακρύ, και τέλος ένα κάλυμμα κεφαλής. Η Πολιτεία, ωστόσο, ενδιαφέρθηκε να κατοχυρώσει τα άμφια ως τρόπο ενδυμασίας αποκλειστικώς των κληρικών και των μοναχών απαγορεύοντας, έτσι, σε οποιονδήποτε που δεν έχει αυτή την ιδιότητα να φοράει τα ενδύματα του κληρικού. Οι σχετικές ρυθμίσεις εντοπίζονται αφενός στους καταστατικούς χάρτες των Εκκλησιών Ελλάδος⁵ (άρ. 54) και Κρήτης⁶ (άρ. 121 και 129) και αφετέρου στον Ποινικό Κώδικα. Το άρθρο 176 αυτού τιμωρεί ακόμα και με φυλάκιση όποιον φοράει στολή, μεταξύ άλλων και θρησκευτικού λειτουργού. Συνεπώς, η ελληνική νομοθεσία εμπλουτίζει τους κανόνες της Εκκλησίας και αναγνωρίζει την αναγκαιότητα για ύπαρξη περιορισμών στον τρόπο ένδυσης των κληρικών. Ταυτόχρονα δε δεδομένου πως πρόκειται για θρησκευτικό λειτουργό ενός νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου τιμωρεί το έγκλημα της αντιποίησης αρχής που διαπράττει κανείς φορώντας θρησκευτικά άμφια.

Πέρα όμως από το ράσο, σήμα κατατεθέν για τους ορθοδόξους ιερείς είναι η κόμη και τα γένια. Είναι όμως γεγονός πως κανένας ιερός κανόνας δεν τα επιβάλλει ρητώς. Πρόκειται για μακραίωνη παράδοση που ξεκινά ήδη από τα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού και σκοπό έχει να ομοιάσουν στην όψη οι κληρικοί με τον Χριστό. Επειδή όμως δεν υπάρχει ρητώς κανόνας δεν υπάρχει και αντίστοιχη πρόβλεψη από τη νομοθεσία.

Η μικρή αυτή ανάλυση που προηγήθηκε φανερώνει πως ο κληρικός της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα υφίσταται κάποιους περιορισμούς στον τρόπο που εμφανίζεται δημόσια. Για την ακρίβεια η νομοθεσία προσδιορίζει ως αποδεκτή και νόμιμη ενδυμασία το ράσο ενώ οι ιεροί κανόνες απαγορεύουν την κοσμική εμφάνιση και τον καλωπισμό. Επι παρέκκλισης προβλέπεται από το κανονικό δίκαιο επιβολή επιτιμίου. Βέβαια, οι κληρικοί δεν είναι οι μόνοι που υποχρεώνονται σε συγκεκριμένη ενδυμασία. Η περίπτωση των στρατιωτικών και γενικά των σωμάτων ασφαλείας ομοιάζει εμφανώς. Ωστόσο στις περιπτώσεις αυτές υποχρεούνται να φορούν την στολή τους μόνο κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους και όχι μετά το πέρας αυτής.

5 Ν. 590/1977 (ΦΕΚ Α 146/3.05.1977)

6 Ν. 4149/1961 (ΦΕΚ Α 41/16.3.1961)

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη να μην φορούν οι κληρικοί την ειδική τους ενδυμασία όσο δεν βρίσκονται εν υπηρεσία. Πρόκειται για μία ιδέα που δεν είναι ξένη ούτε πρωτάκουστη. Υπάρχουν χώρες που δεν περιέχουν στη νομοθεσία τους ανάλογες διατάξεις με αυτές της Ελλάδας, ουσιαστικά αφήνοντας την ίδια την Εκκλησία να αποφασίσει για το θέμα. Υπάρχουν από την άλλη χώρες, όπως η Τουρκία, οι οποίες στο πλαίσιο ενός λαϊκού κράτους που επιθυμούν να προωθήσουν απαγορεύουν σε θρησκευτικούς λειτουργούς (εκτός των επικεφαλής αυτών) να φορούν ειδική στολή δημοσίων και όταν δεν ασκούν τα λειτουργικά τους καθήκοντα. Στον θρησκευτικό κόσμο της Ελλάδας οι απόψεις δίστανται. Οι περισσότεροι κληρικοί διαφόρων βαθμίδων τάσσονται κατά της ιδέας της αλλαγής αυτής στην χώρα μας για να μην αλλοιωθεί ο χαρακτήρας, η φύση και ο προορισμός του κληρικού. Από την άλλη οι αρχικοί ψίθυροι της αντίθετης άποψης έχουν γίνει πλέον φωνές και μάλιστα εκφρασμένες από αρχιερείς. Ο Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμος ισχυρίζεται πως δεν θα δυσκολευόταν το ποιμνίο να σεβαστεί έναν κληρικό ο οποίος, εκτός Εκκλησίας, φοράει κοσμικά ρούχα. Αντίθετα μάλιστα θεωρεί πως μία τέτοια αλλαγή θα μπορούσε να ενθαρρύνει ένα νέο να ενταχθεί στον ιερό κλήρο γιατί εκτός των άλλων θα ήταν ενδεχομένως πιο εύκολο να βρεί μία σύντροφο. Ο κοινός τους οικογενειακός βίος θα ήταν περισσότερο εναρμονισμένος με την κοινωνική πραγματικότητα⁷. Στο ίδιο μήκος κύματος ο μακαριστός επίσκοπος Περιστερίου Αλέξανδρος υποστηρίζει πως οι έγγαμοι κληρικοί θα πρέπει να είναι ελεύθεροι να επιλέξουν μεταξύ ράσου και κοσμικού ενδύματος για τις εκτός Εκκλησίας δημόσιες εμφανίσεις τους. Ο επίσης μακαριστός επίσκοπος Ιωαννίνων Θεόκλητος κάνοντας δημόσια εμφάνιση με κοστούμι δήλωσε πως «θεωρώ ότι όποιος φοράει είτε ράσο είτε κοστούμι μπορεί να είναι παπάς...»⁸.

Είναι γεγονός πως οι δηλώσεις επί του θέματος είναι πολλές και διαφορετικές όμως σε αυτό που αξίζει να γίνει εστίαση στην παρούσα εργασία είναι η δυνατότητα για αυτή την αλλαγή από νομικής πλευράς. Το παράδοξο στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι πως ο πολιτειακός νομοθέτης είναι εκείνος που ορίζει ρητά και ειδικά το ράσο ως το υποχρεωτικό ένδυμα για τους κληρικούς. Οι ιεροί κανόνες δεν είναι απόλυτοι επ'αυτού και αυτό φαίνεται από το γεγονός πως σε άλλες χώρες δεν δημιουργείται κανονικό - δογματικό ζήτημα από την κοσμική ενδυμασία του κληρικού εκτός ναού. Επομένως, καταλήγοντας διαπιστώνουμε πως επί τη βάση της ελληνικής ισχύουσας νομοθεσίας οι θρησκευτικοί λειτουργοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν μπορούν να ενδυθούν με κάτι άλλο πέραν των αμφίων τους. Η συγκεκριμένη πρόβλεψη σαφώς και εμποδίζει τους κληρικούς να απολάσουν πλήρως το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Άποψη του γράφοντος, ωστόσο, είναι πως αν υπήρχε βούληση από την Εκκλησία να αλλάξει αυτό το νομοθέτημα, η Πολιτεία δεν θα ήταν αρνητική και θα νομοθετούσε αναλόγως.

7 «ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ», 16/1/2013, σελ. 5

8 ΜΑΝΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ, «Θεόκλητος, ο ανατρεπτικός ιεράρχης»
<https://www.tanea.gr/2014/04/17/greece/theoklitos-o-anatreptikos-ierarxis/> (Πρόσβαση την 6/9/2021)

§5. Ελευθερία μετακίνησης

Έκφραση του δικαιώματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι και η ελευθερία μετακίνησης που κατοχυρώνεται το πρώτον στο άρ. 5 παρ. 3 Συντάγματος: «*Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος.*». Η παρ. 4 του άρ. 5 ορίζει επιπλέον πως «*απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιονδήποτε Έλληνα την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση στη Χώρα, καθώς και την ελεύθερη έξοδο και είσοδο σ' αυτήν. Τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων, όπως νόμος ορίζει.*». Βέβαια, η συγκεκριμένη πρόβλεψη μπορεί να ανασταλεί σε κατάσταση πολιορκίας σύμφωνα με το άρ. 48 παρ. 1.

Το δικαίωμα αυτό είναι γνωστό και εντός του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το άρ. 21 της ΣΛΕΕ προβλέπει πως «*Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στις Συνθήκες και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή τους.*» Το τέταρτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ στο άρ. 2 κατοχυρώνει και προστατεύει την ελεύθερη μετακίνηση, την ελεύθερη επιλογή τόπου κατοικίας καθώς και την ελευθερία εξόδου από τη χώρα, πλην όμως η Ελλάδα μη έχοντας επικυρώσει το Πρωτόκολλο αυτό δεν δεσμεύεται από τη συγκεκριμένη πρόβλεψη¹.

Τέλος, το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα το οποίο εισήχθη στην ελληνική ένομη τάξη με τον Ν. 2462/1997 ορίζει στο άρ. 12 ότι «*οποιοσδήποτε βρίσκεται νόμιμα στο έδαφος ενός Κράτους έχει δικαίωμα ελεύθερης μετακίνησης και ελεύθερης επιλογής κατοικίας στο έδαφος αυτού του Κράτους.*» (παρ. 1) και πως «*καθένας είναι ελεύθερος να εγκαταλείψει οποιαδήποτε χώρα, συμπεριλαμβανομένης και της δικής του.*» (παρ. 2.). Αντίστοιχη διάταξη υπάρχει και στο άρ. 13 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ωστόσο, η Διακήρυξη αυτή δεν έχει κυρωθεί και κατά επέκταση δεν είναι νομικά δεσμευτική για την Ελλάδα².

Συνέπεια των ανωτέρω είναι πως στη χώρα μας κάθε Έλληνας πολίτης δύναται να μετακινείται κατ' αρχήν ακωλύτως εντός της ελληνικής επικράτειας. Περιορισμοί είναι νόμιμο να υπάρχουν όταν αυτοί προβλέπονται σε νόμο, να είναι αναλογικοί και αποβλέπουν στην εξασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος. Ενα ενδεικτικό παράδειγμα είναι η τήρηση του Κώδικα Οδικής

1 Π. Νάσκου-Περράκη, «*Δικαιώματα του Ανθρώπου*», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2019, σελ. 536

2 ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΡΑΡΑΣ, «*Η νομική φύση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*» <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17001> (Πρόσβαση την 7/9/2021)

Κυκλοφορίας καθώς και όπως απέδειξε το πολύ πρόσφατο παρελθόν, η απαγόρευση κυκλοφορίας προς αποφυγή διασποράς του ιού SARS CoV-2 για την προστασία της δημόσιας υγείας³.

Τι ισχύει όμως για τους κληρικούς της Εκκλησίας της Ελλάδας; Το άρ. 56 παρ. 3 του ΚΧΕΕ δίνει την απάντηση: «*Κληρικός παντός βαθμού ή μοναχός της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, προκειμένου να μετακινηθεί εκτός των ορίων της εκκλησιαστικής περιφέρειας αυτού, δέον να έχει την άδεια μόνον της προϊσταμένης του αρχής προκειμένου δε να παραμείνη εις ετέραν περιφέρειαν πέρα του διμήνου εντός του αυτού ημερολογιακού έτους, συνεχώς ή διακεκομμένως, δέον να τύχη αδείας και του επιχωρίου Μητροπολίτου.* ». Στο ίδιο μήκος κύματος η εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου 4015/21.2.1836 η οποία εξαρτάται την έκδοση διαβατηρίου ενός κληρικού από την άδεια του αρμόδιου επισκόπου. Βέβαια, η εγκύκλιος δεν μπορεί να θέσει το πρώτον περιορισμούς και να εισάγει κανόνες δικαίου αλλά περιβάλλει και ερμηνεύει ήδη υπάρχοντες.

Οι προβλέψεις για την Εκκλησία της Κρήτης είναι ακόμη αναλυτικότερες. Στο άρθρο 35 του καταστατικού της χάρτη λοιπόν ορίζεται πως για να εξέλθει κάποιος επίσκοπος από την εκκλησιαστική του περιφέρεια για να διαμείνει σε άλλη εντός Κρήτης θα πρέπει να έχει την άδεια του επιχωρίου επισκόπου, ενώ αν επιθυμεί να φύγει εκτός νησιού, απαραίτητη είναι ειδική άδεια από τον Αρχιεπίσκοπο Κρήτης. Την άδεια αυτή αποφασίζει αν θα τη χορηγήσει το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων όταν ο επίσκοπος επιθυμεί να περάσει τα σύνορα της χώρας. Το ίδιο Υπουργείο αλλά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο χορηγεί αυτή την άδεια στον Αρχιεπίσκοπο Κρήτης για να εξέλθει της χώρας. Οι υπόλοιποι κληρικοί της Κρήτης από την άλλη για να μεταβούν εκτός της εκκλησιαστικής τους περιφέρειας πρέπει να έχουν συστατική επιστολή, δηλαδή άδεια από τον ιεράρχη της επαρχίας που ασκούν το λειτούργημά τους, στην οποία αναφέρεται το χρονικό διάστημα μετά το πέρας του οποίου οφείλει ο κληρικός να επιστρέψει στην βάση του. Τα έγγραφα αυτά ελέγχει και αξιολογεί ο ιεράρχης στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται προσωρινά ο κληρικός, με δυνατότητα να τον αποπέμψει αν δεν τα θεωρήσει έγκυρα⁴. Όσοι δε κληρικοί οποιουδήποτε ιερατικού βαθμού έρχονται στο νησί από άλλο μέρος πρέπει να είναι εφοδιασμένοι με έγγραφα στα οποία αναφέρεται «*ή αιτία ελεύσεως, ό χρόνος τής διανομής και τὸ άκόλυτον ή μη τοῦ ίεροπράττειν.*»⁵. Μία άλλη οπτική του περιορισμού της ελεύθερης μετακίνησης εντοπίζεται στο άρθρο 30 το οποίο αυτή τη φορά υποχρεώνει τον αρχιερέα τουλάχιστον μία φορά το έτος να περιοδεύσει στο σύνολο της εκκλησιαστικής του επαρχίας. Άδεια από την οικεία εκκλησιαστική αρχή πρέπει να φέρει και κάθε κληρικός που θέλει να επισκεφτεί το Άγιον Όρος⁶.

3 ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ «Είναι συνταγματικός ο περιορισμός της ελεύθερης κίνησης κατά τη βραδινή απαγόρευση κυκλοφορίας λόγω της πανδημίας;» <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-syntagmatikos-o-periorismos-ths-eflethths-kinshs-kata-th-vradinh-apagoreysh-kykloforias-logw-ths-pandhmias/> (Πρόσβαση την 7/9/2021)

4 ΚΧΕΚ Αρ. 35

5 ΚΧΕΚ Αρ. 130 παρ. 1

6 Ν.Δ. της 10/16-9-1926 (ΦΕΚ Α 309/16.9.1926) (ΚΧΑΟ) Αρ. 173

Οι παραπάνω διατάξεις δεν είναι ξένες για το κανονικό δίκαιο καθώς στους ιερούς κανόνες υπάρχουν ανάλογες προβλέψεις. Ο κανόνας Ι' της Ζ Οικουμενικής Συνόδου απειλεί ακόμη και με καθαίρεση τον κληρικό που εγκαταλείπει την επαρχία του για να λειτουργήσει σε άλλη περιοχή⁷ ενώ ο κανόνας ΙΔ' των Αποστολικών κανόνων απαγορεύει σε επίσκοπο να εξέρχεται της επαρχίας του και να αναμειγνύεται με θέματα άλλης. Πρόκειται για το κανονικό αδίκημα της εισπήδησης που εντοπίζεται ήδη από τον Β' κανόνα της Β' Οικουμενικής Συνόδου⁸. Ο Αποστολικός κανόνας ΙΕ' με τη σειρά του δεν επιτρέπει σε κληρικό να λειτουργεί εκτός της επαρχίας του παρά τη γνώμη του οικείου επισκόπου. Παρόμοιες διατάξεις εντοπίζονται στους κανόνες ΜΑ' και ΜΒ' της Συνόδου της Λαοδικείας⁹. Το γεγονός πως το περιεχόμενο των κανόνων που προαναφέρθησαν είναι ουσιαστικά παρόμοιο αλλά και επαναλαμβανόμενο σημαίνει πως το ζήτημα αυτό ταλάνιζε επι αιώνες την Εκκλησία διότι η παραβατική συμπεριφορά των κληρικών δεν εξέλειπε. Φαίνεται λοιπόν, πως βούληση των συντακτών των κανόνων ήταν να επικυρώνουν με κάθε ευκαιρία την ίδια απαγόρευση για να επιτύχουν διατήρηση της εκκλησιαστικής τάξης.

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό οι διατάξεις των Καταστατικών Χαρτών που προαναφέρθηκαν καθώς και συγκεκριμένοι ιεροί κανόνες έρχονται σε αντίθεση με το δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης όπως προβλέπεται από κείμενα υπερνομοθετικής ισχύος. Συνεπώς τίθεται ζήτημα αντισυνταγματικότητας αυτών των ειδικών προβλέψεων. Δεν θα πρέπει να γίνει απόδεκτό οι κληρικοί να αντιμετωπίζονται δυσμενέστερα με λόγο την εκκλησιαστική τάξη. Το ζήτημα αυτό έχει απασχολήσει και τη νομολογία του ΣτΕ το οποίο με την απόφαση 2636/1980 έκρινε αντισυνταγματικό το άρ. 56 του ΚΧΕΕ που απαιτεί άδεια της εκκλησιαστικής αρχής για να εξέλθει κάποιος κληρικός ή μοναχός της χώρας. Στη συγκεκριμένη υπόθεση ένας κληρικός, εφημέριος ναού στην Ελευσίνα ζήτησε άδεια από τον επιχώριο μητροπολίτη να μεταβεί στην Ισπανία για να συμμετάσχει σε συνάντηση αντιστασιακών συγγραφέων. Ο μητροπολίτης ζήτησε τη γνώμη της Ιεράς Συνόδου επί του θέματος η οποία έκρινε πως δεν πρέπει να χορηγηθεί αυτή η άδεια με το σκεπτικό ότι απαγορεύεται η συμμετοχή των κληρικών σε πολιτικές συγκεντρώσεις. Σε συνέχεια αυτής της κρίσης ο μητροπολίτης απέρριψε την αίτηση του ιερέα. Το ΣτΕ αρχικά δεχθηκε πως αυτή η απόρριψη είναι εκτελεστή διοικητική πράξη και όχι πνευματικής φύσης απόφαση. Στη συνέχεια διαπίστωσε πως περιορισμός στην ελευθερία μετακίνησης θα ήταν συνταγματικά ανεκτός μόνο αν υπήρχε γενική, πλήν όμως συγκεκριμένη, αντικειμενική και ρητή νομοθετική πρόβλεψη. Επειδή όμως δεν τηρούνται αυτές οι προϋποθέσεις από τον ΚΧΕΕ, η διάταξη του άρ. 56 είναι αντίθετη στο άρ. 5 του Συντάγματος. Αρα, είναι ανίσχυρη και δεν παράγει έννομες συνέπειες. Στο επιχείρημα,

7 FONTI, όπ.π. (παρ. 4) 264-265 «Επειδή τινες τῶν κληρικῶν, ..., ἀπολιπόντες τὴν ἑαυτῶν παροικίαν εἰς ἑτέραν παροικίαν ἐκτρέχουσι, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ ἐν ταύτῃ τῇ θεοφυλάκτῳ καὶ βασιλίδι πόλει, καὶ εἰς ἄρχοντας προσεδρεύουσιν, ἐν τοῖς αὐτῶν εὐκτηρίοις τὰς λειτουργίας ποιοῦντες, τούτους, χωρὶς τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, οὐκ ἔξεστι δεχθῆναι ἐν οἰωδήποτε οἴκῳ, ἢ ἐκκλησίᾳ· εἰ δὲ τις τοῦτο ποιῆσει, ἐπιμένων, καθαιρεῖσθω...»

8 FONTI, όπ.π. (παρ. 4) σελ. 46-47 «Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγγέειν τὰς ἐκκλησίας· ...»

9 FONTI, « FASCICOLO IX DISCIPLINE GENERALE ANTIQUE 2ere Partie», εκδ. Topografia Italo Orientale S. Nilo Groitaferata, Ρώμη, 1962, σελ. 147-148, ΜΑ: «Ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικῶν ἢ κληρικῶν ἄνευ κελεύσεως ἐπισκόπου ὀδεύειν. », ΜΒ: «Ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς, ἄνευ κανονικῶν γραμμάτων ὀδεύειν. »

τέλος, πως οι ιεροί κανόνες που ρυθμίζουν το θέμα έχουν υπερνομοθετική ισχύ χάρη στο άρ. 3 του Συντάγματος, το δικαστήριο απαντά πως το συγκεκριμένο άρθρο δεν κατοχυρώνει διοικητικής φύσης κανόνες σύμφωνα με πάγια νομολογία¹⁰. Την απόφαση αυτή χαιρετίζει και η θεωρία του Συνταγματικού Δικαίου ειδικά αν αναλογιστεί κανείς πως οι περιορισμοί αυτοί δεν αποτελούν εκ των ων ουκ άνευ συνέπεια της ιδιότητας του κληρικού¹¹.

Συνέπεια όλων των ανωτέρω είναι πως οι περιορισμοί που τίθενται από τους Καταστατικούς Χάρτες δεν είναι θεμιτοί και αντιβαίνουν στο Σύνταγμα. Το δικαίωμα στην ελεύθερη μετακίνηση δεν είναι δικαίωμα αδιάφορο για τους κληρικούς και αυτό φαίνεται από την ύπαρξη της δικαστικής διαμάχης που προαναφέρθηκε. Μία λύση που θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις ανάγκες της Εκκλησίας θα ήταν η εξής: η παροχή άδειας να εξακολουθεί να υφίσταται αλλά να υπάρχει δέσμια αρμοδιότητα του μητροπολίτη να την παρέχει σε κάθε αιτούντα κληρικό επί τη βάση αντικειμενικών προϋποθέσεων και σε καμία περίπτωση να μην υπάρχει διακριτική ευχέρεια. Κάτι ανάλογο δηλαδή με τις άδειες των στρατιωτικών που οφείλουν να δηλώνουν απλώς τον προορισμό τους και φυσικά το χρονικό διάστημα της άδειας. Έτσι, η προϊστάμενη αρχή θα λάμβανε γνώση για το μέρος που θα βρισκόταν ο κληρικός ο οποίος δεν θα χρειαζόταν να δηλώσει τον σκοπό του ταξιδιού του. Άποψη του γράφοντος είναι πως κάτι τέτοιο θα μπορούσε να δικαιολογηθεί συνταγματικά χάρη στην ιδιαίτερη φύση του κληρικού ως θρησκευτικού λειτουργού και μέρους ενός νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου. Από την άλλη, διατάξεις που εξαρτούν την έκδοση διαβατηρίου για ιερέα από τη σύμφωνη γνώμη ιεράρχη ή άλλες που δίνουν στον επιχώριο επίσκοπο εξουσία να αποπέμπει όποιον κληρικό βρίσκεται στην εκκλησιαστική του περιφέρεια αδικαιολογήτως πάσχουν τόσο που δεν μπορούν παρά μόνο να καταργηθούν.

§6. Εκφραση

Η ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρ. 14: «*Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους.*» (παρ. 1).

Αντίστοιχη πρόβλεψη υπάρχει στην ΕΣΔΑ της οποίας το άρ. 10 παρά. 1 ορίζει: «*Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας.*». Κάτι ανάλογο υπάρχει και στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα το οποίο στο άρθρο 19 παρ. 2 κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ελευθερία της

10 «ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1981, Τεύχος 1, σελ. 439-443

11 ΚΩΣΤΑΣ ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σελ. 220 αλλά και ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, «Δικαιώματα», όπ.π. (παρ. 2) σελ. 173

έκφρασης και το αναλύει στην ελευθερία αναζήτησης, λήψης και μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους χωρίς να γίνεται διάκριση του μέσου μετάδοσης αυτής. Τέλος, το ίδιο δικαίωμα προστατεύει ο ΧΘΔΕΕ στο άρ. 11.

Επειδή οι ανωτέρω διατάξεις δεν κάνουν καμία διάκριση θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι οποιοσδήποτε έχει την ελευθερία να εκφράσει τις απόψεις του για κάθε θέμα, είτε αυτό είναι κοινωνικό, είτε εντοπίζεται σε πλαίσιο πολιτικό, είτε ακόμη έχει θρησκευτικό περιεχόμενο. Επίσης κάθε φορέας αυτού του δικαιώματος είναι ελεύθερος να επιλέξει το μέσο δια του οποίου θα διαδώσει τα «πιστεύω» του. Βέβαια όπως και στα περισσότερα δικαιώματα έτσι και σε αυτό υπάρχουν περιορισμοί αφού ο ίδιος συντακτικός νομοθέτης διατυπώνει επιφύλαξη υπέρ του νόμου. Οριο λοιπόν στην έκφραση είναι η τήρηση των χρηστών ηθών, η προστασία του ιδιωτικού βίου και των προσωπικών δεδομένων (τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας όταν πρόκειται για δημόσιο πρόσωπο ή πρόσωπο της επικαιρότητας) καθώς και η προστασία της τιμής του ανθρώπου που μπορεί να είναι αντικείμενο κριτικής¹.

Οι ιεροί κανόνες δεν έχουν θίξει το ζήτημα της ελευθερίας έκφρασης των κληρικών ρητά. Φαίνεται πως κάθε ιερέας μπορεί να εκφραστεί ελεύθερα χωρίς όμως να διασαλεύει την δογματική αλήθεια και την εκκλησιαστική τάξη. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως για το θέμα αυτό αρμόζουν οι κανόνες που επιβάλλουν υπακοή προς τον επιχώριο επίσκοπο ο οποίος σαν πνευματικός και διοικητικός ταγός της εκκλησιαστικής του επαρχίας έχει τον κύριο λόγο για την επίσημη έκφραση της φωνής της Εκκλησίας.

Ο λόγος για τον οποίο προηγήθηκε η ανάλυση αυτή είναι διότι ιστορικά υπάρχουν παραδείγματα περιορισμού αυτού του δικαιώματος για τους κληρικούς. Πιο συγκεκριμένα, το 1983 (9 Σεπτεμβρίου) η συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου οδήγησε στη λήψη μιας απόφασης η οποία εξειδικεύτηκε και εμπλουτίστηκε μέσω εγκυκλίου ένα μήνα μετά. Η απόφαση όριζε πως όσοι κληρικοί επιθυμούν να εκφράσουν δημόσια τις απόψεις τους μέσω της ραδιοτηλεόρασης, όφειλαν να έχουν προηγουμένως λάβει ρητή άδεια από την Ιερά Σύνοδο ή τον πρόεδρο αυτής, ήτοι τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών. Η εγκύκλιος που ακολούθησε προέβλεπε επιπλέον πως οι κληρικοί αυτοί θα έπρεπε να δηλώσουν όχι μόνο το θέμα για το οποίο επιθυμούσαν να εκφραστούν αλλά και την θέση που θα υποστήριζαν. Η αιτιολογική βάση για αυτή την απόφαση βέβαια είναι το γεγονός ότι η σύνοδος ήθελε να περιφρουρήσει το κύρος των κληρικών αυτών με απώτερο σκοπό να μην υπάρξει παρανόηση στο κοινό για το ποιές είναι οι επίσημες θέσεις της Εκκλησίας. Την υπόθεση αυτή όμως απασχόλησε το Συμβούλιο της Επικρατείας το οποίο καταρχάς δέχθηκε πως δεν πρόκειται για ένα πνευματικό ζήτημα αλλά για μία εκτελεστική διοικητική πράξη. Το γεγονός πως η εγκύκλιος πέρα από τις κατά τόπους Μητροπόλεις απευθύνθηκε και στην ΕΡΤ συνηγορεί προς τούτο καθώς φαίνεται πως πρόθεση της συνόδου είναι να δεσμεύεται και το μέσο μαζικής επικοινωνίας πέρα από

1 Βλ ΣΠ. ΤΑΣΣΗΣ «Η Ελευθερία της Εκφρασης-Τύπος-Ραδιοτηλεόραση» στο ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, «Δικαιώματα» (όπ.π. παρ. 4), σελ. 293

τους ιερείς. Το δικαστήριο στην απόφαση του υπ αριθμόν 3471/1985 κατέληξε πως επειδή η απόφαση αυτή της συνόδου δεν δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της κυβερνήσεως είναι ανυπόστατη και για αυτό το λόγο δεν μπορεί να παράγει έννομες συνέπειες. Έτσι, το δικαστήριο δεν προέβη σε έλεγχο της νομοθετικής εξουσιοδότησης της συνόδου για την έκδοση μίας τέτοιας πράξης αλλά ούτε και τη συμφωνία της με το Σύνταγμα. Γεγονός, όμως, είναι πως η απόφαση και η συν αυτή εγκύκλιος ακυρώθηκαν και δεν ισχύουν.

Επόμενο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό που γεννήθηκε την 15/1/2015. Τότε η Ιερά Σύνοδος εξέδωσε εγκύκλιο η οποία πραγματευόταν δύο θέματα: το πρώτο αφορούσε τη δημιουργία ιστοσελίδων και σελίδων σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης από κληρικούς στο όνομα μιας ενορίας. Εξήρτησε τη δημιουργία τέτοιων σελίδων από προηγούμενη άδεια του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και προσδιόρισε τον σκοπό τους σε καθαρά ενημερωτικό (για το πρόγραμμα των λειτουργιών και άλλων θεμάτων της ενορίας). Σκοπός αυτής της πρόβλεψης είναι να διατηρηθεί το κύρος της Εκκλησίας και να μην παρατηρηθούν φαινόμενα ασέβειας προς τον προορισμό της². Φαίνεται πως αυτή η πρόβλεψη επειδή αφορά σελίδες στο διαδίκτυο στο όνομα των ενοριών είναι απολύτως θεμιτή αφού δεν περιορίζει το δικαίωμα έκφρασης κάποιου ατόμου αλλά προσδιορίζει τον τρόπο εμφάνισης στον κόσμο του internet μίας ενορίας. Όμως το δεύτερο θέμα που έθιξε η εγκύκλιος είναι και αυτό που γεννά ερωτηματικά ως προς τη συμφωνία του με τις συνταγματικές επιταγές και ειδικά αυτή της ελευθερίας έκφρασης. Πρόκειται για το φαινόμενο της διατήρησης και λειτουργίας σελίδων σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης από κληρικούς ή μοναχούς. Για το θέμα αυτό η σύνοδος απαγορεύει στους μοναχούς να διατηρούν τέτοιες σελίδες και να εκφράζουν τη γνώμη τους δημόσια με αυτό τον τρόπο ενώ, παρότι δεν υπάρχει ανάλογη απαγόρευση για τους κληρικούς, συνάγεται ότι και εκείνοι οφείλουν να λάβουν άδεια από τον επίσκοπο πριν προβούν σε τέτοιες ενέργειες. Η εγκύκλιος προσπαθεί να δικαιολογήσει αυτή την απόφαση επί τη βάση της οφειλόμενης υπακοής κληρικών και μοναχών στον επίσκοπο καθώς και της μη ταύτισης του κληρικού με λαϊκό λόγω της ιδιότητάς του και της αυτόβουλης προσέλευσης του στον κλήρο. Ουσιαστικά, συνάγεται πως η ιδιότητα του κληρικού επειδή είναι αδιάλειπτη πρέπει να καλύπτει κάθε πτυχή της ζωής του ιερέα. Ο περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης, προσπαθεί να καταλήξει η εγκύκλιος, είναι αποτέλεσμα της ίδιας της ιδιότητας του κληρικού.

Το πιο πρόσφατο παράδειγμα είχε ως αιτία την πανδημία που προκάλεσε ο ιός SARS – Cov 2. Λόγω των επιπτώσεων αυτής γεννήθηκαν ζητήματα ως προς τη λειτουργία των ιερών ναών. Εν όψει του Πάσχα 2020, λοιπόν, η Κυβέρνηση μέσω Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου έθεσε περιορισμούς αριθμητικούς για τους εντός ναών ευρισκομένους. Όπως ήταν αναμενόμενο, υπήρξε αντίδραση από πολλούς Μητροπολίτες οι οποίοι έβαλλαν κατά αυτής της πράξης που στερούσε από το ποίμνιό τους την πρόσβαση στους χώρους λατρείας για την παρακολούθηση των λειτουργιών. Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος θέλοντας να αμβλύνει αυτές τις αντιδράσεις και να προλάβει φαινόμενα

2 «Κατά τό παρελθόν έχει παρατηρηθεῖ ἡ λειτουργία ιστοσελίδων, εὐτυχῶς ἀπό ἰδιῶτες, μέ ἀπομιμήσεις τῆς ἀνθρώπινης εὐλάβειας, πού ὑπερέβησαν τά ὅρια καί τῆς γελοιότητος (π.χ. ἄναμμα online κεριοῦ σέ ιστοσελίδα).» Εγκύκλιος Ιεράς Συνόδου 187/ 15-1-2015

ανυπακοής, συνεδρίασε την 1-4-2020 με σκοπό να επιστήσει την προσοχή προς την τήρηση των αποφάσεων της Πολιτείας. Πέραν όμως αυτού στη συνεδρίαση αυτή αποφασίστηκε οι κληρικοί της Εκκλησίας ανεξαρτήτως βαθμού ιερωσύνης να μην εμφανίζονται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και το διαδίκτυο και να μην προβαίνουν σε δημόσιες δηλώσεις σχετικές με το θέμα αυτό. Την απόφαση αυτή δε επικύρωσε Ιερά Σύνοδος μέσω της εγκυκλίου 3016/2.4.2020 η οποία αναφέρει χαρακτηριστικά: «...διά νά ύπάρχη ένιαία φωνή τής ποιμαινούσης Έκκλησίας πρός τήν κοινωνίαν, άπεφάσισεν όπως ούδείς άπολύτως, Αρχιερεύς, Ίερεύς, Διάκονος, Μοναχός ή άλλος έργάτης τής Έκκλησίας, προβαίνη είς δημοσίας δηλώσεις ή έμφανίσεις είς τά Μέσα Γενικής Ένημερώσεως καί είς τό Διαδίκτυον...»

Στο όνομα, συνεπώς της διαφύλαξης μίας και μόνο άποψης εκ μέρους της Εκκλησίας, η οποία συμπορεύεται μάλιστα με τις πολιτειακές επιταγές, περιορίζεται το δικαίωμα των κληρικών να εκφράζονται δημοσίως. Τα παραδείγματα που αναλύθηκαν κατάφεραν σημαντικό πλήγμα στην συνταγματική τάξη. Ένα από τα προβληματικά σημεία αυτών των προβλέψεων που προήλθαν από την Ιερά Σύνοδο είναι πως ορίζουν έναν a priori έλεγχο της έκφρασης των κληρικών. Θα ήταν δυνατή η κατασταλτική δράση της Εκκλησίας εάν παρατηρούνταν φαινόμενα αντίθεσης με τους ιερούς κανόνες από δηλώσεις που θα απειλούσαν την εκκλησιαστική τάξη. Αντ'αυτού η προληπτική ενέργεια που προκρίνει η Σύνοδος μόνο αντίθετη προς το Σύνταγμα³ μπορεί να χαρακτηριστεί σε συνδυασμό βέβαια και με την προσβολή του πυρήνα του δικαιώματος αυτού που τελικά είναι συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος⁴.

Το γεγονός πως όπως υποστηρίζεται η σχέση κληρικού και επισκόπου είναι μία σχέση ειδικής εξουσίας και θα μπορούσε να δικαιολογήσει έναν τέτοιο περιορισμό δεν είναι ορθή. Ο περιορισμός αυτός που θίγει την ουσία του δικαιώματος καθιστώντας αυτό ουσιαστικά ανενεργό έχει κριθεί παράνομος από τη νομολογία. Το ΣτΕ συγκεκριμένα έχει κρίνει πως είναι αντισυνταγματικές τέτοιες προβλέψεις που εξαρτούν το δικαίωμα δημόσιας έκφρασης των στρατιωτικών από άδεια της προϊσταμένης τους αρχής. Θεμιτοί θα μπορούσαν να είναι μόνο γενικοί περιορισμοί που ήδη προβλέπονται στον Ποινικό Κώδικα και αποσκοπούν στη διασφάλιση της εθνικής ασφάλειας. Το ειδικό καθεστώς πειθαρχίας δεν μπορεί να αναιρέσει το δικαίωμα στην έκφραση στην ολότητά του⁵.

3 ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, «Δικαιώματα», όπ.π. (παρ. 2), σελ. 427

4 ΣΠΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ «Κληρικοί και ελευθερία της έκφρασης» <https://www.kathimerini.gr/society/1073990/klirikoi-kai-eleytheria-tis-ekfrasis/> (Πρόσβαση την 10/9/2021)

5 ΣτΕ 1802/86, ΤοΣ 1987, σελ. 341- 344. Το ίδιο έκρινε και με την απόφαση 780/81 (ΤοΣ 1982, σελ. 74-76) η οποία αφορούσε την άσκηση του ίδιου δικαιώματος από αστυνομικούς.

§7. Εκπαίδευση

Στο Σύνταγμα η ελευθερία στην εκπαίδευση κατοχυρώνεται μέσω των παραγράφων 2-4 του άρθρου 16 οι οποίες προβλέπουν: «2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες. 3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα. 4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους. ».

Το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ με τη σειρά του κάνει παρόμοια πρόβλεψη στο άρ. 2: «Ουδείς δύναται να στερηθή του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. ... », ενώ η ελευθερία στην εκπαίδευση διασφαλίζεται και από το άρ. 14 του ΧΘΔΕΕ στις παραγράφους 1 και 2: «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση.

2. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ευχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.» Τέλος, στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα κατοχυρώνεται πέραν των άλλων και το δικαίωμα στην εκπαίδευση¹.

Εν ολίγοις το δικαίωμα που κατοχυρώνεται είναι αυτό της πρόσβασης στην εκπαίδευση ακόμα και στην τριτοβάθμια επί τη βάση της αρχής της ισότητας² για όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους που βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια³. Ωστόσο, ο ΚΧΕΕ στο άρ. 37 παρ. 9 όριζε πως για να σπουδάσει κάποιος διάκονος ή πρεσβύτερος σε κάποια θεολογική σχολή οφείλει πρώτα να λάβει άδεια από τον επίσκοπο: «Πρεσβύτερος ή διάκονος επιθυμών να ακολουθήση σπουδάς εις τινά των θεολογικών Σχολών των Πανεπιστημίων της ημεδαπής, οφείλει να ζητήσει προηγουμένως άδειαν παρά του οικείου Αρχιερέως υποχρεωτικώς χορηγουμένην δι'όσον χρόνον διαρκούν αι σπουδαί και εν πάση περιπτώσει ουχί πέραν της τετραετίας, εξυπηρετών κατά το μέτρον του δυνατού

1 άρ. 13 παρ. 1 «The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to education. They agree that education shall be directed to the full development of the human personality and the sense of its dignity, and shall strengthen the respect for human rights and fundamental freedoms. They further agree that education shall enable all persons to participate effectively in a free society, promote understanding, tolerance and friendship among all nations and all racial, ethnic or religious groups, and further the activities of the United Nations for the maintenance of peace.»

2 Δ. ΔΑΡΕΛΛΗ, «Ελευθερία Επιστήμης, Έρευνας, Διδασκαλίας. Εκπαίδευση-Ακαδημαϊκή Ελευθερία» στο ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, «Δικαιώματα», όπ.π. (παρ. 4), σελ. 327

3 Δικαιούχοι δωρεάν εκπαίδευσης είναι άπαντες και όχι μόνον οι έχοντες ελληνική υπηκοότητα – ιθαγένεια τουλάχιστον για την υποχρεωτική τους εννεαετή φοίτηση. βλ. ΕΔΔΑ PONOMARYOVI v. BULGARIA (application no. 5335/05) σκ. 57 «...the Court is mindful of the fact that with more and more countries now moving towards what has been described as a “knowledge-based” society, secondary education plays an ever-increasing role in successful personal development and in the social and professional integration of the individuals concerned.», σκ. 63 «...in the specific circumstances of the present case the requirement for the applicants to pay fees for their secondary education on account of their nationality and immigration status was not justified ...»

τας ανάγκας της ενορίας του, μη δυνάμενος να διορισθή, εις ετέραν Μητρόπολιν καθ'ον χρόνον διαρκούν αι σπουδαί αυτού.» Σύμφωνα με το γράμμα του νόμου η άδεια αυτή χορηγείται υποχρεωτικά, όμως δεν παύει να υφίσταται ένας περιορισμός στην άσκηση και πλήρη απόλαυση του δικαιώματος αυτού από έναν κληρικό. Ειδικά αν αναλογιστεί κανείς πως για την ολοκλήρωση των σπουδών μπορεί να χρειαστούν περισσότερα από 4 έτη, ο περιορισμός γίνεται εντονότερος και ουσιαστικά εμποδίζει τον κληρικό – φοιτητή από το να περατώσει τις σπουδές του. Κατά την άποψη του γράφοντος θα έπρεπε ο κληρικός όχι μόνον να μην χρειάζεται την έγκριση του επισκόπου αλλά να ενισχύεται εμπράκτως και να ενθαρρύνεται γι αυτό το εγχείρημα. Με αυτόν τον τρόπο οι θετικές συνέπειες θα εμφανίζονταν διττά: ο ιερέας θα κάλυπτε τις πνευματικές του ανάγκες και θα εκπλήρωνε την επιθυμία του για εκπαίδευση και από την άλλη μεριά ωφελουμένη θα ήταν και η επισκοπή που θα είχε στο ενεργητικό της έναν ιερέα με επίγνωση των όσων διδάσκει και κηρύττει έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις πνευματικές ανάγκες του ποιμνίου του. Βέβαια, δεν μπορεί να μην ληφθούν υπ'όψη οι λειτουργικές ανάγκες της ενορίας κάτι που αποτελεί και το σκεπτικό πίσω από την διάταξη αυτή του καταστατικού χάρτη. Ζητούμενο για την Εκκλησία είναι να μην αφηθεί το ποίμνιο χωρίς θρησκευτικό λειτουργό αλλά και να γνωρίζει ο επίσκοπος αν τυχόν προκύπτουν υπηρεσιακές ανάγκες για να τις μεριμνήσει ανάλογα. Ακόμα όμως και με αυτή τη δικαιολογητική βάση δυσχερώς γίνεται αποδεκτό το όριο των 4 ετών για την φοίτηση καθώς το νομοθετικό κείμενο δεν αφήνει περιθώρια για παράταση. Βέβαια, κανείς δεν θα απαγορεύσει στον επίσκοπο να ασκήσει, κατά την κρίση του, εκκλησιαστική οικονομία παρατείνοντας τον χρόνο άδειας αλλά ο φοιτητής κληρικός δεν εξασφαλίζεται εκ των προτέρων. Άμεσο ή έμμεσο πρόκειται για ένα εμπόδιο για την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Η προϋπόθεση που θέτει ο νόμος δεν μπορεί να ενταχθεί στα ακαδημαϊκά κριτήρια βάσει των οποίων είναι θεμιτό⁴ να υπάρχουν περιορισμοί στη πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση.

§8. Ιδιωτικός βίος

Ο ιδιωτικός βίος στο Σύνταγμα προστατεύεται μέσω του άρ. 9 παρ. 1 εδ. β: «*Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη.*» Στην ΕΣΔΑ το σχετικό άρθρο είναι το 8 παρ. 1 όπως παρατέθηκε ανωτέρω¹. Το ίδιο δικαίωμα κατοχωρώνεται από τον ΧΘΔΕΕ στο άρ. 7: «*Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του.*» . Τέλος προστασία του δικαιώματος αυτού παρέχει και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα στο άρ. 17² καθώς και το άρ. 12 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου³.

Πέραν όμως από τον ιδιωτικό βίο υπάρχει συγκεκριμένη πρόβλεψη για προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σύμφωνα με το άρ. 9Α του Συντάγματος το οποίο προστέθηκε

4 ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, «Δικαιώματα», όπ.π. (πάρ. 5), σελ. 339

1 βλ. ανωτέρω (§ 4)

2 «Ουδείς θέλει ύπαχθῆ εις ἀυθαίρετον ἢ παράνομον παρέμβασιν; καθ' ὅσον ἀφορα εἰς τὴν ἰδιωτικὴν καὶ οἰκογενειακὴν αὐτοῦ ζωὴν ...»

3 «Κανείς δεν επιτρέπεται να υποστεί αυθαίρετες επεμβάσεις στην ιδιωτική του ζωή ...»

με την Αναθεώρηση του 2001: *Καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων, όπως νόμος ορίζει. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από ανεξάρτητη αρχή, που συγκροτείται και λειτουργεί, όπως νόμος ορίζει.*». Αλλά και η ΣΛΕΕ στο άρ. 16 προστατεύει τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα για κάθε άτομο το οποίο αφορούν.

Αξίωση προς την Πολιτεία να γίνεται σεβαστός ο ιδιωτικός τους βίος έχουν όλοι οι άνθρωποι που βρίσκονται στην Ελλάδα. Η αξίωση αυτή όσον αφορά τα προσωπικά δεδομένα μπορεί να στραφεί και κατά ιδιωτών. Το γράμμα του Συντάγματος δεν προβλέπει περιορισμούς στην απόλαυση αυτών των δικαιωμάτων. Ωστόσο, πρέπει να γίνει δεκτό ότι είναι δυνατόν να υπάρξουν τέτοιοι περιορισμοί εφόσον τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Αυτές αναφέρθηκαν και παραπάνω και είναι οι εξής: να υπάρχει συγκεκριμένη πρόβλεψη από νόμο, να υπάρχει λόγος δημοσίου συμφέροντος για την επέμβαση στον ιδιωτικό βίο, να μην θίγεται ο πυρήνας του δικαιώματος και να μην διασπάται η αρχή της αναλογικότητας. Πυρήνα του δικαιώματος αποτελούν μεταξύ άλλων η υγεία και η ερωτική ζωή⁴.

Εκ πρώτης όψεως η προστασία του ιδιωτικού βίου καλύπτει όλες τις εκφάνσεις που μπορεί αυτός να λάβει αλλά παρατηρείται μία σύγκρουση που θέτει εν αμφιβόλω την πλήρη προστασία του δικαιώματος. Πέρα από την ιδιωτική σφαίρα, λοιπόν, του ατόμου υπάρχει και μία ακόμα, η δημόσια. Υπάρχουν άτομα που έχουν επιλέξει να ασχοληθούν με το δημόσιο βίο και με τα κοινά. Αυτή η πτυχή της ζωής τους επηρεάζει και την απόλαυση του δικαιώματος τους στην ιδιωτικότητα⁵. Είναι δυνατόν να δικαιολογηθεί ένα οξυμένο και εντονότερο ενδιαφέρον του κοινού για να πληροφορείται μέσω του Τύπου θέματα ιδιωτικής ζωής των δημοσίων προσώπων όμως η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει περιορίσει τη δυνατότητα πρόσβασης σε τέτοια δεδομένα. Θεμελιώδους σημασία είναι η απόφαση στην υπόθεση von Hannover κατά Γερμανίας η οποία και ξεετάζει τη σύγκρουση αυτού του δικαιώματος με την ελευθερία έκφρασης του τύπου. Το δικαστήριο στη σκέψη 63 αναφέρει πως προκειμένου να γίνει αυτή η στάθμιση κρίσιμο είναι να αξιολογηθεί κατά πόσο τα δεδομένα αυτά που έρχονται στο «φώς» της δημοσιότητας συνεισφέρουν στον δημόσιο διάλογο και εμπίπτουν στο πεδίο των δραστηριοτήτων των θιγομένων ατόμων που ανάγεται στη δημόσια σφαίρα⁶.

4 βλ. Γ. ΛΑΖΑΡΑΚΟΣ, «*Ιδιωτικός Βίος, Προστασία Προσωπικών Δεδομένων, Απόρρητο Επικοινωνίας*» στο ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, «*Δικαιώματα...*», όπ.π. (παρ. 4), σελ. 234

5 ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ, «*Το Δίκαιο των ΜΜΕ*», εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2005, σελ. 270

6 Von Hannover v Germany (Application no. 59320/00), σκ. 63 «*The Court considers that a fundamental distinction needs to be made between reporting facts – even controversial ones – capable of contributing to a debate in a democratic society relating to politicians in the exercise of their functions, for example, and reporting details of the private life of an individual who, moreover, as in this case, does not exercise official functions. ...*» και σκ. 64 «*Similarly, although the public has a right to be informed, which is an essential right in a democratic society that, in certain special circumstances, can even extend to aspects of the private life of public figures, particularly where politicians are concerned ...*»

Το ερώτημα είναι αν θα μπορούσαν οι κληρικοί να θεωρηθούν δημόσια πρόσωπα και κατ' επέκταση να είναι ως έναν βαθμό θεμιτή η πρόσβαση στον ιδιωτικό τους βίο. Παράδειγμα από τη σχετικά πρόσφατη νομολογία είναι αυτό του μακαριστού πλέον Μητροπολίτη Αττικής Παντελεήμονα. Σε εκπομπή του τηλεοπτικού σταθμού ALTER μεταδόθηκαν ηχογραφημένες συνομιλίες του μητροπολίτη με έναν νεαρό άνδρα στις οποίες φαινόταν η επιθυμία του πρώτου για ερωτική συνεύρεση με τον δεύτερο. Αξίζει να σημειωθεί πως το στιγμιότυπο αυτό μεταδόθηκε αρκετές φορές και τις επόμενες ημέρες στο πλαίσιο της ίδιας εκπομπής. Το ΣτΕ στην απόφαση με αριθμό 1337/2013 δέχτηκε πως στη συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχει σύγκρουση του δικαιώματος στην προστασία του ιδιωτικού βίου και της ελευθερίας έκφρασης του τύπου και διατύπωσε αρχικά την άποψη πως η ελευθερία του τύπου πρέπει, με βάση την αρχή της αναλογικότητας, να περιορίζεται για χάρη της προστασίας της αξίας των ανθρώπων και της ερωτικής τους ζωής. Επειδή κατέχουν δημόσιο αξίωμα οι κληρικοί και ειδικά οι μητροπολίτες, είναι δημόσια πρόσωπα και θα πρέπει να ανέχονται μεγαλύτερη επέμβαση στον ιδιωτικό τους βίο. Ωστόσο, αυτή η επέμβαση δεν πρέπει να θίγει τον πυρήνα αυτού του δικαιώματος και δεον να γίνεται στάθμιση *in concreto*. Το γεγονός ότι η μετάδοση της είδησης από το συγκεκριμένο τηλεοπτικό σταθμό έγινε κάτι επανάληψη και με ύφος πομπώδες είχε ως συνέπεια τον διασυσμό της προσωπικότητας του Μητροπολίτη. Επομένως, τα όρια της δημοσιογραφικής δεοντολογίας που σκοπό έχει την πληροφόρηση του κοινού ξεπεράστηκαν ξεκάθαρα. Ο λόγος όμως για τον οποίο ο σταθμός ALTER καταδικάστηκε δεν ήταν επειδή αποκάλυψε αυτά τα στοιχεία της προσωπικής ζωής του Μητροπολίτη αλλά για τον τρόπο που αυτό έγινε. Η αποκάλυψη της είδησης καθεαυτήν δικαιολογείται σύμφωνα με το ανώτατο δικαστήριο όχι επειδή πρόκειται για ένα δημόσιο πρόσωπο απλά, αλλά επειδή ακριβώς αυτό το πρόσωπο εκμεταλλεύτηκε το δημόσιο αξίωμά του για να προσεγγίσει ερωτικά άλλο άτομο. Αυτό είναι κάτι που αξίζει να τεθεί στον δημόσιο διάλογο.

Είχε προηγηθεί η απόφαση 25/2005 της ΑΠΔΠΧ η οποία έθιγε δύο ζητήματα στα οποία κληρικοί ήταν πρωταγωνιστές. Ένας άλλος τηλεοπτικός σταθμός στα πλαίσια κεντρικού δελτίου ειδήσεων παρουσίασε συνομιλίες στις οποίες φαίνεται ένας Αρχιμανδρίτης με εμπλέκεται σε παραδικαστικό κύκλωμα. Η αποκάλυψη των τηλεφωνημάτων αυτών που είχε ο κληρικός με δικαστικούς λειτουργούς κρίθηκε από την αρχή απολύτως δικαιολογημένη λόγω του έντονου δημοσίου ενδιαφέροντος και της ανάγκης του κοινού να πληροφορηθεί για ένα ζήτημα το οποίο σχετίζεται με την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Ωστόσο, το συγκεκριμένο δελτίο ειδήσεων είχε μεταδώσει και άλλες προσωπικές συνομιλίες ενός Μητροπολίτη στις οποίες φαίνεται πως επιθυμούσε ερωτική συνεύρεση με άλλον άνδρα. Και στην περίπτωση αυτή οι σκανδαλώδεις αυτές ειδήσεις αναμεταδόθηκαν πολλάκις. Η κρίση της Αρχής επί του δεύτερου αυτού θέματος ήταν πως ο τηλεοπτικός σταθμός δικαίως μετέδωσε ακόμη και αυτές τις πληροφορίες που εντάσσονται στη σφαίρα του ιδιωτικού βίου διότι δικαιολογείται από την αρχή της αναλογικότητας αυξημένο ενδιαφέρον του κοινού να πληροφορείται για θέματα της ερωτικής ζωής των κληρικών αν αυτά αντιτίθενται πλήρως στη φύση του δημοσίου λειτουργήματός τους αλλά και στους ιερούς κανόνες

που κατοχυρώνονται συνταγματικά⁷. Η παρανομία που διαπίστωσε η αρχή ήταν πως έγινε πολλές φορές αναμετάδοση της ίδιας ειδήσεως με αποτέλεσμα τη διαπόμπευση και την προσβολή της προσωπικότητας του κληρικού. Επομένως, ο τηλεοπτικός αυτός σταθμός αθώωθηκε για την μετάδοση προσωπικών τηλεφωνικών επικοινωνιών που φανέρωναν την ύπαρξη του παραδικαστικού κυκλώματος στο οποίο συμμετείχε ιερέας ενώ καταδικάστηκε για τον επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα της δημοσίευσης συνομιλιών που αποκάλυπταν διάθεση για ερωτική σχέση του Μητροπολίτη με άλλον άνδρα. Η απόφαση αυτή λίγα χρόνια αργότερα ακυρώθηκε λόγω κακής σύνθεσης του δικαστηρίου από την ίδια την ΑΠΔΠΧ με την υπ' αριθμόν 73/2011 απόφαση. Παρόλαυτά, διαφαίνεται πως μπορεί να υποστηριχτεί η άποψη πως είναι ανεκτή η έντονη επέμβαση στον ιδιωτικό βίο των κληρικών προκειμένου να διαπιστωθεί αν υπάρχει συνέπεια λόγων και έργων και τήρηση των ιερών κανόνων.

Η ανάλυση που προηγήθηκε αποδεικνύει την ιδιαίτερη μεταχείριση που έχουν οι κληρικοί αναφορικά με την προστασία του ιδιωτικού τους βίου που πολλές φορές προσβάλλεται από τον Τύπο ο οποίος επικαλείται την ελευθερία έκφρασης της σκέψης και διακινήσεως αυτής⁸. Είναι αναμφισβήτητο ότι οι κληρικοί οποιουδήποτε βαθμού αποτελούν δημόσια πρόσωπα τα οποία εκτελούν δημόσιο λειτουργήμα και υπάρχει έντονο ενδιαφέρον του κοινού να ενημερώνεται για στοιχεία της προσωπικής τους ζωής. Τα όρια όμως της επέμβασης στη προσωπική ζωή δεν είναι απόλυτα⁹. Η στάθμιση γίνεται κάθε φορά από τη δικαιοσύνη *ad hoc*. Το βέβαιο είναι πως ειδικά οι κληρικοί οφείλουν να ανεχθούν τις έντονες επεμβάσεις διότι στο πρόσωπό τους η κοινωνία βλέπει την Εκκλησία. Αν υπάρχει διαφθορά στην Εκκλησία (που είναι και νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου) οι πολίτες έχουν δικαίωμα να το γνωρίζουν¹⁰. Επίσης αν η ερωτική τους ζωή αποτελεί τροχοπέδη στην άσκηση των καθηκόντων τους ως πνευματικών ταγών και αυτό είναι κάτι που πρέπει να εισφερθεί σε δημόσιο διάλογο από τη στιγμή που η Ιερά Παράδοση της Εκκλησίας αντιτίθεται σε ερωτικές επαφές ατόμων ιδίου φύλου¹¹. Ωστόσο, όριο αυτής της προσβολής είναι ένας πολυ στενός πυρήνας του δικαιώματος που συνδέεται άμεσα με τον πυρήνα του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στη μετάδοση της κύριας είδησης και της θεμιτής εκτέλεσης του ρόλου των «δημοσίων φρουρών» από τη μία και τον εξευτελισμό

7 ΑΠΔΠΧ απόφαση 25/2005 «...Οι ιδιαίτερες περιστάσεις της ιδιωτικής του ζωής επηρεάζουν προφανώς την άσκηση του λειτουργήματός του, στο μέτρο που παραβιάζουν ευθέως τους ιερούς κανόνες (η ισχύς των οποίων αναγνωρίζεται από το Σύνταγμα, άρθρο 3). Για τους λόγους αυτούς είναι απολύτως αναγκαία και δικαιολογημένη η αυτούσια προβολή των επίμαχων ηχητικών στοιχείων που καλύπτουν πράξεις και εκδηλώσεις μητροπολίτη, οι οποίες, ανεξάρτητα από τον τρόπο και τον χρόνο που γίνονται (ακόμα δηλαδή και αν δεν γίνονται σε δημόσιο χώρο), δεν καλύπτονται από την ιδιαίτερη προστασία της προσωπικής ζωής. ...»

8 βλ. ΔΗΜ. ΚΟΡΣΟΣ, «Τύπος και Ραδιοτηλεόραση», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 12

9 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ «ΜΜΕ και προσωπικά δεδομένα δημοσίων προσώπων» <https://curia.gr/mme-kai-prosopika-dedomena-dimosion-prosopon/> (Πρόσβαση την 14/9/2021)

10 <https://congress-ethemis.gr/ethemis-docs/%20%20%20%201337.2013.pdf> (Πρόσβαση την 14/9/2021)

11 Κανόνες ζ' («Άρρενοφθόροι και ζωοφθόροι και φονεῖς και φαρμακοὶ και μοιχοὶ και εἰδωλολάττρα τῆς αὐτῆς καταδίκης εἰσὶν ἠξιωμένοι...»), ξβ' («Ὁ τὴν ἀσχημοσύνην ἐν τοῖς ἄρρεσιν ἐπιδεικνύμενος, τὸν χρόνον τοῦ ἐν τῇ μοιχείᾳ παρανομοῦντος οἰκονομηθήσεται. ...») Μεγάλου Βασιλείου. Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ, Μ. ΠΟΤΛΗΣ, «Σύνταγμα τῶν Θεῶν και Ἱερῶν Κανόνων τῶν τε Ἁγίων και πανευφήφων Ἀποστόλων, και τῶν Ἱερῶν Οἰκουμενικῶν και Τοπικῶν Συνόδων, και τῶν κατὰ μέρος Ἁγίων Πατέρων », Τόμος 4, εκδ. Γ. Χαρτοφύλακος, 1854, σελ. 110 και 220

από την άλλη¹². Ένα πρόσθετο οπτικοακουστικό υλικό, αν δεν έχει χαρακτήρα καθαρά αποδεικτικό, δεν ωφελεί τον δημόσιο διάλογο αλλά μόνο ικανοποιεί τις περιέργειες του κοινού. Οι ερωτικές επιλογές ενός δημοσίου προσώπου δεν εντάσσονται πάντοτε στον πυρήνα του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα. Συγκεκριμένες στιγμές, όμως, που τυχόν αποτυπώνονται σε ένα βίντεο ή σε φωτογραφίες ή σε αυτούσιους διαλόγους πρέπει να παραμένουν ιδιωτικές γιατί είναι ικανές να οδηγήσουν στη διαπόμπευσή του.

§9. Εκλογιμότητα

Συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας είναι ο λαός και πιο συγκεκριμένα ο ενεργός πολίτης. Απαιτείται η ενεργή συμμετοχή του πολίτη στα κοινά προκειμένου να επιτευχθεί μία Πολιτεία όπως την οραματίστηκε ο Αριστοτέλης και ο Περικλής¹. Ζητούμενο προς αυτόν τον σκοπό είναι να ασκεί τα εκλογικά του δικαιώματα με την ωριμότητα και την προσοχή που τους αρμόζει. Το εκλογικό δικαίωμα διακρίνεται σε ενεργητικό και παθητικό. Το πρώτο εκφράζει την δυνατότητα του πολίτη να εκλέγει τους αντιπροσώπους του και το δεύτερο να είναι ο ίδιος εκλόγιμος. Τα δικαιώματα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι δεν θα μπορούσαν να μην κατοχυρωθούν και προσδιοριστούν σαφώς από το Σύνταγμα. Εκλογικό δικαίωμα κατοχυρώνεται ήδη από το άρ. 1 του Συντάγματος το οποίο στην παρ. 2 αναφέρει πως «*θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία*» και στην παρ. 3 πως «*όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό υπάρχουν υπέρ αυτού και του έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα*». Παράλληλα στο άρ. 51 παρ. 3 τίθενται τα όρια του δικαιώματος του εκλέγειν: «*...Ο νόμος δεν μπορεί να περιορίσει το εκλογικό δικαίωμα παρά μόνο αν δεν έχει συμπληρωθεί κατώτατο όριο ηλικίας ή για ανικανότητα δικαιοπραξίας ή ως συνέπεια αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα*. ». Για τις εκλογές στο Ευρωκοινοβούλιο το δικαίωμα του εκλέγειν κατοχυρώνεται για τους πολίτες από το άρ. 14 παρ. 3 της ΣΕΕ² ενώ για αυτές τις τοπικής αυτοδιοίκησης κάθε κράτους μέλους από το άρ. 20 παρ. 2 περ. β της ΣΛΕΕ³.

Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι από την άλλη προσδιορίζεται Συνταγματικά από το άρ. 55 παρ. 1 που καθορίζει τα προσόντα εκλογιμότητας: «*Για να εκλεγεί κανείς βουλευτής απαιτείται να είναι Έλληνας πολίτης, να έχει τη νόμιμη ικανότητα να εκλέγει και να έχει συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του κατά την ημέρα της εκλογής*», ενώ στα άρθρα 56 και 57 προσδιορίζονται σαφώς τα κωλύματα εκλογιμότητας αλλά και τα ασυμβίβαστα με το βουλευτικό αξίωμα. Το ίδιο

12 «Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης»

https://www.dpa.gr/el/enimerwtiko/thematikes_enotites/eidikoiskopoi/mme (Πρόσβαση την 14/9/2021) καθώς και ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ, «Προσωπικότητα και Τύπος», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000, σελ. 115

1 ΤΣΕΚΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ «Τι σημαίνει ενεργός πολίτης;» <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/ti-simainei-energus-politis/> (Πρόσβαση την 15/9/2021)

2 «Τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εκλέγονται για πέντε έτη με άμεση, καθολική, ελεύθερη και μυστική ψηφοφορία.»

3 «Οι πολίτες της Ένωσης έχουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στις Συνθήκες. Έχουν μεταξύ άλλων: ...το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καθώς και στις δημοτικές εκλογές στο κράτος μέλος κατοικίας τους, υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους του εν λόγω κράτους, ...»

δικαίωμα έχουν όσοι με τα ίδια προσόντα επιθυμούν να εκλεγούν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο οποίο όμως εκλόγιμοι είναι και πολίτες άλλων κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴. Το αυτό επιβεβαιώνει και το άρ. 20 παρ. 2 περ. β της ΣΛΕΕ όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Υπάρχει βέβαια και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα το οποίο κατοχυρώνει στο άρ. 25 το δικαίωμα του εκλέγεσθαι (αλλά και του εκλέγειν) με τέτοιο τρόπο ώστε να εκφράζεται η βούληση των ψηφοφόρων (περιοδικά, τίμια, με καθολική, ίση και μυστική ψηφοφορία) αλλά και το άρ. 39 του ΧΘΔΕΕ που παραχωρεί στους κατοίκους των κρατών – μελών αυτό το δικαίωμα για τις Ευρωεκλογές⁵

Μπορεί θεμέλιο για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι να είναι το Σύνταγμα και άλλα κείμενα υπερνομοθετικής ισχύος ωστόσο ο νομοθέτης έχει καθορίσει τις λεπτομέρειες μέσω εκτελεστικών νόμων. Έτσι, το ΠΔ 26/2012 αφορά τις βουλευτικές εκλογές, ο ν. 4255/2014 τις Ευρωπαϊκές και ο ν. 4804/2021 τις εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης. Πολλά από τα άρθρα αυτών, βέβαια, έχουν με την πάροδο του χρόνου τροποποιηθεί αρκετές φορές

Οι περιορισμοί του παθητικού δικαιώματος εκλογής είναι τα κωλύματα και τα ασυμβίβαστα που εισάγονται το πρώτον στο Σύνταγμα⁶. Τα κωλύματα διακρίνονται σε σχετικά, απόλυτα και τοπικά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο της παρούσης έρευνας έχουν τα σχετικά κωλύματα τα οποία με τη σειρά τους διακρίνονται σε αυτά που αφορούν τις βουλευτικές και τις ευρωπαϊκές εκλογές και σε αυτά που αφορούν τις αυτοδιοικητικές. Για να θεραπευτεί ένα σχετικό κώλυμα θα πρέπει πρώτα ο πολίτης που θέλει να εκλεγεί να παραιτηθεί από την ιδιότητα που δημιουργεί το κώλυμα αυτό. Στα σχετικά κωλύματα για τις βουλευτικές και τις ευρωπαϊκές εκλογές εντάσσεται από το Σύνταγμα μεταξύ άλλων η ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου και για τις αυτοδιοικητικές εκλογές ρητώς ο ν. 4804/2021 αναφέρει την ιδιότητα του θρησκευτικού λειτουργού κάθε γνώστης θρησκείας.

Οι κληρικοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα δεν είχαν πάντοτε το δικαίωμα να εκλέγουν πόσω μάλλον να εκλεγούν οι ίδιοι σε εκλογικές διαδικασίες. Αμέσως μετά την Επανάσταση του 1821 οι κληρικοί δεν στερούνταν το δικαίωμα να αναμειγνύονται με τα κοινά ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του μέσου Έλληνα εκείνη την περίοδο την ίδια στιγμή που πολλοί κληρικοί είχαν αναλάβει το ρόλο των δασκάλων του γένους. Έτσι, ο επίσκοπος Ανδρούσης Ιωσήφ υπήρξε και υπουργός στο Μινιστέριο της Θρησκείας και του Δικαίου έως το 1825 και μάλιστα χωρίς αμοιβή συντηρώντας ο ίδιος σε μεγάλο βαθμό τους

4 Ν. 4255/2014 άρ. 2 παρ. 1

5 βλ. ΒΑΣΙΛΗΣ ΤΖΕΜΟΣ, «Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ)», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ. 474

6 βλ. Θ. ΞΗΡΟΣ, «Το Δικαίωμα του Εκλέγεσθαι» στο ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, «Δικαιώματα», ό.π. (παρ. 4), σελ. 650 αλλά και ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μελέτες Συνταγματικού Δικαίου 1980-1987», εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 243, 246

υπαλλήλους του⁷. Αργότερα, όμως, στο Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος που ψήφισε η τρίτη Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα όρισε στο άρ. 24 πως οι κληρικοί δεν μπορούν να αναλάβουν κανένα δημόσιο υπόργημα και μόνοι οι πρεσβύτεροι έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν⁸. Μάλιστα σύμφωνα με το άρθρο αυτό το θεμέλιο γι αυτή την πρόβλεψη είναι οι ίδιοι ιεροί κανόνες Εκκλησίας. Όλοι οι μετέπειτα εκλογικοί νόμοι απέκλειαν από αυτό το θεμελιώδες δικαίωμα τους κληρικούς όχι μόνο της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και κάθε άλλου θρησκευματος («δεν απολαύουν του εκλογικού δικαιώματος οι κληρικοί και μοναχοί, τόσον οι ορθόδοξοι όσον και οι παντός άλλου θρησκευματος»⁹). Αυτό ίσχυε έως το 1954 οπότε και με τον ν. 2800 καταργήθηκε η διάταξη που στερούσε το εκλογικό δικαίωμα από τους κληρικούς¹⁰. Ωστόσο, η Διαρκής Ιερά Σύνοδος εξακολούθησε να απαγορεύει την άσκηση αυτού του δικαιώματος μέσω εγκυκλίων στα έτη 1954 και 1957¹¹.

Τι ισχύει όμως σήμερα; Ο ισχύων εκλογικός νόμος για τις Ευρωεκλογές είναι ο ν. 4255/2014¹² ο οποίος στο άρ. 2 παραπέμπει για το δικαίωμα του εκλέγεσθαι στο π.δ. 26/2012¹³ που διέπει τις εθνικές βουλευτικές εκλογές. Σύμφωνα με αυτό, απαγόρευση για τους θρησκευτικούς λειτουργούς να εκλεγούν σε βουλευτικό αξίωμα δεν υπάρχει. Μόνο το άρ. 41 του προεδρικού διατάγματος απαγορεύει στους θρησκευτικούς λειτουργούς να διορίζονται αντιπρόσωποι συνδυασμών και υποψηφίων ή πληρεξούσιοι κομμάτων ή υποψηφίων και αναπληρωτές αντιπροσώπων. Ίδια πρόβλεψη υπήρχε ήδη από τον ν. 2800/1954¹⁴ στο άρ. 12. Φυσικά δεν υπάρχει καμία ιδιαίτερη αναφορά στο δικαίωμα των κληρικών να ψηφίζουν αφού οι διατάξεις των εκλογικών νόμων του 19ου αιώνα που στερούσαν αυτό το δικαίωμα έχουν καταργηθεί.

Ζήτημα, όμως δημιουργείται για τις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης. Για αυτές ο ν. 4804/2021¹⁵ στο άρ. 10 αναφέρει πως «Δεν μπορούν να εκλεγούν ή να είναι δήμαρχοι, δημοτικοί σύμβουλοι, σύμβουλοι δημοτικών κοινοτήτων ή πρόεδροι δημοτικών κοινοτήτων... θρησκευτικοί λειτουργοί των γνωστών θρησκειών...». Η διάταξη αυτή (που επαναλαμβάνεται αυτούσια σε προηγούμενο εκλογικό νόμο) ελέγχθηκε από το ΣτΕ στο πλαίσιο αναίρεσης κατά απόφασης του τριμελούς διοικητικού πρωτοδικείου Κομοτηνής το οποίο έκρινε ότι είναι αντισυνταγματική και επομένως επικύρωσε την εκλογή ενός θρησκευτικού λειτουργού της μουσουλμανικής θρησκείας ως

7 «Ανδρούσης Ιωσήφ: Ο “Μινίστρος” των θρησκευτικών»

<https://ikivotos.gr/post/10043/androyshs-iwshf-o-ldquo-ministros-rdquo-twn-thrhsketikwn> (Πρόσβαση την 16/9/2021)

8 <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn09.pdf> (Πρόσβαση την 17/9/2021)

9 Ι.Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Η ψήφος των κληρικών» <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-psifos-twn-klirikwn/> (Πρόσβαση την 17/9/2021)

10 Α. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ «Το Ελληνικόν και Ορθόδοξον Εκκλησιαστικόν Δίκαιον κατά τα έτη 1954 και 1955» http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/material/1957_3_9_christofilopoulos3.pdf (Πρόσβαση την 17/9/2021)

11 βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Εγχειρίδιο», όπ.π. (παρ. 1), σελ. 211

12 ΦΕΚ Α' 89/11.04.2014

13 ΦΕΚ Α' 57/15.3.2012

14 ΦΕΚ Α' 60/7.4.1954

15 ΦΕΚ Α' 90/5.6.2021

προέδρου του κοινοτικού συμβουλίου της κοινότητας Σατρών. Αρχικά το ΣτΕ αναγνώρισε πως σκοπός του νομοθέτη είναι η διάκριση της θρησκευτικής από την κοσμική εξουσία διότι ελλοχεύει σοβαρός κίνδυνος να μην διαμορφώνουν οι εκλογείς ελεύθερα την βούλησή τους. Ενας πιστός που έχει για πνευματικό οδηγό του θρησκευτικό λειτουργό που επιθυμεί να καταλάβει μία θέση στην τοπική αυτοδιοίκηση σαφώς μπορεί να επηρεαστεί από αυτή την πνευματική σχέση και να υπεψηφίσει τον κληρικό. Η Πολιτεία θέλει να ελαχιστοποιήσει την πιθανότητα να είναι κατευθυνόμενη η ψήφος από τις επιταγές της εκάστοτε θρησκείας και ιδιαίτερα από το πνευματικό καθήκον υπακοής στον κληρικό. Η ίδια η απόφαση αναγνωρίζει πως ο ιμάμης ασκεί ισχυρή θρησκευτική αλλά και κοινωνική επιρροή στους πιστούς – εκλογείς. Συνεπώς, η πρόβλεψη αυτή δεν αντίκειται ούτε στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας όπως κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα ούτε στο δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία. Πρόκειται για έναν θεμιτό περιορισμό του δικαιώματος του εκλέγεσθαι για να διαφυλαχθεί το «ελεύθερο φρόνημα των εκλογέων». Η απόφαση αυτή (3703/1995¹⁶) ουσιαστικά επικυρώνει τη συνταγματικότητα ενός καθεστώτος ιδιαίτερου που αφορά όχι μόνο τους κληρικούς της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και κάθε άλλης. Πρόκειται αναμφίβολα για περιορισμό στην άσκηση του δικαιώματος αλλά ο σκοπός αυτού εντάσσεται στο πεδίο του δημοσίου συμφέροντος, προβλέπεται από νόμο και είναι αναλογικός. Όποιος κληρικός επιθυμεί να πολιτευτεί και να αναδειχθεί για παράδειγμα δήμαρχος θα πρέπει πρώτα να απωλέσει την ιδιότητα που δημιουργεί το κώλυμα. Αυτό είναι κάτι που έθιξε και η απόφαση: ο ιμάμης ισχυριζόταν πως είχαν παύσει τα καθήκοντά του ως θρησκευτικού λειτουργού, ωστόσο υπήρχε το αντεπιχείρημα πως τυπικά αυτός ήταν ο νόμιμος διορισμένος. Γι αυτό αναπέμφθηκε η υπόθεση στο Διοικητικό Πρωτοδικείο Κομοτηνής για κρίση επί της ουσίας.

Το φαινόμενο της ενασχόλησης των κληρικών με τα κοινά απασχόλησε έντονα και την ίδια την Εκκλησία ήδη από τα πρώτα έτη της ύπαρξής της. Ο κανόνας ΣΤ' των Αποστολικών Κανόνων είναι θεμελιώδης: «*Επίσκοπος, ἢ Πρεσβύτερος, ἢ Διάκονος, κοσμικὰς φροντίδας μὴ ἀναλαμβάνετω. Εἰ δὲ μή, καθαιρεῖσθω*»¹⁷. Πράγματι αυτή η επιταγή έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τη στάση της Εκκλησίας διαχρονικά πάνω στο θέμα όπως ακριβώς και ο κανόνας ΠΑ' (επίσης των Αποστολικών): «*Εἴπομεν, ὅτι οὐ χρὴ ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον καθιέναι ἑαυτὸν εἰς δημοσίας διοικήσεις, ἀλλὰ προσευκαίρειν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς χρεῖαις. Ἡ πειθέσθω οὖν τοῦτο μὴ ποιεῖν, ἢ καθαιρεῖσθω. Οὐδεὶς γὰρ δύναται δυοὶ κυρίοις δουλεύειν, κατὰ τὴν Κυριακὴν παρακέλευσιν.*». Κανείς λοιπόν δεν μπορεί να υπηρετεί δύο κυρίους και συγκεκριμένα από τη μία τον Θεό και από την άλλη την Πολιτεία και τον λαό. Βέβαια αξιοσημείωτο είναι πως στο πέρασμα του χρόνου πολλοί κληρικοί έχουν αναλάβει δημόσια υπουργήματα όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες. Πέρα από τον επίσκοπο Ιωσήφ που προαναφέρθηκε, χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος που διετέλεσε Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις καμία εκκλησιαστική ποινή δεν ακολούθησε. Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο από εκκλησιαστική οικονομία. Οι συγκεκριμένες περιόδους ήταν κρίσιμες τόσο για την Ελλάδα όσο και

16 ΤοΣ 1996 Τεύχος 1, σελ.460 επ.

17 http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/00_apostolic.htm (Πρόσβαση την 18/9/2021)

την Κύπρο και απαιτούνταν άτομα με διοικητικές και πνευματικές ικανότητες. Η Εκκλησία το διαπίστωσε αυτό και δεν επέβαλε κάποιο επιτίμιο στους ιεράρχες.

Το συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι πως πλέον οι κληρικοί έχουν το δικαίωμα της ψήφου χωρίς περιορισμούς. Όπως και οι θρησκευτικοί λειτουργοί των υπολοίπων θρησκειών, αν πληρούν τις προϋποθέσεις του νόμου συμπεριλαμβάνονται στην έννοια του λαού¹⁸ συναποτελούν το εκλογικό σώμα. Το ότι έχουν δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή της χώρας συνεπάγεται και τη δυνατότητα να έχουν λόγο και για τις Ευρωεκλογές¹⁹. Τέτοιο δικαίωμα φυσικά νοείται τόσο στην ενεργητική του μορφή όσο και την παθητική. Μπορεί οι κανόνες της Εκκλησίας, όπως αυτοί ερμηνεύονται, να αποτρέπουν τους κληρικούς από το να δηλώσουν υποψηφιότητα και να εκλεγούν, ωστόσο αν λάβει χώρα μία τέτοια εκλογή θα είναι καθόλα έγκυρη. Ο κληρικός μπορεί να εκλεγεί βουλευτής ή Ευρωβουλευτής²⁰ αν και κάτι τέτοιο στο κανονικό δίκαιο μπορεί να επισύρει ακόμη και την ποινή της καθάρσεως όπως αναφέρθηκε. Διαφορετικά είναι τα δεδομένα για την εκλογή στην τοπική αυτοδιοίκηση. Εκεί ο κληρικός, όπως και κάθε θρησκευτικός λειτουργός δεν μπορεί να δηλώσει υποψηφιότητα και να εκλεγεί ούτε στο πλαίσιο δήμων ούτε σε αυτό των περιφερειών. Πάντως, ο περιορισμός αυτός έχει κριθεί σύμφωνος με το Σύνταγμα γιατί αποβλέπει στην διασφάλιση της ελεύθερης γνώμης των εκλογέων²¹.

§10. Συμπεράσματα

Σε αυτή την ενότητα έγινε μία προσπάθεια να συγκεντρωθούν όλες οι ειδικότερες πτυχές των δικαιωμάτων εκείνων που δεν μπορεί να απολάυσει πλήρως ένας κληρικός. Για την ακρίβεια, τόσο η νομοθεσία όσο και οι ιεροί κανόνες προσδιορίζουν σαφώς τα όρια στην άσκηση των δικαιωμάτων. Τα όρια αυτά δεν εντοπίζονται στο σύνολό τους σε άλλες κατηγορίες πολιτών καθιστώντας έτσι τους κληρικούς εξαίρεση στον κανόνα. Συνοπτικά οι περιπτώσεις που αναλύθηκαν παραπάνω ήταν η δημόσια εμφάνιση και συγκεκριμένα η αποκλειστική ένδυση των κληρικών με τα άμφιά τους, οι περιορισμοί στο δικαίωμα μετακίνησης με την απαίτηση άδειας από τον μητροπολίτη καθώς και οι ειδικές προβλέψεις για την εκπαίδευση – επιμόρφωση. Ακόμη, μνημία έγινε στον περιορισμό του δικαιώματος έκφρασης των θρησκευτικών λειτουργιών, με παραδείγματα που χάρισε ακόμα και η πολύ πρόσφατη ιστορία, αλλά και στο ζήτημα του κατά πόσο είναι αποδεκτή μία επέμβαση στον ιδιωτικό βίο ιερέα και μέχρι ποιο βαθμό. Τέλος, τα δικαιώματα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι μετά από αδικαιολόγητες παρεμβάσεις έχουν κατοχυρωθεί σε μεγάλο βαθμό χωρίς ωστόσο να μην παρατηρείται και εκεί μια ειδική μεταχείριση ακόμη και σήμερα.

18 βλ. για την έννοια του λαού ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι», εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 228

19 βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Γ. ΡΑΪΚΟΣ, «Συνταγματικό Δίκαιο Θεμελιώδη Δικαιώματα», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σελ. 372

20 βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Εγχειρίδιο», ό.π. (παρ. 1), σελ. 211

21 βλ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, «Δικαιώματα», ό.π. (πάρ. 5), σελ. 288 αλλά και ΒΕΛΙΣΑΡΙΟΣ ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ, «Το Σύνταγμα», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σελ. 335

Διαχρονικά οι κληρικοί έβλεπαν να στερούνται τα δικαιώματα που άλλοι απολάμβαναν πλήρως. Αν κάτι τέτοιο συνέβαινε σε κάθε άλλη κοινωνική ομάδα θα υπήρχε συσπείρωση και δράση από την πρώτη στιγμή. Στους θρησκευτικούς λειτουργούς δεν ήταν έτσι. Εξέλιξη στην απόλαυση των δικαιωμάτων επήλθε αλλά δεν ήταν άμεση. Οι θέσεις της Εκκλησίας σε μη δογματικού περιεχομένου κανόνες της λειάνθηκαν, όπως για παράδειγμα για τη συμμετοχή των κληρικών σε εκλογές. Άλλος λόγος είναι πως κάποιοι, συνήθως μεμονομένοι κληρικοί, διεκδίκησαν αυτά τα δικαιώματα ενώπιον των δικαστηρίων της χώρας, χάρη βέβαια και στην ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ με τις επακόλουθες συνέπειες σε επίπεδο δικαίου.

Παρόλαυτα, οι θρησκευτικοί λειτουργοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας στερούνται και σήμερα πολλά δικαιώματα που για άλλους είναι δεδομένα. Την μεταχείριση αυτή όμως αποδέχονται οι ίδιοι οι κληρικοί σε μεγάλο βαθμό ως αναγκαία συνέπεια της ιδιότητάς τους. Φαίνεται μάλιστα πως πολλές φορές δεν υπάρχει η αντίληψη του «αναγκαίου κακού» αλλά, αντίθετα, βούληση να διαγράψουν μία πορεία σύμφωνη με την παράδοση και τις οδηγίες της Εκκλησίας. Η βούληση αυτή εφόσον είναι συνειδητοποιημένη και διαμορφώθηκε ελεύθερα δεν καλλιεργεί αίσθημα αδικίας αλλά «θείας χάριτος».

Περιθώριο να επέλθουν αλλαγές φυσικά και υπάρχει αν παρατηρήσει κανείς την διαμορφωθείσα κατάσταση από σκοπιά δικαίου ατομικών δικαιωμάτων. Όμως κατά την κρίση του γράφοντος για να επέλθει οποιαδήποτε εξέλιξη πρέπει να υπάρχει εκφρασμένη βούληση από την Εκκλησία. Η Πολιτεία δύσκολα θα αλλάξει ένα καθεστώς στο οποίο δεν αντιτίθεται η Εκκλησία είτε αυτοτελώς είτε μέσω των κληρικών της. Αλλά είναι τέτοια η φύση και η δομή της Εκκλησίας που μπορεί να εκφραστεί επίσημα μέσω των συλλογικών οργάνων της και να ασκήσει πίεση για αλλαγές.

2. Υπαλληλικό Δίκαιο

§11. Γενικά

Το δεύτερο μέρος του πρώτου κεφαλαίου αφιερώνεται στην ιδιαίτερη μεταχείριση που αντιμετωπίζει ένας κληρικός ως «υπάλληλος». Η Εκκλησία της Ελλάδας όπως και όλες οι υποδιαιρέσεις της (ενορίες, μονές κλπ) αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου για τις νομικές τους σχέσεις¹. Για να υπαχθούν στις προβλέψεις της νομοθεσίας που αφορούν τη διοίκηση και διαχείριση του δημοσίου τομέα πρέπει να ορίζεται ρητώς σε αυτές². Όσον αφορά τους κληρικούς γίνεται ευρέως αποδεκτό πως οι θρησκευτικοί λειτουργοί είναι πρωτίστως πνευματικοί λειτουργοί και λιγότερο υπάλληλοι αλλά η ιδιότητά τους έχει ρυθμιστεί από την Πολιτεία ώστε να έχουν διασφαλισμένα τα δικαιώματά τους ειδικά τα οικονομικά και τα ασφαλιστικά και να μπορούν να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες της σημερινής κοινωνίας. Τί έχει κρίνει η ελληνική δικαιοσύνη επ' αυτού; Το ΣτΕ σε Ολομέλεια έκρινε το 1988 στην ύπ' αριθμόν Α825 απόφαση του πως οι κληρικοί ακόμη και αν είναι εφημέριοι και έχουν οργανικές θέσεις δεν θεωρούνται δημόσιοι υπάλληλοι. Αυτό βέβαια σημαίνει πως δεν απολαμβάνουν την εγγύηση της μονιμότητας. Το ίδιο επανέλαβε το ίδιο έτος η απόφαση 8250 του Γ' τμήματος αυτή τη φορά. Με την απόφαση 4078/1979 κρίθηκε πως ακόμα και οι ιεροψάλτες επειδή συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στην άσκηση της λατρείας δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν διοικητικοί υπάλληλοι. Αρκετά χρόνια αργότερα το ίδιο δικαστήριο (απόφαση Α2480/2015) διευκρίνισε επιπλέον πως οι κληρικοί δεν θεωρούνται διοικητικοί υπάλληλοι είτε κατέχουν θέση εφημερίου είτε εκκλησιαστικού υπαλλήλου (π.χ. θέση ιεροκήρυκα) και ο λόγος είναι διότι η ιδιότητά τους συνδέεται με το συνταγματικώς κατοχυρωμένο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας υπό την έκφανση της άσκησης λατρείας και η σχέση τους με τον φορέα υπό τον οποίο ασκούν το λειτούργημά τους απορρέει κυρίως από τις υποσχέσεις που έδωσαν κατά τη χειροτονία τους.

Ωστόσο, τα νομικά πρόσωπα της Εκκλησίας της Ελλάδας για να λειτουργήσουν χρειάζονται προσωπικό. Το προσωπικό αυτό διακρίνεται σε δύο κατηγορίες. Την πρώτη αποτελούν κληρικοί: διάκονοι, εφημέριοι - πρεσβύτεροι και αρχιερείς που αναλαμβάνουν αρμοδιότητες τόσο πνευματικές όσο και διοικητικές. Η δεύτερη περιλαμβάνει το υπόλοιπο προσωπικό που

1 Ν. 590/1977 (ΦΕΚ Α' 146/31.5.1977) αρ. 1 παρ. 4 «Κατά τας νομικές αυτών σχέσεις η Εκκλησία της Ελλάδος, αι Μητροπόλεις, αι ενορία μετά των Ενοριακών αυτών Ναών, αι Μοναί, η Αποστολική Διακονεία, ο ΟΔΕΠ, το ΤΑΚΕ, το Διορθόδοξον Κέντρον της Εκκλησίας της Ελλάδος, είναι Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου.»

2 ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Εγχειρίδιο», όπ.π. (παρ. 1), σελ. 105

αναλαμβάνει κάθε φύσης διακονία προς επίτευξη του έργου της Εκκλησίας. Αυτοί μισθοδοτούνται από τα οικεία νομικά πρόσωπα στα οποία παρέχουν τις υπηρεσίες τους³. Το καθεστώς των εκκλησιαστικών υπαλλήλων ρυθμίζεται από τον Κώδικα Εκκλησιαστικών Υπαλλήλων όπως αυτός ισχύει σήμερα ως κανονισμός⁴ ενώ των εφημερίων και των διακόνων από σχετικό κανονισμό⁵ που έχει εκδώσει η Εκκλησία δυνάμει νομοθετικής εξουσιοδότησης. Και στις δύο αυτές κατηγορίες μπορεί να υπάρχουν κληρικοί.

Στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 327/2021 της Ιεράς Συνόδου εντάσσονται όλοι οι μόνιμοι επί θητεία ή μετακλητοί υπάλληλοι με σχέση δημοσίου δικαίου (οι οποίοι διορίζονται) αλλά και οι υπάλληλοι με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου η ορισμένου χρόνου (οι οποίοι προσλαμβάνονται). Αυτοί μπορεί να είναι κληρικοί, λαϊκοί ακόμα και μοναχοί. Δεν υπάγονται όμως οι εφημέριοι, πρεσβύτεροι και οι διάκονοι των ναών όπως και οι ιεροψάλτες και το λοιπό βοηθητικό προσωπικό (νεωκόροι, καθαρίστριες). Οι κληρικοί ως εκκλησιαστικοί υπάλληλοι δεν είναι η πλειοψηφία όπως δείχνει η κοινή πείρα. Ωστόσο όπως και όλοι οι εκκλησιαστικοί υπάλληλοι πρέπει να έχουν ορισμένα προσόντα για να διορισθούν ή προσληφθούν: η ιδιότητα του Χριστιανού Ορθόδοξου, ηλικίας τουλάχιστον 18 ετών, με εκπληρωμένες στρατιωτικές υποχρεώσεις ή νόμιμη απαλλαγή από αυτές, πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα, σωματική αρτιμέλεια χωρίς να αποκλείεται κάποιο άτομο με αναπηρία και απουσία καταδίκης από εκκλησιαστικό ή ποινικό (για κακούργημα) δικαστήριο είναι βασικές προϋποθέσεις. Για να διορισθούν κληρικοί σε τέτοια θέση απαιτείται άδεια του επιχώριου Μητροπολίτη και απολύονται υποχρεωτικά αν ο ίδιος Μητροπολίτης ανακαλέσει την άδεια του για οποιονδήποτε λόγο.

Η ανάληψη μιας τέτοιας θέσης συνεπάγεται και ορισμένες υποχρεώσεις όπως η διατήρηση ενός εκκλησιαστικού ήθους (εδώ εντάσσεται η υποχρέωση ένδυσης με ιερατικά άμφια για τους κληρικούς σύμφωνα με το άρ. 32 παρ. 4), η γνωστοποίηση οποιωνδήποτε αλλαγών στην οικονομική και την περιουσιακή κατάσταση (για να αποφευχθούν φαινόμενα ιδιοποίησης περιουσίας της Εκκλησίας), η υποχρέωση υπακοής στους προϊσταμένους, το καθήκον εχεμύθειας, η διατήρηση μίας πολιτικής ουδετερότητας και η μη συμμετοχή σε εταιρείες είτε με τη μορφή κατοχής μετοχών είτε με αυτή της ιδιότητας ενός διαχειριστικού οργάνου. Το άρ. 42 του κανονισμού δίδει το δικαίωμα μονιμότητας στους εκκλησιαστικούς υπαλλήλους. Ωστόσο, όπως έχει κριθεί από τη νομολογία που προαναφέρθηκε οι κληρικοί δεν απολαμβάνουν αυτό το καθεστώς μονιμότητας ακόμα κι αν είναι τέτοιοι υπάλληλοι⁶. Εξάλλου στο άρ. 148 προβλέπεται πως οι κληρικοί που διορίζονται σε θέση εκκλησιαστικού υπαλλήλου είναι μόνο μετακλητοί ή επί θητεία υπάλληλοι. Ιδιαίτερη και προνομιακή μεταχείριση απολαμβάνουν από την άλλη οι κληρικοί σύμφωνα με το άρ. περίπτωση γ': « *Το προβάδισμα μεταξύ των εκκλησιαστικών υπαλλήλων καθορίζεται ως εξής: ...*

3 Ν. 590/1977 αρ. 4 παρ. 1

4 Κανονισμός Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος 327/2021, ΦΕΚ Α/57/12.4.2021

5 Κανονισμός Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος 305/2018, ΦΕΚ Α/153/22.8.2018

6 βλ. επίσης Γ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ «Είναι Δημόσιοι Υπάλληλοι οι Κληρικοί;» <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/25014-einai-dimosioi-upalliloi-oi-klirikoi> (Πρόσβαση την 20/9/2021)

γ)Μεταξύ υπαλλήλων του ίδιου κλάδου και βαθμού υπάρχει προβάδισμα επί τη βάσει της αρχαιότητάς τους, προβαδίζόντων σε κάθε περίπτωση των κληρικών. Το προβάδισμα μεταξύ των κληρικών υπαλλήλων της Εκκλησίας της Ελλάδος καθορίζεται, ανεξαρτήτως του υπηρεσιακού βαθμού ή των πρεσβειών της χειροτονίας, αλλά μόνον αναλόγως προς την κατεχόμενη θέση με απόφαση του Αρχιγραμματέως της Ιεράς Συνόδου.»

Στον άλλον κανονισμό όπως μάρτυρα και ο τίτλος του (Περί εφημερίων και διακόνων) εντάσσονται μόνο οι εφημέριοι ιερών ναών και οι διάκονοι, συνεπώς αποκλειστικά κληρικοί. Ο κανονισμός 305/2018 αναφέρει ρητά πως οι εφημέριοι παρότι είναι υπεύθυνοι για την διοίκηση της ενορίας, ενός νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου δηλαδή, δεν είναι δημόσιοι υπάλληλοι υπό την έννοια του άρ. 103 του Συντάγματος. Για να τοποθετηθεί ένας ιερέας σε θέση εφημέριου πρέπει αυτός να είναι καταρχήν έγγαμος ενώ επιτρέπεται κατ'εξαίρεση και σε άγαμους κληρικούς να καταλαμβάνουν αυτές τις θέσεις. Ωστόσο ο διορισμός αγάμων διακόνων και εφημερίων μπορεί να ανακληθεί από τον οικείο Μητροπολίτη κατά την κρίση του. Άρα οι άγαμοι κληρικοί είναι σε δυσχερέστερη θέση με το προβάδισμα να έχουν οι έγγαμοι προφανώς για να μπορούν να διατρέφουν την οικογένειά τους. Επίσης για να γίνει διορισμός σε εφημεριακή θέση πρέπει αυτή να είναι κενή. Η απολελυμένη χειροτονία καταδικάζεται ήδη από τους ιερούς κανόνες της Εκκλησίας και συγκεκριμένα από τον έκτο κανόνα της Δ' Οικουμενικής Συνόδου⁷.

Ιδιαίτερη είναι και η διαδικασία διορισμού εφημερίων καθώς γίνεται με απόφαση του οικείου μητροπολίτη με ή χωρίς προηγούμενη προκήρυξη. Πιο συγκεκριμένα αν υπάρξει κενή θέση σε ενορία, κατά την κρίση του επισκόπου, μπορεί να υπάρξει προκήρυξη ενώ για την ίδια θέση σε μητροπολιτικό ναό δεν γίνεται προκήρυξη και η απόφαση είναι αποκλειστικά του αρχιερέα. Κάποια από τα δικαιολογητικά που πρέπει να εισφέρει ο υποψήφιος εφημέριος σύμφωνα με την προκήρυξη προκαλούν εντύπωση: βεβαίωση από την εκκλησιαστική αρχή ότι ο υποψήφιος και η σύζυγός του έχουν τελέσει πρώτο γάμο, έγγραφη και ενυπόγραφη συγκατάθεση της συζύγου του υποψηφίου και κανονική συμμαρτυρία πνευματικού. Η συμμαρτυρία είναι η δήλωση ενός κληρικού - πνευματικού ο οποίος εξετάζει τον υποψήφιο για την πνευματική του κατάσταση όχι μόνο από όσα δηλώνει ο ίδιος αλλά και από μαρτυρίες τρίτων. Ερευνά αν ο υποψήφιος είναι κατάλληλος ψυχικά για να γίνει κληρικός και αν συντρέχει στο πρόσωπό του κάποιο κώλυμα που εμποδίζει την κτήση αυτής της ιδιότητας⁸. Όσον αφορά τη βεβαίωση ότι έχει τελέσει πρώτο γάμο,

7 βλ. FONTI, «FASCICOLO ... 1ere Partie», ό.π. (παρ. 4) σελ. 74-75 «Μηδένα ἀπολελυμένως χειροτονεῖσθαι, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον, μήτε ὄλως τινά τῶν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ τάγματι· εἰ μὴ εἰδικῶς ἐν ἐκκλησίᾳ πόλεως, ἢ κώμης, ἢ μαρτυρίῳ, ἢ μοναστηρίῳ, ὁ χειροτονούμενος ἐπικηρύττειτο. Τοὺς δὲ ἀπολύτως χειροτονουμένους, ὥρισεν ἡ ἅγια σύνοδος, ἄκυρον ἔχειν τὴν τοιαύτην χειροθεσίαν, καὶ μηδαμοῦ δύνασθαι ἐνεργεῖν, ἐφ' ὕβρει τοῦ χειροτονήσαντος.»

8 Ο τύπος της Κανονικής Συμμαρτυρίας είναι ο κάτωθι: « Οἱ τὰ πάντα καλῶς διαταξάμενοι θεοκήρυκες Ἀπόστολοι καὶ ὁ μετ' αὐτοῦ τῶν θεοφόρων Πατέρων σύλλογος, κανονικῶς ὥρισαν, μηδένα τοῦ θεοῦ βαθμοῦ τῆς Ἱερωσύνης καταξιοῦσθαι δίχα πολλῆς ἐρεύνης καὶ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως, ἵνα μὴ ὑπὸ ἀναξίων τὰ θεϊότατα τελεσιουργῶνται, προσελθόντων, τοίνυν ἐμοὶ καὶ ὁ κατὰ πνεῦμα μοι, υἱός , ἐκ χώρας , ἐζήτησε λαβεῖν τό μέγα τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα ὃν καὶ στήσας ἐνώπιον τῆς Ἱεράς Εἰκόνης τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ βάθη τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐρευνήσας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλων ἀξιολύτων ἀνδρῶν πληροφορηθείς,

αυτή είναι μία προϋπόθεση σύμφωνη με τους ιερούς κανόνες. Ο ΙΖ' Αποστολικός κανόνας προβλέπει: «Ὁ δὺσὶ γάμοις συμπλακείς μετὰ τὸ βάπτισμα, ἢ παλλακὴν κτησάμενος, οὐ δύναται εἶναι ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὄλως τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ.». Το ίδιο προβλέπει και ο κανόνας ΙΒ' του Μεγάλου Βασιλείου αλλά και ο 3ος της Πενθέκτης Συνόδου⁹. Η συγκατάθεση της συζύγου από την άλλη συμβαδίζει με την έννοια του γάμου σύμφωνα με την χριστιανική διδασκαλία. Αφής στιγμής λαμβάνει χώρα ο γάμος άνδρας και γυναίκα θεωρούνται ένα και μία τέτοια απόφαση που θα αλλάξει εν τοις πράγμασι την καθημερινότητα και τη ζωή του ζευγαριού απαιτεί συγκατάθεση και των δύο.

Από τα καθήκοντα που προβλέπονται για τον εφημέριο ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν η υποχρέωση, να είναι ενδεδυμένος μόνιμα με τα ιερατικά του άμφια, να έχει την μόνιμη κατοικία του στα όρια της ενορίας (με δυνατότητα άσκησης εκκλησιαστικής οικονομίας από τον επιχώριο επίσκοπο) και «να μη συμμετέχει σε ξένες προς την αποστολή της Εκκλησίας οργανώσεις, να μην αναλαμβάνει κοσμικές φροντίδες, οι οποίες θα μπορούσαν να διαταράζουν την ενότητα των ενοριτών στην κοινωνία της πίστεως και στο σύνδεσμο της αγάπης.»¹⁰. Επίσης, πρέπει να ζητά άδεια από τον επίσκοπο για να βγεί από τα όρια της εκκλησιαστικής επαρχίας είτε για λόγους προσωπικούς είτε για να μεταβεί στα όρια άλλης μητρόπολης με σκοπό να ιεουργήσει ή ακόμα και να κάνει μία θεολογική ομιλία.

Πέρα όμως από τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις ο κανονισμός στο άρ. 9 προβλέπει και ορισμένα δικαιώματα για τους εφημερίους. Υπό την προϋπόθεση πως δεν θα του επιβληθεί κάποια ποινή, το εκκλησιαστικό λειτούργημα έχει εφόρου ζωής χαρακτήρα ενώ η θέση στην ενορία είναι μόνιμη «εκτός από τις ρητώς προβλεπόμενες νόμιμες ή κανονικές εξαιρέσεις.». Ως προς τον μισθό, την ασφάλιση, τη συνταξιοδότηση και καταρχήν το δικαίωμα στις άδειες, ισχύει ό,τι και για τους υπαλλήλους του δημοσίου. Οι εφημέριοι και οι διάκονοι μία φορά κάθε έτος υπόκεινται σε αξιολόγηση. Τις εκθέσεις αξιολόγησης συντάσσουν ο αρχιερατικός επίτροπος της περιφέρειας και ο πρωτοσύγκελλος ή ο γενικός αρχιερατικός επίτροπος της Μητρόπολης. Από αυτές θα κριθεί και η βαθμολογική προαγωγή του εφημέριου. Αν αυτή δεν επιτευχθεί ο ενδιαφερόμενος δικαιούται να προσφύγει στη Δ.Ι.Σ. Η οποία αποφασίζει μετά από γνωμοδότηση της επιτροπής επί δογματικών και νομοκανονικών ζητημάτων. Όπως είναι όμως λογικό, το λειτούργημα του κληρικού είναι δύσκολο να αξιολογηθεί ειδικά αν ληφθεί υπόψη η φύση του ως πνευματικού καθοδηγητή. Πέρα από υλικά κατορθώματα και ανάληψη πρωτοβουλιών που έχουν εμφανές σε όλους αντίκτυπο, πο πνευματικές προσφορές ειδικά μέσω του μυστηρίου της εξομολόγησης, που εντάσσεται σε πλαίσιο απορρήτου, δεν μπορούν με ακρίβεια να εξακριβωθούν. Αυτήν την ιδιαιτερότητα οφείλουν

τῶν εἰδότην τὴν αὐτοῦ πολιτείαν, καὶ μηδὲν εὐρῶν ἐν αὐτῷ κατὰ νόμους κωλῶν, μαρτύρομαι αὐτὸν ἄξιον τῆς Ἱερωσύνης ὄντα καὶ τέλειον τῆ ηλικία, καθὼς οἱ ἱεροὶ κανόνες διακελεύουσιν. Ὅθεν ἐδόθη αὐτῷ τὸ παρὸν εἰς ἐνδειξιν, κεκυρωμένον ἰδία ἐμῇ ὑπογραφῇ, καὶ μαρτυρίας, ὡς προείρηκα ἀξιολύτων μαρτύρων.»

<http://efimeriosgr.blogspot.com/2010/11/334.html> (Πρόσβαση την 21/9/2021)

9 βλ. FONTI, «FASCICOLO ... 1ere Partie», όπ.π. (παρ. 4) σελ. 125 επ.

10 βλ. Κανονισμός Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος 305/2018 άρ. 8 παρ. 3

να έχουν στο νού τους οι αξιολογητές. Ο κάθε εφημέριος δικαιούται να ζητήσει μετάθεση αλλά αυτή μπορεί να έχει και το χαρακτήρα της ποινής είτε από συνοδικό δικαστήριο είτε από την Δ.Ι.Σ. μετά από αιτιολογημένη πρόταση του οικείου Μητροπολίτη για παραπτώματα του κληρικού ή γενικά για το συμφέρον της ενορίας όπου υπηρετεί. Το ενδιαφέρον είναι πως δύο εφημέριοι με κοινή τους αίτηση μπορούν αν έχουν τα ίδια προσόντα να ζητήσουν να αλλάξουν θέση ουσιαστικά και ο ένας να μετατεθεί στην ενορία του άλλου.

Ο κανονισμός αναφέρει και τις περιπτώσεις που ο κληρικός παύει να είναι εφημέριος. Εάν συμπληρώσει τα 70 έτη ζωής ή 35 έτη πλήρους εφημεριακής υπηρεσίας μπορεί να αιτηθεί την αποχώρηση του. Μπορεί βέβαια να αφυπηρετήσει και νωρίτερα για λόγους που ανάγονται στην πνευματική ή τη σωματική του υγεία μετά από σχετική κρίση υγειονομικής επιτροπής. Ο δεσμός του εφημέριου ωστόσο ως θρησκευτικού λειτουργού με τον επιχώριο επίσκοπο δεν διαρρηγγύεται εντελώς κάτι που είναι συνέπεια του ανεξαιρέτου της ιερωσύνης. Η υποχρέωση υπακοής προς τον μητροπολίτη δεν εξαρτάται από το αν ο κληρικός ασκεί ενεργά το λειτουργημά του ως εφημέριος ενορίας για παράδειγμα. Παρόλαυτα, μπορεί να παυθεί από τη θέση του εφημέριου λόγω ποινής που επιβάλλεται από εκκλησιαστικό δικαστήριο ή μετά από απόφαση του Μητροπολίτη σε περίπτωση που *«επιδειξει συμπεριφορά αντίθετη προς τις υπηρεσιακές του υποχρεώσεις»*. Ανάλογη κατάληξη έχει και ο εφημέριος που ταυτόχρονα είναι και δημόσιος υπάλληλος (π.χ. εκπαιδευτικός) και μετατεθεί σε άλλη περιφέρεια αλλά ο επίσκοπος δεν εγκρίνει την ένταξή του σε άλλη Μητρόπολη. Τότε αν μετατεθεί ως υπάλληλος χάνει την ιδιότητα του εφημέριου γιατί δεν θα μπορεί να ασκήσει τα λειτουργικά και ποιμαντικά του καθήκοντα προσηκόντως. Εξάλλου για να δοθεί απολυτήριο γράμμα από τον επίσκοπο πρέπει να είναι σύμφωνος και ο ιεράρχης στην περιφέρεια του οποίου θέλει να ενταχθεί ο κληρικός. Σύμφωνα με τον κανονισμό υπάρχει δυνατότητα ακόμη και σε συνταξιούχους υπαλλήλους οι οποίοι δεν έχουν υπερβεί το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους αλλά και σε απασχολούμενος στον δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα να χειροτονηθούν κληρικοί και να καταλάβουν θέση εφημέριου. Ο περιορισμός για τους πρώτους είναι ότι η εφημεριακές θέσεις που μπορούν να καταλάβουν είναι αποκλειστικά σε κωμοπόλεις ή χωριά ενώ για τους δεύτερους υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί ως προς την φύση των επαγγελματιών που ασκούν δεδομένου ότι ακόμη και αν χειροτονηθούν δεν απαγορεύεται να εγκαταλείψουν την άλλη ιδιότητά τους. Τέλος στον κανονισμό ορίζεται και η διαδικασία διορισμού διακόνων και ιεροκηρύκων κληρικών. Στην πρώτη κατηγορία διορίζονται και έγγαμοι ενώ στη δεύτερη μόνο άγαμοι κληρικοί.

Ανάλογες προβλέψεις υπάρχουν και στο εκκλησιαστικό καθεστώς που υπάρχει στην Κρήτη. Η ημιαυτόνομη Εκκλησία της Κρήτης αναγνωρίστηκε με το ν. 4310/2014¹¹ ως ίδιον νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου με κεντρικό διοικητικό αυτής όργανο την Ιερά Επαρχιακή Σύνοδο. Με αυτό τον τρόπο της δόθηκε η δυνατότητα να εκδίδει κανονισμούς οι οποίοι θα δεσμεύουν την εκκλησιαστική αυτή επαρχία και οι οποίοι για να εκδοθούν θα πρέπει πρώτα να

11 ΦΕΚ Α/258/8.12.2014 αρ. 54

εγκριθούν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο¹². Ένας από αυτούς τους κανονισμούς που έχουν εκδοθεί έως σήμερα είναι του υπ αριθμόν 1/2013¹³. Στο άρθρο 7 αυτού προβλέπονται για τους εφημέριους τα ίδια δικαιώματα που αναφέρθηκαν και για την Εκκλησία της Ελλάδος. Παρόμοια είναι και η διαδικασία αξιολόγησης ενώ ταυτίζονται και οι διατάξεις για την αφυπηρέτηση και την παύση των εφημερίων.

§12. Το θέμα της παραίτησης

Αναφέρθηκε στη προηγούμενη θεματική παράγραφο πως υπάρχει δυνατότητα αίτησης αφυπηρέτησης από τη θέση του εφημερίου για λόγους που ανάγονται στη πνευματική ή και σωματική του υγεία. Όμως δεν είναι ίδιο το θέμα αν μπορεί να παραιτηθεί από την ίδια την ιερωσύνη. Για αυτό το θέμα έχουν εκφραστεί ποικίλες απόψεις. Η επικρατούσα άποψη στη θεωρία κανονικού δικαίου είναι πως εκούσια αποποίηση της ιερωσύνης απαγορεύεται και αυτό διότι τη στιγμή της χειροτονίας μεταδίδονται θεία χαρίσματα στον κληρικό τα οποία δεν μπορούν να εξαλειφθούν οικεία βουλήσει. Οι ιεροί κανόνες πουθενά δεν προβλέπουν δυνατότητα παραίτησης. Βέβαια, δημιουργείται το ερώτημα, με αυτό το δεδομένο, ποιά είναι η συνέπεια της καθαιρέσεως, μίας εκκλησιαστικής ποινής η οποία στερεί από τον κληρικό τις πνευματικές και διοικητικές του εξουσίες. Η απάντηση σε αυτό σύμφωνα με τον Παναγιώτη Παναγιωτάκο¹ είναι απλή. Η Εκκλησία έχει κανονικό δικαίωμα να αξιολογεί τους κληρικούς και να αποφασίζει την απομάκρυνση των αναξιών από τη θέση τους. Με αυτήν την εκκλησιαστική ποινή όμως ο ιερέας στερείται το δικαίωμα να ασκεί την ιερατική εξουσία που πηγάζει από το θείο χάρισμα που έλαβε κατά τη χειροτονία του. Δεν στερείται επομένως το ίδιο το θείο χάρισμα αλλά τη δυνατότητα να ασκήσει τα καθήκοντά του που βασίζονται σε αυτό. Η ιερωσύνη υπάρχει αλλά είναι ανενεργή. Προς επίρρωση των όσων αναφέρθηκαν αξίζει να εμμένει κανείς στις προβλέψεις των ιερών κανόνων σύμφωνα με τις οποίες η χειροτονία για κάθε βαθμό ιερωσύνης γίνεται μόνο μία φορά και δεν επιτρέπεται επανάληψη αυτής στο ίδιο πρόσωπο². Επομένως, σε περίπτωση που ένας κληρικός καθαιρευθεί και στη συνέχεια η Εκκλησία με νεώτερη απόφαση της άρει αυτή την ποινή δεν επαναλαμβάνεται η χειροτονία. Αυτό σημαίνει πως η Εκκλησία αναγνωρίζει ότι τα θεία χαρίσματα παραμένουν εντός της ψυχής του χειροτονημένου ες αεί. Οι ιεροί κανόνες, όμως, αναγνωρίζουν την πιθανότητα ο καθηρημένος κληρικός να συνεχίσει να τελεί ιερουργίες. Σε περίπτωση που συμβεί κάτι τέτοιο ο

12 ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Ιδιαίτερα Εκκλησιαστικά Καθεστάτα στην Ελληνική Επικράτεια», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 82

13 ΦΕΚ Α/65/12.3.2013

1 βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, «Η Ιερωσύνη και οι εξ αυτής Νομοκανονικά Συνέπειαι», εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1951, σελ. 48 επ.

2 Αποστολικός Κανών ΞΗ «Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, δευτέραν χειροτονίαν δέξηται παρά τινος, καθαιρείσθω καὶ αὐτός, καὶ ὁ χειροτονήσας· ...» και Κανόνες ΚΖ «ἐάν ποτε πρεσβύτεροι, ἢ διάκονοι, ἐπί τινι βαρυτέρᾳ ἁμαρτίᾳ ἐλεγχθῶσι, ... μηδὲ ἐπιτρέπεσθαι αὐτοῖς, ὥστε ἀναβαπτίζομένους πρὸς τὸν τοῦ κλήρου βαθμὸν προκόπτειν. », ΜΗ «...μη ἐξεῖναι γίνεσθαι ἀναβαπτίσεις, ἢ ἀναχειροτονήσεις, ἢ μετακινήσεις ἐπισκόπων. ...» Τοπικῆς Συνόδου ἐν Καρθαγένῃ τῆς Ἀφρικῆς.

κληρικός απειλείται με την αυστηρότερη ποινή του αφορισμού³ και τα μυστήρια που τελεί είναι ανίσχυρα. Υπάρχει βέβαια και η αντίθετη άποψη σύμφωνα με την οποία η ιερωσύνη δεν είναι ανεξάλειπτη. Μια εκκλησιαστική ποινή μπορεί να εξαλείψει την ιερωσύνη και όχι απλά να την αδρανοποιήσει⁴. Η θεωρία ωστόσο δέχεται πως αυτό μπορεί να γίνει μόνο μετά από επιβολή της ποινής της καθαίρεσης και όχι αυτοβούλως από τον κληρικό που θέλει να παραιτηθεί. Συνοπτικά, πέρα από τον προβληματισμό αν τα θεία χαρίσματα παραμένουν εντός του κληρικού για πάντα, πρέπει στα πλαίσια του εκκλησιαστικού και κανονικού δικαίου να γίνει διάκριση μεταξύ παραίτησεως και καθαίρεσης. Παραίτηση από την ιερωσύνη δεν χωρεί⁵. Καθαίρεση φυσικά και μπορεί να επιβληθεί από ένα εκκλησιαστικό δικαστήριο.

Η συγκεκριμένη θεματική παράγραφος εντάσσεται στο κεφάλαιο του υπαλληλικού δικαίου διότι ο κληρικός, όπως έχει ήδη αναφερθεί, πέραν από τις πνευματικές και διδακτικές του αρμοδιότητες έχει και διοικητικές εξουσίες οι οποίες είναι δυνατόν να του αφαιρεθούν. Το οξύμωρο όμως είναι πως ακόμη και αν στερηθεί αυτών των εξουσιών λόγω ποινής δεν μπορεί να γίνει το ίδιο με μόνη τη δική του βούληση. Η κοινή πείρα όμως έχει δείξει πως ένας κληρικός που δεν επιθυμεί άλλο να ασκεί τα καθήκοντά του δηλώνει παραίτηση. Ποια η συνέπεια αυτού; Αποψη του γράφοντος είναι πως αν ο κληρικός δηλώσει πως επιθυμεί την παραίτηση του, η αρμόδια εκκλησιαστική αρχή θα του επιβάλει την ποινή της καθαίρεσης. Είναι μάλιστα κανονικά ανεκτό αυτό διότι ο κληρικός τότε διαπράττει κανονικό αδίκημα. Ουσιαστικά αθετεί την υπόσχεσή του για την δια βίου υπηρεσία στην Εκκλησία. Το ότι η υπόσχεση αυτή δόθηκε ενώπιον του Ιερού Βήματος μετά από επίκληση του Αγίου Πνεύματος καθιστά την αθέτησή της σοβαρό εκκλησιαστικό παράπτωμα. Η αποστασία είναι εν τοις πράγμασι «αυτοκαθαίρεση». Γράφει ο Βαλσαμώνας ερμηνεύοντας τον Ζ κανόνα της Δ' Οικουμενικής⁶: «*τὴν καθαίρεσιν αὐτὸς ἑαυτῷ ἐπεψηφίσατο, καὶ πρὸ καταδίκης ἀπογυμνώσας ἑαυτὸν τῆς ἱεραῆς στολῆς, καὶ λαϊκὸς γεγωνός...*»⁷. Επειδή όμως καθαίρεση μπορεί να επιβάλει μόνο ένα εκκλησιαστικό δικαστήριο απαιτείται και σχετική απόφαση από αυτό. Υπάρχουν περιθώρια να μην επιβληθεί; Κανονικά όχι.

3 Αποστολικός Κανὼν ΚΗ «*Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, καθαιρεθεὶς δικαίως, ἐπὶ ἐγκλήμασι φανεροῖς, τολμήσειεν ἄψασθαι τῆς ποτὲ ἐγχειρισθείσης αὐτῷ λειτουργίας, οὗτος παντάπασιν ἐκκοπέσθω τῆς ἐκκλησίας*», Κανὼν ΠΗ Μ. Βασιλείου «...*Ἐὰν δὲ τολμήσῃς, μὴ διορθωσάμενος σεαυτὸν ἀντέχεσθαι τῆς ἱερωσύνης, ἀνάθεμα ἔσῃ παντὶ τῷ λαῷ...*»

4 Μητροπολίτης Πειραιῶς κ. Σεραφεὶμ «*Τὸ ανεξάλειπτο τῆς ἱερωσύνης*» <https://www.romfea.gr/katigories/10-aporeseis/39359-to-anejaleipto-tis-ierosunis> (Πρόσβαση τὴν 24/9/2021)

5 ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «*Εγχειρίδιο*», ὀ.π. (παρ. 1), σελ. 126 ἀλλὰ καὶ ΤΡΩΙΑΝΟΣ «*Παραδόσεις*» ὀ.π. (παρ. 1) σελ. 348

6 βλ. FONTI, «*FASCICOLO ... 1ere Partie*», ὀ.π. (παρ. 4) σελ. 75 Κανὼν Ζ' : «*Τοὺς ἀπαξ ἐν κλήρῳ τεταγμένους, ἢ καὶ μοναστάς, ὠρίσαμεν μῆτε ἐπὶ στρατείαν, μῆτε ἐπὶ ἀξίαν κοσμικὴν ἔρχεσθαι· ἢ, τοῦτο τολμῶντας, καὶ μὴ μεταμελομένους, ὥστε ἐπιστρέψαι ἐπὶ τοῦτο, ὃ διὰ Θεὸν πρότερον εἶλοντο, ἀναθεματίζεσθαι*»

7 Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ, Μ. ΠΟΤΛΗΣ, «*Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων τῶν τε Ἁγίων καὶ πανευφήφων Ἀποστόλων, καὶ τῶν Ἱερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἁγίων Πατέρων*», Τόμος 2, εκδ. Γ. Χαρτοφύλακος, 1852, σελ. 233 βλ. καὶ Αρχιμ. ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ «*Ἡ ἹΕΡΩΣΥΝΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΝΑΝΟΣ*» <https://orthodoxostypos.gr/h-ie%CF%81%CF%89%CF%83%CF%85%CF%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF-%CE%BA%CE%BF%CF%BD%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%83/> (Πρόσβαση τὴν 24/9/2021)

Χρήσιμη στα πλαίσια της παρούσης είναι και η διάκριση μεταξύ τελετουργικής - πνευματικής και διοικητικής εξουσίας. Παραίτηση από την πρώτη σύμφωνα με τα ανωτέρω δεν μπορεί να υπάρξει. Από την δεύτερη όμως ναι. Συναφές είναι και το γεγονός πως ένας κληρικός μπορεί να έχει πνευματικές εξουσίες αλλά αυτό δεν σημαίνει αναγκαστικά πως είναι φορέας και διοικητικών εξουσιών. Μάλιστα, ακόμη και ένας αρχιερέας μπορεί να παραιτηθεί από την διοικητική εξουσία που συνεπάγεται η θέση του μητροπολίτη. Δεν έχει βέβαια αυτή τη δυνατότητα ο μητροπολίτης απεριόριστα. Μόνο «*διὰ νόσον ἢ γήρας... καὶ διὰ πάντα ἄλλον σοβαρὸν λόγον*»⁸ μπορεί να ζητήσει εγγράφως από την ΔΙΣ να κάνει δεκτή την παραίτησή του η οποία θα αποφασίσει με απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων αν θα την κάνει δεκτή κάνοντας, προφανώς, έλεγχο κατά πόσο ο λόγος που επικαλείται είναι σύμφωνος με τον νόμο. Το αν η συγκεκριμένη πρόβλεψη είναι συνταγματική έχει απασχολήσει το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της χώρας. Με τις αποφάσεις με αριθμό 297/1980 και 2401/1981 το ΣτΕ έκρινε πως δεν τίθεται κανένα ζήτημα αντισυνταγματικότητας της διάταξης του καταστατικού χάρτη. Το δικαστήριο αναγνωρίζει πως η σύνδεση του μητροπολίτη με την μητρόπολή του είναι κατ' αρχήν άρρηκτη αλλά η δυνατότητα παραίτησης είναι δικαίωμα σύμφωνο με το Σύνταγμα. Επόμενο θέμα που εξέτασε το δικαστήριο είναι κατά πόσο μπορεί να ανακληθεί αυτή η δήλωση παραίτησης από τον επίσκοπο. Ως προς αυτό, το δικαστήριο διαπίστωσε πως στο νόμο δεν υπάρχει συγκεκριμένη πρόβλεψη. Η πλειοψηφία του δικαστηρίου έκρινε πως η σιγή του νομοθέτη σημαίνει ότι δεν απαγορεύεται η ανάκληση της παραίτησης (δύο όμως μέλη ερμήνευσαν αυτή τη σιωπή με αντίθετο τρόπο). Κρίσιμο ωστόσο είναι το γεγονός πως ο νομοθέτης αναφέρει ότι η παραίτηση για να έχει έννομα αποτελέσματα θα πρέπει να γίνει δεκτή από την ΔΙΣ. Άρα ανάκληση της παραίτησης είναι δυνατή αρκεί αυτή να γίνει πριν τη λήψη της σχετικής απόφασης από τη Σύνοδο. Σε περίπτωση που γίνει δεκτή η παραίτηση τίποτε δεν μπορεί να την αναστρέψει. Σύμφωνα με νομολογία όταν ένας δημόσιος υπάλληλος υποβάλλει την παραίτηση του η διοίκηση οφείλει να αναμένει για λίγο πριν την αποδεχτεί προκειμένου να ασκήσει ο υπάλληλος το δικαίωμα ανάκλησης αυτής αν το επιθυμεί. Ωστόσο το δικαστήριο αναφέρει πως δεν έχει ισχύ το παραπάνω όταν πρόκειται για ένα όργανο διοίκησης ενός ΝΠΔΔ όπως είναι η Μητρόπολη.

§13. Μισθολογικό καθεστώς

Η συζήτηση για το ποιός φορέας θα αναλάβει την μισθοδοσία του κλήρου ξεκινά ήδη πριν τη σύσταση του ελληνικού κράτους. Το έτος 1829 στο Αργος η Δ' Εθνοσένελευση με το ψήφισμα ΙΑ' αποφάσισε να λάβει σταδιακά την περιουσία της Εκκλησίας για να την αξιοποιήσει εκτός των άλλων και για να συντηρήσει τους κληρικούς. Πιο συγκεκριμένα, με το ψήφισμα αυτό δόθηκε η πληρεξουσιότητα στην κυβέρνηση να συνάξει όλες τις κληροδοσίες των ομογενών εντός ή εκτός της Ελλάδας οι οποίοι ήθελαν να αφιερώσουν κάτι στα κοινωφελή ιδρύματα της χώρας. Αυτές οι κληροδοσίες μαζί με την περιουσία που θα συλλέγονταν από τα «*ιερά καταστήματα*» θα συντηρούσαν το «*γαζοφυλάκιον*», ένα ταμείο που σκοπό είχε την υποστήριξη των σχολείων, τη σύσταση δημόσιων τυπογραφείων, τη συντήρηση του ορφανοτροφείου, και την «*βελτίωσιν του*

8 ΚΧΕΕ άρ. 34 παρ. 2

ιερατείου»¹. Ως απώτερος σκοπός περιγράφεται η διαμόρφωση παιδείας για τους πολίτες μέσω της θρησκείας αλλά και των σχολείων, η βελτίωση της κατάστασης της Εκκλησίας και η σύσταση κράτους πρόνοιας μέσω σύστασης ευαγών ιδρυμάτων. Επειδή λοιπόν η κυβέρνηση τότε δεν είχε τους απαιτούμενους πόρους να επιτύχει αυτούς τους σκοπούς χρησιμοποίησε την εκκλησιαστική περιουσία και σαν αντάλλαγμα θα αναλάμβανε την στήριξη του ιερατείου. Η στήριξη αυτή δεν είναι κατά το γράμμα της διάταξης οικονομική αλλά ερμηνευτικά αυτό συνάγεται μαζί με την παροχή ευκαιριών εκπαίδευσης και επιμόρφωσης.

Η διάταξη αυτή δεν έλυσε δια παντός το θέμα. Ακολούθησαν πολλά βασιλικά διατάγματα και νόμοι που έκαναν λεπτομερειακές ρυθμίσεις². Το βασιλικό διαταγμα της 13.12.1834 ίδρυσε το Εκκλησιαστικό Ταμείο το οποίο θα διαχειριζόταν την περιουσία των μοναστηριών που είχαν στο μεταξύ διαλυθεί γιατί είχαν κάτω από 6 μοναχούς³. Ο Α.Ν. 536/1945 (ΦΕΚ Α' 226/1945) όρισε πως απαγορεύονται οι κληρικοί να αμείβονται σε είδος από το ποίμνιο ενώ δημιούργησε ειδικό λογαριασμό μέσω του οποίου θα μισθοδοτούνται αν οι εφημέριοι ο αριθμός των οποίων προσδιορίστηκε σε 6.000. Οι πηγές χρηματοδότησης αυτού του λογαριασμού ήταν τρεις: πρώτον οι ίδιοι οι ενοριακοί ναοί συνέβαλαν κατά 25% από τα ακαθάριστα έσοδα τους, δεύτερον κάθε ορθόδοξη οικογένεια παρείχε από 300 έως 3.000 δραχμές και τρίτον το ίδιο το κράτος παρείχε ενίσχυση⁴. Το όριο των 6.000 κληρικών ποτέ δεν τηρήθηκε παρά τη ρητή διατύπωση. Άρα το 1945 ξεκίνησε τυπικά η τακτική καταβολή χρημάτων από το κράτος για τη μισθοδοσία των κληρικών. Σχεδόν μία εικοσαετία αργότερα το 1968 ορίστηκε πως αυτή η κρατική ενίσχυση πρέπει να έχει τέτοιο βαθμό ώστε να εξομοιώνονται μισθολογικά οι κληρικοί με τους δημοσίους υπαλλήλους⁵. Επομένως, αυξήθηκε τότε η κρατική ενίσχυση. Αργότερα με τον Ν. 1811/1988, (ΦΕΚ Α' 231/1988) που κυρωσε την Σύμβαση παραχώρησης στο Δημόσιο της δασικής και αγροτολιβαδικής περιουσίας των Ιερών Μονών της Εκκλησίας της Ελλάδος, ορίστηκε πως το Δημόσιο θα αναλάβει να μισθοδοτεί 85 ιεροκήρυκες που μέχρι τότε μισθοδοτούνταν από τον Ο.Δ.Ε.Π. Από το 2004 και έπειτα η μισθοδοσία των κληρικών καταβάλλεται αποκλειστικά από το κράτος αφού καταργήθηκε η συμβολή των ναών που προβλεπόταν από τις διατάξεις της παραγράφου 2 του άρθρου 2 του Α.Ν. 536/1945⁶. Επομένως, από το 2004 η Πολιτεία έχει αναλάβει εξ ολοκλήρου τη μισθοδοσία των κληρικών. Αυτό μάλιστα ισχύει και για την Εκκλησία της Ελλάδος και την Εκκλησία της Κρήτης⁷ και τις εκκλησιαστικές επαρχίες της Δωδεκανήσου⁸.

1 <https://paligenesia.parliament.gr/periexomena.php?tm=4#> (Πρόσβαση την 25/9/2021)

2 ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ «Μισθοδοσία του Κλήρου στην Ελλάδα»
<https://inspol.files.wordpress.com/2017/02/misthodosia-17-24.pdf> (Πρόσβαση την 25/9/2021)

3 ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ, «ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΡΑΤΟΥΣ – ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ», Καθημερινή, 11-11-2018, σελ. 3

4 <http://www.valsamon.com/index.php?id=2&subid=1830> (Πρόσβαση την 25/9/2021)

5 Α.Ν. 469/1968 (ΦΕΚ Α' 162/1968)

6 Ν. 3220/2004 - ΦΕΚ Α-15/28-1-2004 άρ. 15

7 ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 1/2013 (ΦΕΚ Α 65/12.3.2013) αρ. 7 παρ. 3

8 ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Καθεστώτα» ό.π. (παρ. 10) σελ. 55

Η ιδιαίτερη μεταχείριση στο σημείο αυτό εντοπίζεται στην ιστορική πορεία των εξελίξεων. Πλέον οι κληρικοί αμείβονται όπως οι δημόσιοι υπάλληλοι και αυτό είναι εν μέρει λογικό αφού είναι λειτουργοί ενός ΝΠΔΔ. Μία τολμηρή σκέψη είναι πως η κάλυψη της μισθοδοσίας των κληρικών από το κράτος συνάγεται από το άρ. 13 του Συντάγματος⁹. Για να υπάρξει πραγματική θρησκευτική ελευθερία θα πρέπει η Πολιτεία να δημιουργήσει και να εγγυηθεί τις συνθήκες εκείνες που θα καταστήσουν εφικτή την απρόσκοπτη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων. Η άσκηση της λατρείας δεν γίνεται μία φορά την εβδομάδα. Ο θρησκευτικός λειτουργός απαιτείται να εκτελεί το λειτούργημά του συνεχώς. Η κυριακάτικη θεία λειτουργία είναι μόνο ένα από τα καθήκοντα του κληρικού της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η πνευματική καθοδήγηση και τα διδακτικά καθήκοντα δεν γνωρίζουν ωράριο. Σύμφωνα βέβαια με την παραπάνω άποψη, η Πολιτεία οφείλει να αναλάβει την μισθοδοσία των θρησκευτικών λειτουργών κάθε γνωστής θρησκείας κατ' εφαρμογή της αρχής της ισότητας και της θρησκευτικής ελευθερίας. Στο ερώτημα βέβαια γιατί να μην καλύπτουν οι ίδιες οι θρησκευτικές κοινότητες τη μισθοδοσία των λειτουργών τους η απάντηση θα πρέπει να είναι διαφορετική ανάλογα με το μέγεθος της κάθε κοινότητας (αρχή της αναλογικότητας). Μία με ελάχιστους πιστούς δύσκολα θα μπορούσε να αναλάβει ένα τέτοιο κόστος. Για τις μεγαλύτερες όπως είναι η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα, πρέπει να γίνει μνεία στο γεγονός πως τα έσοδα των μητροπόλεων και των ναών αφιερώνονται σε σκοπούς φιλανθρωπικούς και κοινωνικούς. Αν χρειαζόταν να καλύψει και το κόστος συντήρησης των κληρικών θα μειωνόταν αναμφίβολα η φιλανθρωπική της δράση. Μία ιδέα ως προς αυτό θα ήταν να αναλάμβανε η Πολιτεία αυτές τις φιλανθρωπικές δραστηριότητες. Ακόμα και τότε όμως η Εκκλησία δεν θα μπορούσε να αφήσει πίσω το κοινωνικό της έργο (που είναι και ο βασικός προορισμός της) με πρόφαση την κάλυψη εσωτερικών αναγκών. Εξάλλου, θα ετίθετο θέμα ανισότητας μεταξύ δημοσίων υπαλλήλων και κληρικών από τη στιγμή που η εκκλησία και υποδιαιρέσεις της αποτελούν ΝΠΔΔ. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο των σχέσεων Εκκλησίας - Πολιτείας που ισχύουν σήμερα δεν θα μπορούσε η Πολιτεία να μην μισθοδοτεί τους ιερείς τουλάχιστον ως ένα ποσοστό. Μία πρόταση με αξιώσεις να γίνει αποδεκτή θα ήταν να αναλάμβανε μέρος της μισθοδοσίας η Εκκλησία με ένα κατ' αποκοπήν ποσό κάθε έτος για παράδειγμα. Αυτό όμως προϋποθέτει βούληση από Πολιτεία και Εκκλησία να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις. Παρότι παλαιότερα δεν ετίθετο το ζήτημα της μισθοδοσίας του κλήρου στον δημόσιο διάλογο, στη σημερινή εποχή, αναμφίβολα, σημαντικό ποσοστό πολιτών δεν θεωρεί αναγκαίο οι κληρικοί να αμείβονται από το κράτος. Μπορεί λόγος να γίνεται για τους θρησκευτικούς λειτουργούς της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά αν επέλθει οποιαδήποτε αλλαγή αυτή δέον να καταλαμβάνει και τους λειτουργούς της Ιουδαϊκής κοινότητας αλλά και της μουσουλμανικής στην περιοχή της Θράκης που αποτελούν αυτοτελή ΝΠΔΔ.

§14. Μισθοδοσία Αρχιερέων

Ιδιαίτερο μισθολόγιο έχουν οι Αρχιερείς κάτι που δικαιολογείται από την εξέχουσα θέση που κατέχουν σε κάθε μητρόπολη με αρμοδιότητες αυξημένες τόσο σε πνευματικό όσο σε διοικητικό

9 Βλ και Κ.Ε. ΜΠΕΗΣ «Οι επίσκοποι, η εκκλησία και το κράτος» <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=3&mid=1096&mnu=1&id=22801> (Πρόσβαση την 27/9/2021)

επίπεδο. Σύμφωνα με το άρθρο 32 του ΚΧΕΕ ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών λαμβάνει τις αποδοχές του προέδρου του ΣτΕ και οι εν ενεργεία μητροπολίτες του συμβούλου της επικρατείας ενώ οι βοηθοί επισκόποι του παρέδρου. Επιπλέον χορηγείται μηνιαίο επίδομα για όσους αρχιερείς αποτελούν μέλη της ΔΙΣ, το ύψος του οποίου καθορίζεται με απόφαση της ίδιας συνόδου. Γεννάται όπως είναι φυσικό η απορία γιατί ο Αρχιεπίσκοπος να λαμβάνει μεγαλύτερες αποδοχές αφού όλοι όσοι έχουν τον τρίτο βαθμό της ιερωσύνης είναι ισότιμοι και έχουν τα ίδια καθήκοντα. Η απάντηση σε αυτό θα μπορούσε να είναι πως ο Αρχιεπίσκοπος είναι μεν αρχιερέας κανονικά ισότιμος με όλους αλλά έχει επιπλέον το καθήκον του προέδρου της ΙΣΙ και της ΔΙΣ. Περισσότερες αρμοδιότητες μεγαλύτερες οι αποδοχές.

Το παραπάνω ίσχυε μέχρι το 2003. Χάρη στο Ν. 3205¹ το ειδικό μισθολόγιο των Αρχιερέων έπαψε να εξαρτάται από αυτό των ανώτατων δικαστικών λειτουργών. Ο μισθός του τιτουλάριου επισκόπου και βοηθού επισκόπου θα είναι αυτός βάσει του οποίου θα μισθοδοτούνται και οι υπόλοιποι αρχιερείς της Εκκλησίας της Ελλάδος. Ο νόμος ορίζει συγκεκριμένους συντελεστές με τους οποίους πολλαπλασιάζεται αυτός ο βασικός μισθός και ενδεικτικό είναι πως ο Αρχιεπίσκοπος έχει το μεγαλύτερο συντελεστή (1,40). Προβλέπεται ακόμη χορήγηση επιδομάτων χρόνου υπηρεσίας, μεταπτυχιακών σπουδών, αποκλειστικού ειδικού λειτουργήματος, αποζημίωση εξόδων παράστασης και εορτών και αδειάς. Στον ίδιο νόμο ορίζεται και ένα μετά θάνατον προνόμιο για τους αρχιερείς καθώς τα έξοδα κηδείας τους θα καταβληθούν από το δημόσιο. Αν μία δημοσία δαπάνη κηδεία γίνεται ως αναγνώριση συνεισφοράς στην κοινωνία αυτό θα έπρεπε να κριθεί ad hoc και όχι εκ των προτέρων με νόμο. Δεν ήταν όμως αυτή η πρώτη φορά που ελληνική νομοθεσία αναφερόταν σε κάτι τέτοιο. Στο ν. 1041/1980² στο άρ. 7 παρ. 2 οριζόταν πως το κράτος υποχρεούται στην καταβολή εξόδων κηδείας των εφημεριών αλλά και της συζύγου και των παιδιών αυτών εφόσον ήταν προστατευόμενα μέλη. Πρόκειται για τον ίδιο νόμο που στο άρ. 8 προέβλεψε ότι η δαπάνη για τη μισθοδοσία των αρχιερέων βαρύνει τον κρατικό προϋπολογισμό από 1η Ιανουαρίου 1980 και πιστώνεται στα έξοδα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων³. Η επόμενη ρύθμιση για τη μισθοδοσία των αρχιερέων θεσπίστηκε με το ν. 4093/2012⁴ ο οποίος διατήρησε το καθεστώς των συντελεστών αλλά μείωσε τον πολλαπλασιαστή από 1,40 σε 1,32 αυξάνοντας όμως τον βασικό μισθό του τιτουλάριου και βοηθού επισκόπου από 1037 (που όριζε ο ν. 3205/2003) σε 1089 ευρώ. Τελευταία φορά που νόμος ασχολήθηκε με τις αποδοχές των ιεραρχών ήταν ο ν. 4274/2017⁵. Εκεί δεν γίνεται καμία αναφορά σε συντελεστές και πλέον ορίζονται οι βασικοί μισθοί του Αρχιεπισκόπου (2.600 ευρώ), Μητροπολίτη (2.210 ευρώ) και τιτουλάριου – βοηθού επισκόπου (1.820 ευρώ). Αυτή η ρύθμιση συνοδεύεται από πρόβλεψη πως πέραν αυτού του βασικού μισθού και την τυχόν χορήγηση επιδόματος τίτλου διδακτορικών σπουδών, μεταπτυχιακών

1 ΦΕΚ Α 297/23-12-2003

2 ΦΕΚ Α 75/2-4-1980

3 Οι αρχιερείς της Εκκλησίας της Κρήτης αμείβονται από το Δημόσιο χάρη στο άρ. 1 Ν.Δ/τος 986/1971 (ΦΕΚ Α' 193/1971) και των Δωδεκανήσων χάρη στο άρ. 1 Ν.Δ/τος 295/1969 (ΦΕΚ Α' 194/1969), ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ «Η μισθοδοσία του κλήρου στην Ελλάδα: Μελέτη των στοιχείων» http://www.bloko.gr/2016/11/blog-post_269.html (Πρόσβαση την 27/9/2021)

4 ΦΕΚ Α 222/12-11-2012

5 ΦΕΚ Α 74/19-5-2017

και αποζημίωση για έξοδα παράστασης, δεν θα υπάρχει καμία άλλη παροχή. Άρα, κανένα επίδομα αποκλειστικού ειδικού λειτουργήματος ή εορτών και αδείας που προέβλεπε ο ν. 3205/2003. Κάτι ακόμα που αξίζει να παρατηρήσει κανείς είναι πως πέρα από τη διάκριση μεταξύ Αρχιεπισκόπου και Μητροπολιτών υπάρχει ακόμα μία μεταξύ μητροπολιτών και βοηθών επισκόπων. Οι τιτουλάριοι και οι βοηθοί επίσκοποι κανονικά έχουν τον τρίτο βαθμό της ιερωσύνης αλλά δεν έχουν επαρχία που να διαποιμούν αποκλειστικά εκείνοι. Έχουν αρμοδιότητες αλλά πάντα εντός της εκκλησιαστικής επαρχίας άλλου μητροπολίτη και κάνουν ό,τι τους ανατίθεται από αυτόν⁶. Γι αυτό υπάρχει και αυτή η διαφορά στις αποδοχές.

§15. Αμισθοι κληρικοί

Αναφέρθηκε παραπάνω πως κάθε εφημέριος έχει δικαίωμα στον μισθό, την ασφαλιστική κάλυψη αλλά και την συνταξιοδότηση τηρουμένης της σχετικής νομοθεσίας. Στο άρ. 42 του ΚΧΕΕ προβλέπεται: «*Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος χρησιμοποιοῦν πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ἔργου αὐτῆς εἰς τὰς πάσης φύσεως διακονίας ἔμμισθον καὶ ἄμισθον προσωπικόν. Τὸ προσωπικόν τοῦτο, πλὴν τῶν ἐφημερίων καὶ διακόνων, μισθοδοτεῖται ὑπὸ τῶν οἰκείων Νομικῶν Προσώπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.*». Ο νόμος δεν διακρίνει μεταξύ κληρικών και λαϊκών όταν αναφέρεται σε ἔμμισθο και ἄμισθο προσωπικό. Επομένως ακόμη και ένας κληρικός μπορεί να παρέχει τις υπηρεσίες του στην Εκκλησία αμισθί. Εξάλλου στον Κανονισμό περί εφημερίων και διακόνων (305/2018) ορίζεται στο άρ. 8 παρ. 6 πως τα καθήκοντα του εφημέριου μπορούν να ανατεθούν σε έναν κληρικό που δεν θα λαμβάνει μισθό αρκεί βέβαια να δηλώσει ότι συναινεί στην ανάληψη αυτών των καθηκόντων χωρίς να αμείβεται (συνταξιούχος ή ἄμισθος κληρικός). Λόγω της συνεχιζόμενης οικονομικής κρίσης που μαστιάζει τη χώρα τα τελευταία χρόνια οι διορισμοί κληρικών είναι ελάχιστοι και δεν αρκούν για να καλύψουν τις λειτουργικές ανάγκες ειδικά των απομακρυσμένων περιοχών της επαρχίας. Προκειμένου να μην μείνει το ποίμνιο χωρίς ποιμένα αλλά και να εκπληρώσει την επιθυμία που έχει ένας λαϊκός να αποκτήσει την ιδιότητα του κληρικού, ολοένα και πιο συχνή είναι η ύπαρξη ἄμισθων κληρικών. Λαμβάνει χώρα λοιπόν κανονικά η χειροτονία αλλά ο χειροτονούμενος γνωρίζει πως θα αναλάβει μία θέση στον κλήρο χωρίς να λαμβάνει μισθό. Βέβαια στην εκκλησιαστική παράδοση αυτό δεν είναι κάτι άγνωστο. Προτού αναλάβει το κράτος την μισθοδοσία του κλήρου πολλές φορές ιερείς βιοπορίζονταν μόνο με εθελούσιες παροχές που τους προσέφερε το ποίμνιό τους είτε χρηματικές είτε σε αγαθά¹. Ποιό το καθεστώς αυτών; Είναι γεγονός πως προσφέρουν τις υπηρεσίες τους με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν και οι υπόλοιποι κληρικοί. Τελετουργική, διδακτική και διοικητική εξουσία χωρίς διαφορά. Αυτό που τους διαφοροποιεί είναι πως δεν αμείβονται, τουλάχιστον από τον κρατικό προϋπολογισμό. Τα έσοδα που μπορεί να έχουν είναι κυρίως από τα «τυχερά». Προαιρετικές και κατά βούληση οικονομικές παροχές από τους πιστούς για την τέλεση ακολουθιών και τελετών. Ωστόσο, η αμοιβή αυτή δεν καταβάλλεται τακτικά και επειδή δεν είναι υποχρεωτική δεν μπορεί να εξασφαλίσει τον βιοπορισμό του κληρικού πόσω μάλλον αν αυτός έχει

6 ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, « Καθεστώτα» όπ.π. (παρ. 10) σελ. 177

1 <https://www.politischios.gr/koinonia/amisthos-klirikos-epaggelma-toy-mellontos> (Πρόσβαση την 25/9/2021)

οικογένεια. Πέραν αυτού ο άμισθος κληρικός δεν είναι ασφαλισμένος όπως οι άλλοι κληρικοί². Η ιδιαίτερη αυτή κατάσταση καθιστά ανασφάλιστο όχι μόνον τον ίδιο αλλά και τα μέλη της οικογένειάς του.

Τελευταία συνέπεια εντοπίζεται στο πλαίσιο της συνταξιοδότησης αφού δεν προσμετράται ο χρόνος απασχόλησής του ως άμισθος κληρικός στα έτη που απαιτεί η νομοθεσία για τη λήψη σύνταξης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η γνωμοδότηση υπ' αριθμόν 190/1980 του ΝΣΚ³. Αρχικά το τμήμα ανέλυσε το άρ. 64 του ΚΧΕΕ, το οποίο ορίζει ότι οι εφημέριοι μπορούν να προσμετρήσουν στον συνολικό χρόνο υπηρεσίας τους και κάθε άλλη υπηρεσία που παρείχαν με σχέση δημοσίου δικαίου είτε στο δημόσιο είτε στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης είτε σε κάθε άλλο ΝΠΔΔ ακόμα και με την ιδιότητα του ιεροκήρυκα. Στο ερώτημα που υπέβαλε το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων για το αν μπορεί να προσμετρηθεί ως χρόνος υπηρεσίας των εφημερίων και εκείνος κατά τον οποίο παρείχαν την εργασία τους ως δικαστικοί επιμελητές, το ΝΣΚ γνωμοδότησε αρνητικά. Ο λόγος είναι πως διαπιστώθηκε εξαρτημένη υπαλληλική σχέση η οποία όμως ήταν άμισθη και όχι έμμισθη. Μόνο μία έμμισθη δημοσίου δικαίου υπαλληλική σχέση θα μπορούσε να προσμετρηθεί ως προϋπηρεσία κατα το άρ. 64 του ΚΧΕΕ. Επομένως η άμισθη προϋπηρεσία ως δικαστικού επιμελητή δεν εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής του νόμου. Ακριβώς το ίδιο ισχύει και για την άμισθη υπηρεσία στη θέση του κληρικού. Δεν διαπιστώνεται εξαρτημένη σχέση και ο χρόνος δεν συνυπολογίζεται.

Συνεπώς, ο άμισθος κληρικός δεν έχει τα δικαιώματα που προβλέπονται για τους υπολοίπους κληρικούς που αμείβονται και ασφαρίζονται από το δημόσιο. Ζήτημα αντισυνταγματικότητας δύσκολα μπορεί να εντοπιστεί καθώς το άρ. 22 παρ. 1 εδ. β του Συντάγματος κατοχυρώνει δικαίωμα στην ίση αμοιβή αλλά προϋπόθεση αυτού είναι η ύπαρξη εξαρτημένης σχέσης εργασίας⁴. Ακόμα όμως και αν επικαλούνταν κανείς αντισυνταγματικότητα η ιδιάζουσα οικονομική κατάσταση που επικρατεί συντηρεί αυτό το καθεστώς. Για ποιόν λόγο όμως να επιλέξει κάποιος να γίνει άμισθος κληρικός; Ο πρώτος και βασικότερος είναι η ώριμη και συνειδητοποιημένη βούληση να ενταχθεί στον ιερό κλήρο από αγάπη γι αυτό το λειτούργημα. Ο δεύτερος είναι διότι ένας άμισθος κληρικός έχει εν τοις πράγμασι περισσότερες πιθανότητες να λάβει μία θέση έμμισθου όταν αυτή προκηρυχθεί. Θα συνεκτιμηθεί η προθυμία, η προϋπηρεσία καθώς και η σχέση που θα έχει αναπτύξει εντωμεταξύ με το ποίμνιό του. Εξάλλου, πολλοί από τους άμισθους κληρικούς που υπάρχουν στην Εκκλησία ασκούν παράλληλα και το κύριο επάγγελμά τους ακωλύτως⁵ (εκτός αν συντρέχουν κωλύματα ιερωσύνης λόγω της φύσης της κύριας αυτής ιδιότητας).

2 Κ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ «ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ περί της διοικητικής, υπαλληλικής και ασφαλιστικής θέσης του «αμίσθου κληρικού» https://iersynklellados.blogspot.com/2017/02/blog-post_23.html#more (Πρόσβαση την 25/9/2021)

3 http://www.nsk.gr/web/nsk/anazitisi-gnomodoteseon?p_p_id=nskconsulatories_WAR_nskplatformportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-4&p_p_col_pos=2&p_p_col_count=3 (Πρόσβαση την 25/9/2021)

4 βλ. ΗΛ. ΚΟΥΒΑΡΑΣ, «Η Αρχή της Ισότητας» στο ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, «Δικαιώματα» (όπ.π. παρ. 4), σελ. 67-68

§16. Δεύτερη θέση στο Δημόσιο

Αναφέρθηκε παραπάνω πως οι κληρικοί δεν θεωρούνται διοικητικοί υπάλληλοι παρά την ανάληψη εκ μέρους τους διοικητικών καθηκόντων και παρά το ότι αμείβονται αποκλειστικά από το κράτος. Δεν εντάσσονται επομένως στο πεδίο εφαρμογής των άρ. 103 και 104 του Συντάγματος¹. Η παρ. 1 του άρ. 104 ορίζει συγκεκριμένα πως «*Κανένας από τους υπαλλήλους που αναφέρονται στο προηγούμενο άρθρο (δημοσίους υπαλλήλους) δεν μπορεί να διοριστεί σε άλλη θέση δημόσιας υπηρεσίας ή οργανισμού τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλου νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου ή δημόσιας επιχείρησης ή οργανισμού κοινής ωφέλειας.*». Όμως, η νομολογία του ΣτΕ επανειλημμένως έκρινε πως οι θρησκευτικοί λειτουργοί δεν επηρεάζονται από αυτή τη διάταξη. Σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης 4045/1983 η διάταξη νόμου που απαγόρευε στους ιερείς να κατέχουν οργανική θέση εφημερίου σε κάποια ενορία της Εκκλησίας της Ελλάδος αλλά και θέση δημοδιδασκάλου ή καθηγητή μέσης εκπαίδευσης στο Δημόσιο (όπως προκύπτει από την εισηγητική έκθεση του ν. 1256/1982) είναι αντισυνταγματική. Λόγω της θρησκευτικής ελευθερίας που κατοχυρώνει το Σύνταγμα δεν είναι ανεκτό να απαιτηθεί από έναν θρησκευτικό λειτουργό να παραιτηθεί από τη θέση του προκειμένου να έχει το δικαίωμα πρόσβασης σε μία θέση στο Δημόσιο. Μάλιστα το ότι οι κληρικοί της επικρατούσας στην Ελλάδα θρησκείας μισθοδοτούνται από το Δημόσιο δεν αναιρεί το γεγονός πως δεν εμπίπτουν στον περιορισμό για την κατοχή δευτερης οργανικής θέσης. Αυτό συνάγεται από τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του κληρικού ο οποίος δεν είναι δημόσιος υπάλληλος ή υπάλληλος ΝΠΔΔ αλλά πρώτιστα θρησκευτικός λειτουργός. Συνεπώς παρατηρεί το δικαστήριο πως αν απαιτείτο από έναν τέτοιο λειτουργό να παραιτηθεί από αυτή τη θέση προκειμένου να γίνει εκπαιδευτικός στο Δημόσιο θα υπήρχε αντίθεση στην αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας και στο δικαίωμα να διαδραματίζει ενεργό ρόλο σε μία θρησκευτική κοινότητα. Το «*δίλημμα συνειδήσεως*» που τίθεται σε αυτές τις περιπτώσεις δεν δικαιολογείται από τη συνταγματική τάξη. Ετσι, το ΣτΕ κατέληξε πως ένας κληρικός – εφημέριος της Εκκλησίας μπορεί να κατέχει ταυτόχρονα θέση εκπαιδευτικού στο δημόσιο. Μάλιστα προς επίρρωση της απόφασης εκδόθηκε και οι υπ' αριθμόν 2715/1984, 758/1984, 970/1984 και 972/1984 (όλες οι αποφάσεις εκδόθηκαν απο το Γ' τμήμα) που επανέλαβαν αυτή την κρίση.

Ως προς τις απολαβές αυτών των κληρικών που έχουν δύο θέσεις στο Δημόσιο, στο άρ. 6 παρ. 1 του ν. 1256/1982 προβλέπεται πως «*οι οποιοσδήποτε καθαρές όπως αυτές προσδιορίζονται με την, κατά το άρθρ. 2 παρ. 1 του αυτού του Νόμου, υπουργική απόφαση προερχόμενες, δε από την άσκηση εργασίας, έργου ή λειτουργήματος ή οποιασδήποτε άλλης απασχολήσεως ή από συνταξιοδοτικό ή ασφαλιστικό φορέα κυρίας και επικουρικής ασφαλίσεως των λειτουργών, υπαλλήλων και μισθωτών του δημοσίου τομέα του άρθρ. 1, δεν επιτρέπεται να είναι*

5 Κ. ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Α. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ «*Άμισθοι κληρικοί: Δευτέρα με Παρασκευή δουλειά, Σαββατοκύριακο στην εκκλησία!*» <https://www.protothema.gr/stories/article/397900/amisthoi-klirikoi-deutera-me-paraskeui-douleia-savvatokuriako-stin-ekklisia/> (Πρόσβαση την 25/9/2021)

1 ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, «*Δικαιώματα*», όπ.π. (παρ. 2), σελ. 410

μεγαλύτερες από το σύνολο των ακαθαρίστων μηνιαίων αποδοχών του Προέδρου του Αρείου Πάγου με 29 χρόνια δημοσίας υπηρεσίας με τα τακτικά επιδόματα σπουδών, συζύγου και δύο τέκνων». Εναν χρόνο αργότερα στο άρθρ. 24 του Ν. 1400/1983 ορίστηκε «κληρικοί που κατέχουν ή κατείχαν πριν από την εφαρμογή του Ν. 1256/1982 θέσεις εφημερίων και εκπαιδευτικών, που δεν εμπίπτουν στις εξαιρέσεις αυτού, μπορούν να τις διατηρήσουν με την προϋπόθεση ότι το σύνολο των ακαθαρίστων τακτικών αποδοχών τους και από τις δύο θέσεις θα περιορισθή στα 3/5 των ακαθαρίστων αποδοχών του Προέδρου του Αρείου Πάγου». Φαίνεται, λοιπόν, πως η νομοθεσία προέβλεπε ένα ιδιαίτερο καθεστώς για τους κληρικούς. Ρητά αυτοί που κατείχαν και θέση εκπαιδευτικού δεν θα μπορούσαν να αμείβονται με μισθό μεγαλύτερο των 3/5 από τα ακαθάριστα έσοδα του Προέδρου του Αρείου Πάγου. Το ΣτΕ στην απόφασή του με αριθμό 1030/1985 έκρινε ότι η διάταξη αυτή εισάγει ένα ειδικό καθεστώς το οποίο αντιτίθεται στην συνταγματικώς κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας διότι σε αντίθεση με το νόμο 1256/1982 που εισάγει έναν γενικό κανόνα ο νόμος του επόμενου έτους κάνει μία ρύθμιση αποκλειστικά για τους κληρικούς - εκπαιδευτικούς, περιορίζοντας τις αποδοχές τους χωρίς αποχρώντα λόγο². Η ίδια όμως διάταξη δεν αντιβαίνει στο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Δεν εμποδίζεται ο κληρικός από έναν περιορισμό στις αποδοχές του να ασκήσει τα λατρευτικά του καθήκοντα. Εξάλλου, συνεχίζει το δικαστήριο, το λειτούργημα του κληρικού δεν θα πρέπει να βασίζεται στις οικονομικές απολαβές που αποφέρει αλλά στην ενδιάθετη επιθυμία για υπηρεσία του Θείου.

Σήμερα ένας εφημέριος δικαιούται να είναι παράλληλα και εκπαιδευτικός και να λαμβάνει μισθό και από τις δύο αυτές θέσεις. Σύμφωνα με εγκύκλιους του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους λαμβάνει κανονικά τον μισθό του εφημερίου αλλά μόνο το 30% από τον μισθό του εκπαιδευτικού³. Όμως δεν είναι μόνο η θέση του εκπαιδευτικού που μπορεί να συνδυαστεί με θέση κληρικού. Ένας εφημέριος ή διάκονος μπορεί να είναι και υπάλληλος της ιεράς συνόδου ή της αρχιεπισκοπής ή άλλων μητροπόλεων. Σε αυτές τις περιπτώσεις η μισθοδοσία του έχει ως εξής: 100% των αποδοχών της καλύτερα μισθοδοτούμενης θέσης και τα 2/3 των αποδοχών της θέσης με τις μικρότερες αποδοχές⁴.

§17. Συμπεράσματα

Απο αυτή την ενότητα κατέστη εμφανής η θέση του κληρικού στο περιβάλλον της εργασίας. Ως ένα πρώτο σχόλιο θα μπορούσε να αναφερθεί πως η ιδιότητα του θρησκευτικού λειτουργού με την πνευματική της διάσταση έχει επηρεάσει ανεξίτηλα και τη θέση του στο εργασιακό γίγνεσθαι. Οι κληρικοί δεν είναι δημόσιοι υπάλληλοι. Το μόνο που τους συνδέει με αυτούς είναι η μισθοδοσία την οποία έχει αναλάβει εξ ολοκλήρου το Δημόσιο. Στην ελληνική νομική πραγματικότητα

2 Υπήρχε βέβαια και μειοψηφία του δικαστηρίου που δεν εντόπισε αντισυνταγματικότητα στη διάταξη του ν. 1400/1983 και σύμφωνα με την οποία δεν παραβιάζεται η αρχή της ισότητας αφού οι αποδοχές των κληρικών – εκπαιδευτικών μπορούν με επιδόματα κλπ άλλες παροχές να φτάσουν στο όριο που θέτει ο ν. 1256/1982

3 βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Εγχειρίδιο», όπ.π. (παρ. 1), σελ. 255

4 ΚΧΕΕ άρ. 42 παρ. 6

αποδεικνύεται πως η Πολιτεία σέβεται και προστατεύει το δικαίωμα στην θρησκευτική ελευθερία με τρόπο που πολλές φορές η κοινή γνώμη δεν δείχνει να υιοθετεί. Βέβαια, η μεταχείριση των κληρικών δεν είναι πάντα προνομιακή μόνο εκ του λόγου ότι αμείβονται από το κράτος. Ναι μεν είναι σημαντικό, όπως εξάλλου και το δικαίωμα να κατέχουν ταυτόχρονα και θέση εκπαιδευτικού λαμβάνοντας αποδοχές και για τις δύο ιδιότητες, αλλά δεν πρέπει να λησμονούνται και οι δυσμενείς προβλέψεις της νομοθεσίας.

Είτε πρόκειται για εκκλησιαστικούς υπαλλήλους είτε για εφημερίους και διακόνους ναών οι υποχρεώσεις των κληρικών είναι αυξημένες σχετικά με αυτές ενός δημοσίου υπαλλήλου. Υπακοή στον επίσκοπο για κάθε φύσης ζήτημα, ενημέρωση ακόμα και για αλλαγή στην περιουσιακή κατάσταση, διατήρηση στάσης πολιτικής ουδετερότητας όχι μόνο κατά την άσκηση των καθηκόντων σε ναούς αλλά γενικά σε κάθε πτυχή της ζωής τους και μη ανάληψη κοσμικών φροντίδων. Ένας εφημέριος μητροπολιτικού ναού διορίζεται μόνο με απόφαση του επισκόπου χωρίς να γίνει προκήρυξη θέσης. Ζήτημα διαφάνειας, λοιπόν, ανακύπτει ως προς την κάλυψη μίας τέτοιας θέσης. Άλλο ζήτημα είναι οι προϋποθέσεις για να χειροτονηθεί κάποιος όπου, βλέποντας το από σκοπιά υπαλληλικού δικαίου, η συγκατάθεση της συζύγου, η τέλεση μόνο ενός γάμου και η συμμαρτυρία πνευματικού είναι ξένες για οποιονδήποτε άλλον αποβλέπει σε μία θέση σε ένα ΝΠΔΔ. Ως προς τη λύση της σχέσης αυτής υπαλληλικά, αξίζει να μείνει κανείς στις προβλέψεις για παραίτηση και τη διάκριση μεταξύ παραιτήσεως από την ιερωσύνη και παραίτησεως από την θέση του εφημερίου και τα συν αυτή διοικητικά καθήκοντα.

Τα ισχύοντα για τους αρχιερείς είναι ακόμα πιο αξιοσημείωτα αφού ο τρόπος μισθοδοσίας τους έχει αναθεωρηθεί πολλάκις και φυσικά διακρίνεται από τον αντίστοιχο των υπολοίπων κληρικών. Ακόμη η ύπαρξη σπουδαίου λόγου για να αφήσει κάποιος αρχιερέας τη θέση του εθελούσια ανεξαρτήτου ηλικίας και χρόνου «υπηρεσίας» είναι μία ρύθμιση ξεχωριστή αν και θεολογικά εξηγείται εναργέστατα.

Τέλος, οι άμισθοι κληρικοί είναι μία κατηγορία ιδιαίτερη από τις υπόλοιπες. Ανασφάλιστοι, χωρίς δικαιώματα συνταξιοδοτικά και φυσικά χωρίς αποδοχές παρά το αδιαμφισβήτητο αξιολογικό έργο που προσφέρουν ειδικά στην επαρχία. Θα μπορούσε τουλάχιστον η Πολιτεία να αναγνωρίσει τον χρόνο υπηρεσίας τους στα απαιτούμενα για τη συνταξιοδότηση έτη, όταν εν τέλει λάβουν και τυπικά θέση εφημερίου.

§18. Θέματα γάμου

Η ενότητα που ακολουθεί αφιερώνεται στην ανάλυση των ρυθμίσεων Εκκλησίας και Πολιτείας γύρω από θέματα γάμου και διαζυγίου των κληρικών όλων των βαθμών καθώς και αξιολόγηση αυτών. Το πρώτο και προφανές ζήτημα που ανακύπτει είναι αν μπορούν οι κληρικοί να νυμφευτούν. Η απάντηση διαφέρει ανάλογα για το αν πρόκειται για θρησκευτικό ή πολιτικό γάμο.

Πρώτα θα αναλυθεί η περίπτωση του θρησκευτικού γάμου. Αρχικά, οι ιεροί κανόνες απαγορεύουν να έλθει εις γάμου κοινωνία ένας κληρικός μετά τη χειροτονία του με τον ίδιο τρόπο που απαγορεύεται και για τους μοναχούς μετά τη χειροθεσία. Ο ΚΣΤ' Αποστολικός κανόνας το ορίζει ρητά και δεν αφήνει περιθώρια για παρερμηνείες: *«Τῶν εἰς κλῆρον προσελθόντων ἀγάμων, κελεύομεν βουλομένους γαμεῖν, ἀναγνώστας, καὶ ψάλτας μόνους. »*. Μόνο ο κατώτερος κλήρος και ειδικότερα οι αναγνώστες και οι ψάλτες μπορούν να συνάψουν γάμο. Ο κανόνας βέβαια αναφέρεται σε εκείνους που προσήλθαν στον κλήρο άγαμοι. Αντιλαμβάνεται εύκολα κανείς πως οποιος θέλει να γίνει κληρικός αλλά να κάνει και οικογένεια θα πρέπει να έχει ήδη νυμφευτεί πρό της χειροτονίας του. Ο ΣΤ' κανόνας της Πενθέκτης Οικουμενικής συμπληρώνει: *«ὀρίζομεν ἀπὸ τοῦ νῦν μηδαμῶς ὑποδιάκονον, ἢ διάκονον, ἢ πρεσβύτερον, μετὰ τὴν ἐπ' αὐτῷ χειροτονίαν, ἔχειν ἄδειαν, γαμικὸν ἑαυτῷ συνιστᾶν συνοικέσιον. Εἰ δὲ τοῦτο τολμήσοι ποιῆσαι, καθαιρεῖσθω. Εἰ δὲ βούλοιτο τις τῶν εἰς κλῆρον προερχομένων, γάμου νόμῳ συνάπτεσθαι γυναικῖ, πρὸ τῆς τοῦ ὑποδιακόνου, ἢ διακόνου, ἢ πρεσβυτέρου χειροτονίας τοῦτο πραττέτω.»*¹. Πέρα, λοιπόν, από την επανάληψη του απαγορευτικού κανόνα και την εντολή να γίνεται ο γάμος πρὶν τη χειροτονία, ορίζεται πως η ποινή της καθαίρεσης συνοδεύει κάθε παραβίαση. Είχε όμως προηγηθεί ο κανόνας Ι' της Τοπικής Συνόδου της Άγκυρας σύμφωνα με τον οποίο όσοι επρόκειτο να γίνουν διάκονοι μπορούσαν, εάν ήθελαν να νυμφευτούν μετά την χειροτονία τους, να ζητήσουν και να λάβουν σχετική άδεια από τον επίσκοπο. Ήταν έπειτα στη ευχέρεια του εκάστοτε επισκόπου να την χορηγήσει ή όχι, θεσπίζοντας έτσι εξαίρεση στον Αποστολικό κανόνα που προαναφέρθηκε. Η πρόβλεψη της τοπικής Συνόδου θα πρέπει να θεωρηθεί πως δεν ισχύει μετά την ρητή πρόβλεψη του σχετικού κανόνα της Πενθέκτης. Επομένως, ο γάμος ενός ήδη χειροτονημένου κληρικού είναι μία παράτολμη ενέργεια που καταδικάζεται από την Εκκλησία, η οποία δεν δίνει την άδεια – ευλογία της προς τούτο και τιμωρεί με την μεγαλύτερη για τους κληρικούς ποινή, αυτή της καθαίρεσης³.

1 βλ. FONTI, «FASCICOLO ... 1ere Partie», ό.π. (παρ. 4) σελ. 131-132

Ενδιαφέρον έχει και η εξέταση του θέματος από Πολιτειακή σκοπιά. Μέχρι το 1982 σύμφωνα με τη νομοθεσία ήταν κώλυμα γάμου ιδιότητα του κληρικού ή του μονάχου. Το άρ. 1364 του Αστικού Κώδικα όριζε πως μετά από έγκυρη χειροτονία ενός κληρικού ή μετά από τη μοναχική επαγγελία ενός μονάχου δημιουργείται κώλυμα γάμου. Αυτό βέβαια δικαιολογείται λόγω του γενικότερου νομοθετικού πλαισίου για τα θέματα του οικογενειακού δικαίου. Από το 893 μ.Χ. και την Νεαρά 89 του Λέοντος ΣΤ έως το ν. 1250/1982 ο μόνος νόμιμος τύπος γάμου ήταν ο θρησκευτικός⁴. Ο Έλληνας νομοθέτης φρόντιζε να θεσπίσει ρυθμίσεις σύμφωνες με τους κανόνες της Εκκλησίας. Εν όψει της υποχρεωτικότητας του θρησκευτικού τύπου γάμου δεν θα μπορούσε να γίνει επέμβαση στα εσωτερικά της Εκκλησίας και να υπάρξει ένας πολιτειακός κανόνας αντίθετος με το κανονικό δίκαιο. Κάτι τέτοιο θα προσέκρουε στην αρχή της αυτοδιοίκησης της Εκκλησίας και της δυνατότητας αυτορρύθμισης των εσωτερικών της θεμάτων ως εκφάνσεις της θρησκευτικής ελευθερίας. Με το ν. 1250/1982⁵ όμως καθιερώθηκε ο πολιτικός γάμος ως νόμιμος τύπος γάμου ισόκυρος με τον θρησκευτικό. Επομένως, ο νομοθέτης από εκείνη τη στιγμή αποδεσμεύτηκε από τους ιερούς κανόνες και τις επιταγές της Εκκλησίας και ρύθμισε το θέμα του γάμου κατά τρόπο πρωτότυπο. Ετσι δεν υπήρχε λόγος να συνεχίσει να υφίσταται νομοθετικά το κώλυμα γάμου για τους κληρικούς. Η Εκκλησία θα εξακολουθούσε κατά τους κανόνες της να απαγορεύει την τέλεση θρησκευτικού γάμου αλλά δεν δεσμεύεται η Πολιτεία να ορίσει το ίδιο και για τον πολιτικό τύπο αυτού. Συνεπώς με το άρ. 3 του νόμου καταργήθηκε μεταξύ άλλων και το αρ. 1364 του Αστικού Κώδικα.

Αναφέρθηκε προηγουμένως πως ποινή για τον κληρικό που νυμφεύεται μετά τη χειροτονία του είναι η καθαίρεση. Υπάρχει όμως κάποια πρόβλεψη για το κύρος του γάμου αυτού; (δεδομένου ότι ο κληρικός μπορεί να αποκρύψει την ιδιότητα του από τον ιερέα που θα τελέσει το μυστήριο). Οι ιεροί κανόνες δεν ορίζουν κάτι συγκεκριμένο και αυτό θα πρέπει να ερμηνευτεί ως ανοχή σε αυτή την κατάσταση. Η τιμωρία για το κανονικό αδίκημα του κληρικού είναι η καθαίρεσή του και όχι ο εξαναγκασμός του να διαζευκτεί (*Οὐκ ἐκδικήσεις δὲς ἐπὶ τό αὐτό*). Το αυτό προκύπτει από την ερμηνεία του Ζωναρά και του Αριστηνού για τον ΚΣΤ Αποστολικό κανόνα⁶. Επομένως, ο γάμος αυτός είναι κανονικά ανεκτός αν είναι θρησκευτικός, οπωσδήποτε νόμιμος για την Πολιτεία είτε είναι πολιτικός είτε όχι, και η Εκκλησία δεν θα επιδιώξει το διαζύγιο⁷. Εξάλλου η Πολιτεία είναι

3 βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΜΠΟΥΜΗΣ, «Περί του Γάμου Κληρικών – Μοναχών από Κανονικής Πλευράς», Αθήνα, 1983, σελ. 11. Πρέπει να σημειωθεί πως και άλλες τοπικές σύνοδοι όπως αυτή της Ελβίρας το 306 μ.Χ. όρισαν την απαγόρευση γάμου στους κληρικούς (κανών. 33). Επίσης, κανών Δ' Καρθαγένης (419 μ.Χ.): «...Αρέσκει, ἵνα ἐπίσκοπος, καὶ πρεσβύτερος, καὶ διάκονος, καὶ πάντες οἱ τὰ ἱερά ψηλαφώντες τῆς σωφροσύνης φύλακες, γυναικῶν ἀπέχωνται. ...»

4 Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*» http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/liturgical/z_symposio_13.html (Πρόσβαση την 30/9/2021)

5 ΦΕΚ Α/46/7.4.1982

6 βλ. ΜΠΟΥΜΗΣ, «*Περί του Γάμου...*» όπ.π., σελ. 13

7 Ας μην ξενίσει η διατύπωση γιατί υπάρχουν παραδείγματα στα οποία φαίνεται πως η Εκκλησία παρεμβαίνει τόσο αισθητά ώστε να απαιτεί από μέλος της να διαζευχθεί. Πρόκειται για την περίπτωση μοιχείας της συζύγου κληρικού. Τότε σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες ο κληρικός υποχρεούται να ζητήσει διαζύγιο επί ποινή καθαίρεσως. (Κανόνας Η' Συνόδου Νεοκαισαρείας «...Ἐὰν δὲ καὶ μετὰ τὴν χειροτονίαν μοιχευθῆ, ὀφείλει ἀπολῦσαι αὐτήν· ...») βλ.

υποχρεωμένη να τελέσει τον πολιτικό γάμο κληρικού και επί αρνήσει της χωρεί αίτηση ακυρώσεως στο ΣτΕ, ενώ αν αρνηθεί η Εκκλησία να τελέσει τον γάμο αυτόν αλλά και οποιοδήποτε άλλο, δεν υπάρχει δικαστικής φύσης μέσο άμυνας, αφού ο θρησκευτικός δεν είναι πλέον ο μόνος τύπος τέλεσης έγκυρου γάμου και το ζευγάρι μπορεί να απευθυνθεί στην Πολιτεία προς τον σκοπό αυτό⁸.

Για όσα έχουν αναφερθεί μέχρι τώρα σχετικά με τα θέματα του γάμου δεν χωρεί μόνο μία ανάγνωση. Αυτό που αξίζει να εξετασθεί είναι το αν μπορούν να συνάψουν δεύτερο γάμο. Σύμφωνα με τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω η απάντηση φαίνεται να είναι αρνητική⁹. Είτε πρόκειται για πρώτο είτε για δεύτερο γάμο, οι ιεροί κανόνες δεν αλλάζουν και καλύπτουν κάθε δυνατή περίπτωση. Ειδικά για τον δεύτερο γάμο η θέση της Εκκλησίας είναι πιο αυστηρή διότι ελλοχεύει ο κίνδυνος να συνδυαστεί αυτός με τη μοιχεία και την πορνεία. Ωστόσο, οι περιπτώσεις έχουν σημαντικές διαφορές. Σκοπός των παραπάνω ιερών κανόνων είναι να υπάρξει μία προεργασία εσωτερική για όποιον θέλει να γίνει κληρικός. Αυτός πρέπει πριν τη χειροτονία του να αποφασίσει αν θέλει να γίνει έγγαμος ή άγαμος ιερέας. Όποιος θέλει να είναι άγαμος και στη συνέχεια αλλάξει γνώμη αντιμετωπίζεται με δισταγμό από την Εκκλησία. Όμως, αυτός που επέλεξε να γίνει έγγαμος ιερέας, τέλεσε το γάμο του προ της χειροτονίας, αλλά μετά για λόγους ανωτέρας βίας (π.χ. θάνατος γυναίκας) ή επιθυμίας της γυναίκας του να διαζευχθεί, έμεινε μόνος πρέπει να αντιμετωπίζεται διαφορετικά. Ο λόγος προς τούτο είναι διότι ίσως να μην έχει τα ψυχικά αποθέματα να είναι εφ' όρου ζωής άγαμος. Για παράδειγμα, ένας νέος σε ηλικία κληρικός με παιδιά που χάνει τη σύζυγό του για οποιοδήποτε λόγο οφείλει να σηκώσει τα οικογενειακά βάρη μόνος και ες αεί αν δεν του επιτρέψει η Εκκλησία να ξαναυμφευθεί. Υπάρχει βέβαια και η εναλλακτική να τελέσει γάμο πολιτικό αλλά κάτι τέτοιο θα του στερούσε την ιερωσύνη. Όμως, η Εκκλησία δεν έχει την «πολυτέλεια» να χάνει ικανούς, νέους ιερείς με συνείδηση του έργου τους επειδή δεν δύνανται μόνιμοι να σηκώσουν τα οικογενειακά βάρη. Εκείνοι θέλουν στήριξη και αρωγή έμπρακτη.

Υπό αυτό το πρίσμα το Πανορθόδοξο Συνέδριο που συνεκλήθη το 1923 στην Κωνσταντινούπολη άνοιξε διάλογο γι αυτό το ζήτημα αναγνωρίζοντας την ανάγκη να δοθεί λύση στο αδιέξοδο πολλών ιερών. Για τους κληρικούς που βρίσκονται σε χηρεία αποφάσισε να επιτρέπεται ο δεύτερος γάμος αρκεί να οφείλεται σε θάνατο της συζύγου και έδωσε το περιθώριο στις Συνοδούς των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών να κρίνουν κάθε αίτηση κληρικού που θέλει να τελέσει γάμο δεύτερη φορά¹⁰. Δεν είναι όλες οι περιπτώσεις ίδιες καθώς πρόκειται για ανθρώπινες σχέσεις και κάθε μία μπορεί να έχει εξελιχθεί διαφορετικά. Γι αυτό το Συνέδριο δεν έθεσε έναν απόλυτο και γενικό κανόνα πέρα από αυτόν για τους χηρεύσαντες λόγω θανάτου ιερείς.

ΠΑΓΚΡΑΤΙΟΣ Ν ΜΕΡΑΚΛΗΣ, Οί πρεσβυτέρεις υπό τὸ φῶς τῶν Ἱερῶν Κανόνων, Κύπρος 1990, σελ. 15

8 ΕΦΗ ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, «Οικογενειακό Δίκαιο» Τόμος Ι, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 108

9 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ, «Εγχειρίδιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου» εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 293

10 Αρχιμ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ «Ο δεύτερος γάμος των κληρικών»

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/press/epifanios/epifanios_text5.htm (Πρόσβαση την 1/10/2021)

Ποιά είναι η ισχύς ενός τέτοιου κανόνα από άποψη κανονικού δικαίου; Οι κανόνες της Εκκλησίας σε συλλογικό επίπεδο διαμορφώνονται μέσω των Οικουμενικών Συνόδων. Λόγω αδυναμίας σύγκλησης τέτοιων συνόδων από τη στιγμή που δεν υπάρχει ενιαία Χριστιανική Εκκλησία, κύρος οικουμενικής έχουν οι Πανορθόδοξες Σύνοδοι στον Ορόδοξο κόσμο. Στην Κωνσταντινούπολη το 1923 έλαβε χώρα συνέδριο και όχι Σύνοδος. Οι αποφάσεις τέτοιων συνεδρίων για να αποκτήσουν αδιαμφισβήτητο κύρος θα πρέπει να επιβεβαιωθούν από μία Πανορθόδοξη Σύνοδο (που έχει σύνθεση ανάλογη της ονομασίας της) όπως αυτή που έλαβε χώρα το 2016 στην Κρήτη και η οποία εξέδωσε αποφάσεις που μεταξύ άλλων έθιγαν και ζητήματα γάμου. Παρότι απο το 1923 όπως προαναφέρθηκε υπήρχε διάθεση από την Εκκλησία να επιτρέψει τον δεύτερο γάμο των κληρικών, η Σύνοδος δεν προέβη σε καμία τέτοια ρύθμιση ξεκάθαρα. Επανέλαβε κατά κάποιον τρόπο τις σχετικές προβλέψεις των ιερών κανόνων: «*Η ιερωσύνη αυτή καθεαυτήν δεν αποτελεί κώλυμα γάμου αλλά όμως συμφώνως προς την ισχύουσαν κανονική την παράδοση μετά την χειροτονία κωλύεται η σύναψις γάμου.*»¹¹. Δεν τόλμησαν οι ιεράρχες να κάνουν με τρόπο σαφή την αλλαγή που πρόκρινε ως καλύτερη λύση το Συνέδριο που έγινε σχεδόν 90 έτη προ αυτής. Ωστόσο δεν είναι ξεκάθαρο τι ισχύει. Η διατύπωση του κανόνα δεν είναι όσο ορισμένη θα έπρεπε. «*Η ιερωσύνη δεν είναι κώλυμα γάμου ... αλλά μετά τη χειροτονία κωλύεται η σύναψις γάμου*». Ίσως ήθελε εννοηθεί πως η ιερωσύνη δεν είναι κώλυμα γάμου πολιτικού ή εν πάσει περιπτώσει πως αν ποτέ γίνει γάμος μετά τη χειροτονία δεν πάσχει αυτός παρά τις κανονικές συνέπειες που θα υπάρξουν για τον κληρικό. Ίσως πάλι ήταν σκόπιμη αυτή η αόριστη διατύπωση λόγω ασυμφωνίας των ιεραρχών στο θέμα. Κάθε Εκκλησία θα μπορούσε έτσι να ερμηνεύσει την απόφαση ξεχωριστά και να καταλήξει σε διαφορετικό αποτέλεσμα. Όμως, δεν είναι αυτός ο σκοπός μίας Πανορθόδοξης Συνόδου. Μπορεί όμως να μην είναι αυτός ο σκοπός αλλά ένα άλλο σημείο της απόφασης συνηγορεί προς τούτο: «*Η δυνατότης εφαρμογής της εκκλησιαστικής οικονομίας ως προς τα κωλύματα γάμου δέον όπως να αντιμετωπίζεται υπό της Ιεράς Συνόδου εκάστης Αυτοκεφάλου Ορθόδοξου Εκκλησίας συμφώνως προς τας αρχάς των ιερών κανόνων εν πνεύματι ποιμαντικής διακρίσεως, επί τω σκοπώ της σωτηρίας του ανθρώπου.*». Επομένως προκύπτει πως κάθε Εκκλησία μπορεί να ρυθμίσει το θέμα του κωλύματος διαφορετικά ασκώντας εκκλησιαστική οικονομία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η στάση που κράτησε η Εκκλησία της Ελλάδος σχετικά με το θέμα πριν λάβει χώρα η Σύνοδος και κατά τις προεργασίες γι αυτή. Της ζητήθηκε, λοιπόν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο να εκφράσει τη γνώμη της. Τότε συστάθηκε ειδική τριμελής επιτροπή¹² που έκρινε ομόφωνα πως ο δεύτερος γάμος των κληρικών είναι αντίθετος στους ιερούς κανόνες και την ιερά παράδοση και για αυτό δεν θα πρέπει να επιτραπεί. Λίγα χρόνια αργότερα όμως το ίδιο ερώτημα τέθηκε και πάλι ενώπιον της ελλαδικής Εκκλησίας και αυτή τη φορά εκείνη δέχτηκε πως

11 Αναλυτικά οι αποφάσεις που αφορούν τα θέματα γάμου <https://www.oac.gr/articlefiles/SYNODOS/%CF%84%CE%BF%20%CE%BC%CF%85%CF%83%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF%20%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%B3%CE%AC%CE%BC%CE%BF%CF%85%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%84%CE%B1%20%CE%BA%CF%89%CE%BB%CF%8D%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1%20%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%85.pdf> (Πρόσβαση την 1/10/2021)

12 Σημειωτέον πως μέλος αυτής ήταν ο καθηγητής Σπύρος Τρωϊάνος.

μόνο κατ' εκκλησιαστική οικονομία θα μπορούσε να λάβει χώρα δεύτερος γάμος για τους κληρικούς, πλην όμως αυτό θα έπρεπε να αποφασιστεί ομοφώνως από την Πανορθόδοξη Σύνοδο του προκειμένου να υπάρχει μία κοινή κατεύθυνση για όλες τις Ορθόδοξες Εκκλησίες¹³.

Η απόφαση της Συνόδου όπως ήταν φυσικά λόγω της διατύπωσής της άφησε περιθώρια για διαφορετικές ερμηνείες. Έτσι, ενώ στην Εκκλησία της Ελλάδος δεν έχει επέλθει καμία αλλαγή στην απαγόρευση σύναψης δεύτερου γάμου, το Οικουμενικό Πατριαρχείο αλλάζει τα δεδομένα. Μόλις 2 έτη μετά η Σύνοδος, το 2018 η Σύνοδος του Πατριαρχείου αποφάσισε να επιτρέψει σε όσους κληρικούς έχουν χάσει τη σύζυγό τους λόγω θανάτου αλλά και σε εκείνους που διαζεύκτηκαν χωρίς υπαιτιότητα δική τους, να ξανανυμφευθούν αν το επιθυμούν. Προφανώς η απόφαση αυτή είναι τόσο ορισμένη ώστε να διασφαλιστεί πως δεν θα λάβουν άδεια όσοι απλώς επιθυμούν να αποκτήσουν άλλη σύζυγο. Κάτι τέτοιο δεν είναι αποδεκτό και δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε από εκκλησιαστική οικονομία. Ειδικότερα σύμφωνα με την απόφαση, για να συναφθεί ένας τέτοιος γάμος στις επαρχίες του Πατριαρχείου πρέπει η αίτηση των μελλονύμφων να εξετάζεται από την Σύνοδο η οποία, αν την κάνει δεκτή, θα επιτρέψει ένα μυστήριο γάμου διαφορετικό από το συνηθισμένο και χωρίς πολλούς παρευρισκόμενους¹⁴. Αξίζει να αναφερθεί πως η απόφαση αυτή έχει ισχύ σε όλες τις επαρχίες που έχει κανονική δικαιοδοσία το Πατριαρχείο και επομένως και στα Δωδεκάνησα και την Κρήτη αλλά όχι στην Εκκλησία της Ελλάδας. Σημαντικό είναι πως μέλη της Ένωσης Συνδέσμων Κληρικών Κρήτης είχαν επισκεφτεί το 2006 τον Πατριάρχη για να αιτηθούν ανεύρεση λύσης στο πρόβλημα¹⁵. Πέρα από την επίδραση αυτής της απόφασης σε επίπεδο εκκλησιαστικού και κανονικού δικαίου, εντοπίζεται μία ανομοιομορφία στον ελλαδικό χώρο. Από τη μία για όσους βρίσκονται σε κανονικό έδαφος της Εκκλησίας της Ελλάδος ισχύει η απαγόρευση ενώ για τους υπόλοιπους στην Κρήτη και τη Δωδεκάνησο όχι. Τίθενται συνεπώς και ζητήματα ισότητας που τελικά επηρεάζουν την εκκλησιαστική τάξη και ειρήνη¹⁶.

Η ρηξικέλευθη απόφαση του Πατριαρχείου έχει αξιολογηθεί και θετικά και αρνητικά. Πολλοί, ιεράρχες κυρίως, δεν την αποδέχονται ως κανονική. Επισημαίνουν πως αντιβαίνει στην Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο και διασπά την εκκλησιαστική ιερή παράδοση¹⁷. Εξάλλου, να μεν ο κληρικός επέλεξε πριν τη χειροτονία του τον έγγαμο βίο πλην όμως το σχέδιο του Θεού ήθελε να

13 βλ. την επιστολή της Ι.Σ.Ι. προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη με αρ. πρωτ. 3782/21-11-2006 <https://www.orthros.eu/%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B1/2010-10-04-06-27-51/1133-%CE%B3%CE%AC%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CF%84%E1%BF%B6%CE%BD-%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BA%E1%BF%B6%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%AF-%CE%B4%CE%AE-%CF%84%E1%BF%B6%CE%BD-%E1%BC%90%CE%BD-%CF%87%CE%B7%CF%81%CE%B5%CE%AF%E1%BE%B3-%E1%BC%A4-%E1%BC%90%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B6%CE%B5%CF%8D%CE%BE%CE%B5%CE%B9.html> (Πρόσβαση την 1/10/2021)

14 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ «Ο δεύτερος γάμος των κληρικών» <https://www.patris.gr/2018/09/27/o-deyteros-gamos-ton-klirikon/> (Πρόσβαση την 2/10/2021)

15 ΚΩΣΤΑΣ ΝΕΟΝΑΚΗΣ «Ο δεύτερος Γάμος στους πρεσβυτέρους και διακόνους, που έχουν χηρέψει ή εγκαταλειφθεί από τις συζύγους τους» <https://www.patris.gr/2018/09/24/o-deyteros-gamos-stoys-presvyteroyis-kai-diakonoys-poy-echoyn-chirepsei-i-egkatalEIFthei-apo-tis-syzygoys-toys/> (Πρόσβαση την 2/10/2021)

16 Ι. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Δεύτερος γάμος κληρικών» <https://www.kathimerini.gr/opinion/997804/deyteros-gamos-klirikon/> (Πρόσβαση την 2/10/2021)

δοκιμαστεί μόνος στις απαιτήσεις της οικογενειακής ζωής. Γιατί να παρέμβει ο ανθρώπινος παράγοντας σε αυτό από τη στιγμή μάλιστα που οι ιεροί κανόνες είναι συγκεκριμένοι; Τα επιχειρήματα αυτά αντικρούει μία σημαντική μερίδα ιεραρχών καθώς και η συντριπτική πλειονότητα των λαϊκών μελών της Εκκλησίας. Το Πατριαρχείο προσπαθεί να δείξει κατανόηση και να αντιμετωπίσει ένα θέμα περισσότερο κοινωνικό παρά δογματικό. Έχει επίγνωση της δυσκολίας που έχουν οι χηρεύσαντες ιερείς ειδικά στην ανατροφή των τέκνων τους.

Οι τελευταίες εξελίξεις στο θέμα εντοπίζονται στην Εκκλησία της Κρήτης. Στην Μητροπολίτη Αρκαλοχωρίου, Καστελίου και Βιάννου υπεβλήθη αίτημα κληρικού διαζευγμένου να τελέσει δεύτερο γάμο. Η υπόθεση ήχθη ενώπιον της Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου η οποία αφού ζήτησε την εξέταση της συγκεκριμένης περίπτωσης από την αρμόδια κανονική επιτροπή αποφάσισε να ευλογήσει αυτόν τον γάμο. Όπως συμβαίνει συνήθως με τους κανόνες δικαίου, κατά την προσπάθεια εφαρμογής του ανακύπτουν πρακτικές δυσκολίες. Επισημαίνεται πως για να ζητήσει ο ιερέας να ξαναπαντρευτεί ενώ έχει χωρίσει, αναγκαία προϋπόθεση είναι να μην είναι υπαίτιος ο ίδιος για το διαζύγιο. Δεδομένου ότι τα διαζύγια δεν εκδίδονται πάντα με αποφάσεις δικαστηρίων στις οποίες αναγράφεται ο υπαίτιος του χωρισμού, ανακύπτει το ερώτημα πως θα αποδείξει την μη υπαιτιότητά του. Για να μην θιγούν παρανόμως τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα του αιτούντος, ο ίδιος δίδει εγγράφως τη συγκατάθεσή του προς τούτο στον επιχώριο επίσκοπο και προσκομίζει αποδεικτικά στοιχεία και μάρτυρικές καταθέσεις. Έτσι και έγινε στην παραπάνω περίπτωση και πλέον κατά τα λεγόμενα του επιχώριου μητροπολίτη κ.κ. Ανδρέα η Κρήτη είναι μία από τις πρώτες εκκλησιαστικές επαρχίες στο έδαφος των οποίων λαμβάνει χώρα δεύτερος γάμος κληρικού¹⁸.

Εξετάζοντας την απόφαση που εξέδωσε το Πατριαρχείο, αναμφισβήτητα, διαπιστώνει κανείς πως επιλύεται ένα κοινωνικό ζήτημα που μέχρι πρότινος ήταν μεγάλο βάρος για τους κληρικούς. Μόνο θετικά μπορεί να αξιολογηθεί αυτό από την οπτική των κοινωνικών αναγκών. Παρόλα αυτά από άποψη κανονικού δικαίου, αναφέρθηκε πως ο κανόνας Οικουμενικής Συνόδου είναι συγκεκριμένος και δεν χωρεί διαφορετικές ερμηνείες. Σε αυτό ο αντίλογος είναι ο εξής: το κύρος ενός τέτοιου κανόνα δεν αμφισβητείται αλλά αυτό δεν σημαίνει πως δεν μπορεί να αλλάξει. Μία Πανορθόδοξη Σύνοδος είναι αρμόδια για μία τέτοια αλλαγή. Εξάλλου, η εκκλησιαστική οικονομία σε κάθε περίπτωση μπορεί να ασκηθεί. Κάθε περίπτωση έχει τις ιδιαιτερότητές της και ίσως να μην ελήφθησαν αυτές υπόψη κατά τις διαδικασίες της Πενθέκτης Συνόδου. Βέβαια μια Οικουμενική Σύνοδος δεν αποφασίζει για το άμεσο μέλλον αλλά μακροπρόθεσμα και με το σκεπτικό να διατηρηθεί η ρύθμιση ες αεί. Ωστόσο, οι ιεράρχες το 692 μ.Χ. δεν θα μπορούσαν να προβλέψουν

17 Μητροπολίτης Αντινόης κ. Παντελεήμων «Διά τόν δεύτερον γάμον Κληρικῶν» <https://orthodoxostypos.gr/%ce%b4%ce%b9%ce%ac-%cf%84%cf%8c%ce%bd-%ce%b4%ce%b5%cf%8d%cf%84%ce%b5%cf%81%ce%bf%ce%bd-%ce%b3%ce%ac%ce%bc%ce%bf%ce%bd-%ce%ba%ce%bb%ce%b7%cf%81%ce%b9%ce%ba%e1%bf%b6%ce%bd/> (Πρόσβαση την 2/10/2021)

18 <https://www.neakriti.gr/article/kriti/irakleio/1623456/ehei-idi-telestei-deuteros-gamos-ierea-stin-ekklisia-tis-kritis/> (Πρόσβαση την 2/10/2021)

την εξέλιξη των κοινωνικών δομών και τις ανάγκες μίας οικογένειας τον 21ο αιώνα. Τα ήθη έχουν αλλάξει και νέα προβλήματα χρήζουν ανάλυσης. Σε κάθε περίπτωση, η ίδια η κοινωνία – το ποίμνιο της Εκκλησίας – είναι αυτή που θα αποδεχτεί ή όχι έναν κανόνα και θα τον θεωρήσει ιερό. Αν η μεταρρύθμιση των κανόνων γίνεται με τις προβλεπόμενες διαδικασίες και αποβαίνει προς όφελος (ψυχικό κυρίως) του ποιμνίου και των θρησκευτικών λειτουργιών καλώς γίνεται¹⁹.

§19. Εγγαμοί ή άγαμοί επίσκοποι;

Κρίθηκε αναγκαίο να εξεταστεί ξεχωριστά το θέμα του γάμου των επισκόπων καθώς παρουσιάζει σημαντικές ιδιαιτερότητες συγκριτικά με την προηγούμενη θεματική. Στην επιστολή του προς τον Τιμόθεο ο Απόστολος Παύλος αναφέρει: « *δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν,...* »¹. Είναι απαραίτητο λοιπόν ο επίσκοπος να είναι σύζυγος μόνο μιας γυναίκας και να μην έχει νυμφευθεί δεύτερη φορά, ως δείγμα ανεπίληπτου βίου. Ο Ε Αποστολικός κανόνας από την άλλη ορίζει πως ο επίσκοπος (όπως και κάθε άλλης βαθμίδας κληρικός) απαγορεύεται να χωρίσει την γυναίκα του με πρόφαση ευλάβειας και σε περίπτωση που δεν διορθωθεί πρέπει αυτός να καθαιρεθεί. Οι παραπάνω κανόνες μαρτυρούν πως στα πρώτα έτη του χριστιανισμού οι επίσκοποι ήταν και έγγαμοι. Οι κληρικοί ήταν ελεύθεροι να επιλέξουν μεταξύ έγγαμου ή άγαμου βίου χωρίς αυτό να περιορίζει την ανέλιξή τους σε ανώτερο βαθμό ιερωσύνης. Πουθενά στους ιερούς κανόνες δεν ήταν η αγαμία προϋπόθεση για τη χειροτονία επισκόπου.

Με το πέρασμα των ετών, όμως, και υπό την επίδραση αιρέσεων προκρίθηκε στη συνείδηση της Εκκλησίας η αγαμία έναντι του έγγαμου βίου ως ιδανικός και ανώτερος πνευματικά τρόπος ζωής τουλάχιστον για τους κληρικούς. Ένας άγαμος ιερέας υποτίθεται πως δεν έρχεται αντιμέτωπος με σαρκικούς πειρασμούς όσο ο έγγαμος και κατά συνέπεια αμαρτάνει λιγότερο. Παρά τη ύπαρξη τέτοιων φωνών, η επίσημη θέση της Εκκλησίας δεν μεταβλήθηκε μέχρι το 691 μ.Χ. και τη σύγκληση της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου. Ο ΙΒ' κανόνας αυτής αναφέρει πως δημιουργείται σκάνδαλο όταν ένας επίσκοπος μετά τη χειροτονία του συγκατοικεί με γυναίκα. Ο ΜΗ' κανόνας της ίδιας Συνόδου είναι ακόμη πιο σαφής: ένας έγγαμος κληρικός που επιθυμεί να λάβει τον τρίτο

19 Γράφει ο Καθηγητής Αρχιμ. Γρηγόριος Δ. Παπαθωμάς: Οι Ιεροί κανόνες «...δεν πρόκειται για νομικά κείμενα ενός «νομικού κώδικα», όπως διακηρύσσει ενίοτε ο Εκκλησιαστικός και ο Νομικός χώρος σήμερα, αλλά είναι ο καρπός μιας μακράς εμπειρίας του Εκκλησιαστικού Σώματος καθ' οδόν προς τα οντολογικά Έσχατα και την Βασιλεία ...» και σε άλλο σημείο: «οι Ιεροί Κανόνες δεν πρέπει να θεωρούνται και να χρησιμοποιούνται ως άκαμπτοι νόμοι για την (έννομη!) καταδίκη και την (δεσποτεία!) επικυριαρχία των ανθρώπων, αλλά να υιοθετούνται με πνεύμα πρόσληψης, συγκατάβασης και προσήνειας, διαμετρικά αντίθετο από αυτό της νομικής προσκόλλησης στο γράμμα τους και του υπερβολικού ζήλου για την εθελουφλούσα ακρίβεια. ...» Αρχιμ. Γρηγόριος Δ. Παπαθωμάς «Εισαγωγή στο Κανονικό Δίκαιο και την Κανονική Οικονομία» <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/THEOL338/%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CE%94%CE%AF%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BF%20Syllabus%202020.pdf> σελ. 149-150 (Πρόσβαση την 2/10/2021)

1 Προς Τιμόθεο Α γ, 2-4,5

βαθμό της ιεροσύνης πρέπει πρώτα να διαζευχθεί. Η σύζυγος αυτού υποχρεωτικά εγκαταβιώνει μετά σε μοναστήρι το οποίο βρίσκεται μακριά από την εκκλησιαστική επαρχία του επισκόπου². Εξάλλου, δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση το ενδεχόμενο διαζυγίου για κληρικό κάθε βαθμού. Κανένας ιερός κανόνας δεν απαγορεύει κατ' αρχήν στους κληρικούς να χωρίζουν από τις γυναίκες τους πέρα από τον Ε' Αποστολικό που αναφέρθηκε. Ζητούν μάλιστα υποχρεωτικά διαζύγιο από αυτές αν εκείνες εμοίχευσαν³.

Στην πράξη τηρήθηκαν οι επιταγές των κανόνων αυτών. Ενδεικτικό είναι πως το 1851 εξελέγη αρχιεπίσκοπος Ζακύνθου ο Νικόλαος Κατραμνής, ο οποίος είχε νυμφευθεί πριν την χειροτονία του έχοντας παράλληλα και παιδιά. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννης ΙΓ (ο γλυκός) προτού χειροτονηθεί ήταν έγγαμος, πήρε διαζύγιο και ανελίχθηκε στον παριαρχικό θώκο. Άλλοι Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως που είχαν συνάψει γάμο ήταν Μανουήλ Α (1217-1222), ο Ιωσήφ Α (1268-1275), Ιωάννης ΙΒ (1294-1303)⁴. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις οι αρχιερείς δεν ήταν έγγαμοι την ώρα που ανέλαβαν τα καθήκοντα τους αφού τις περισσότερες φορές η σύζυγος τους είχε αποβιώσει. Όμως είναι ενδεικτικό ότι δεν αποτελούσε κώλυμα ο προηγούμενος έγγαμος βίος τους.

Από ορισμένους συγγραφείς έχουν επικριθεί οι συγκεκριμένοι κανόνες της Πενθέκτης Συνόδου επειδή, κατά τη γνώμη τους, ήταν αποτέλεσμα πίεσεων της Πολιτείας. Ουσιαστικά η Εκκλησία αναγκάστηκε να δεχθεί τους ήδη θεσπισμένους μέσω των Νεαρών του Ιουστινιανού κανόνες. Συγκεκριμένα ο αυτοκράτορας όρισε ότι δεν πρέπει να εκλέγονται στο τρίτο βαθμό της ιεροσύνης όσοι έχουν παιδιά διότι ένας επίσκοπος είναι ο πνευματικός πατέρας ολόκληρου του ποιμνίου. Στην συνέχεια, προέβλεψε να μην εκλέγονται όσοι έχουν σύζυγο και παιδιά ενώ όσοι παρά τον κανόνα εκλεγούν πρέπει να καθαιρεθούν. Τέλος, αρχιερέας μπορεί να χειροτονηθεί εκείνος που όχι απλά είναι μοναχός ή πρώην έγγαμος χωρίς παιδιά, αλλά μόνο εκείνος που σταμάτησε να συγκατοικεί με τη σύζυγό του προ έξι μηνών και στην συνέχεια εγκαταβίωσε σε μοναστήρι⁵. Πρώτη δηλαδή η Πολιτεία επέβαλε την αγαμία των επισκόπων, παρά την μη ύπαρξη απαγορευτικού κανόνα έως τότε, και στη συνέχεια η Εκκλησία μεταστράφηκε και η ίδια προς αυτή την κατεύθυνση. Ο λόγος που Πολιτεία και Εκκλησία επέβαλαν την αγαμία κατά τον 6ο αιώνα δεν ήταν μόνο η υπερτίμηση του μοναστικού ιδεώδους και της παρθενίας. Υπήρχε ο κίνδυνος ένας έγγαμος επίσκοπος να κακοδιαχειριστεί την περιουσία της επισκοπής προς όφελος δικό του και της οικογενείας του. Ένας άγαμος επίσκοπος δυσκολότερα θα είχε αυτόν τον πειρασμό αφού δεν θα είχε οικογενειακές ανάγκες να καλύψει. Επομένως, πρόκειται για δύο επιχειρήματα, το ένα πνευματικό κι το άλλο κοσμικό, που οδήγησαν στη μεταβολή των αποστολικών κανόνων και την καθιέρωση της

2 βλ. FONTI, «FASCICOLO ... 1ere Partie», ό.π. (παρ. 4) σελ. 138

3 βλ. ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΡ. ΤΟΥΣΗΣ, «Οικογενειακόν Δίκαιον», εκδ. Δημ. Τζάκα – Στεφ. Δελαγραμματα, Αθήνα, 1950, σελ. 230

4 Βλ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΝΙΚ. ΜΠΑΚΑΟΥΚΑΣ «Η Αρση της Αγαμίας των Επισκόπων στην Ανατολική Ορθόδοξη Καθολική του Χριστού Εκκλησία», Αθήνα, 1991, σελ 15.

5 Ν.Θ.ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΣ, «Αγαμος και Εγγαμος Επίσκοπος», Αθήνα, 1968, σελ. 14-15.

αγαμίας για όποιον επιθυμεί να γίνει αρχιερέας. Σημειωτέον όμως πως ο αυτοκράτορας Λέων ο Γ υποστήριξε πως δεν θα πρέπει να είναι κώλυμα για την χειροτονία σε θέση αρχιερέα η ύπαρξη τέκνων, γιατί με αυτό το σκεπτικό θα έπρεπε να αποκλειστούν και όσοι έχουν άλλους συγγενείς.

Σύμφωνα με τον ισχύοντα ΚΧΕΕ για να εκλεγεί κάποιος στην θέση του αρχιερέα πρέπει να είναι εγγεγραμμένος στον κατάλογο προς αρχιερατεία εκλογίμων. Το άρθρο 18 ορίζει τα απαραίτητα προσόντα για να επιτύχει κάποιος την εγγραφή του. Πιο συγκεκριμένα μεταξύ άλλων, ο υποψήφιος πρέπει: « *Νὰ εἶναι κληρικὸς ἄγαμος ἢ ἐν χηρείᾳ, κεχειροτονημένος ἀπὸ πενταετίας τουλάχιστον*». Συνεπώς αυτό που ισχύει σήμερα για την Εκκλησία της Ελλάδος σύμφωνα με τον ΚΧΕΕ που αποτελεί συνάμα και νόμο του κράτους, είναι ότι η αγαμία ή η χηρεία του μητροπολίτη συναριθμούνται στις προϋποθέσεις της χειροτονίας του. Μάλιστα χήρος δεν εννοείται μόνον εκείνος του οποίου η γυναίκα έχει αποβιώσει αλλά και ο διαζευγμένος. Δύο είναι οι λόγοι που γίνεται κατά τέτοιο τρόπο αυτή η ερμηνεία του κανόνα δικαίου. Πρώτον, όπως αναφέρθηκε, δεν δημιουργείται κατ' αρχήν κανένα κανονικό αδίκημα από τη λήψη διαζυγίου ενός κληρικού τουλάχιστον αν αυτό λαμβάνεται κοινή συναινέσει⁶. Δεύτερον, ιστορικά και ήδη από τον 11ο αιώνα υπάρχουν παραδείγματα κληρικών που διαζεύχθηκαν για να ανελιχθούν στον επισκοπικό βαθμό. Αρα, για να γίνει κάποιος αρχιερέας πρέπει να είναι μην έχει νυμφευτεί ποτέ ή να έχει αποβιώσει η σύζυγός του ή να είναι διαζευγμένος.

Μεγάλη μερίδα όμως των αρχιερέων τάσσεται κατά της υποχρεωτικής αγαμίας των επισκόπων θεωρώντας πως οι συγκεκριμένοι κανόνες πρέπει να αναθεωρηθούν και να τροποποιηθούν. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι αποφάσεις αυτές δεν εντάσσονται στο πλαίσιο των δογματικών θεμάτων που ρυθμίζουν οι Οικουμενικές Συνόδους και για αυτό το λόγο δεν αποκλείεται η αλλαγή τους. Επιθυμούν μάλιστα την επαναφορά των όσων ορίστηκαν με τους Αποστολικούς Κανόνες και συμπορεύονται με τις διδαχές του Αποστόλου Παύλου ο οποίος δεχόταν εγγάμους επισκόπους⁷. Συνεπώς, οι απαγορευτικοί κανόνες της Πενθέκτης θεωρούν πως είναι κανόνες οικονομίας και δεν θεσπίστηκαν με σκοπό να εφαρμόζονται ες αεί παρά μόνο για το αναγκαίο χρονικό διάστημα το οποίο χρειαζόταν για να μην προκληθεί εκκλησιαστική αταξία από τις ανάληπτες πεποιθήσεις «φανατικών» Χριστιανών της εποχής. Εξάλλου, αν επρόκειτο για δογματικό ζήτημα θα έπρεπε να ισχύσει για όλους ανεξαιρέτως τους κληρικούς και όχι μόνο για τους επισκόπους και μάλιστα από τα πρώτα έτη του Χριστιανισμού.

6 Είναι διαφορετική η περίπτωση κατά την οποία ο κληρικός ζητά διαζύγιο με πρόφαση ευλάβειας. Κάτι τέτοιο τιμωρείται με την ποινή της καθάρσεως σύμφωνα με τον Ε' κανόνα των Αγίων Αποστόλων: «*Επίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλλέτω προφάσει εὐλαβείας· ἐὰν δὲ ἐκβάλῃ, ἀφοριζέσθω· ἐπιμένων δέ, καθαιρείσθω...*». Επίσης ο κανόνας ΙΓ' της Πενθέκτης απαγορεύει στους κληρικούς των δύο πρώτων βαθμών ιερωσύνης να εγκαταλείπουν τις συζύγους τους. Όμως, ο Λ' κανόνας της ίδιας Συνόδου δεν αναγνωρίζει κανονικό παράπτωμα σε περίπτωση χωρισμού κληρικού που βρίσκεται ἐν ταῖς βαρβαρικαῖς εφόσον συμφωνούν και οι δύο σύζυγοι προς τούτο.

7 βλ. ΜΠΑΚΑΟΥΚΑΣ «Η Αρση της Αγαμίας...» όπ.π. , σελ. 16

Στη σημερινή εποχή όμως υπάρχουν και άλλοι λόγοι για να επαναφερθεί η δυνατότητα χειροτονίας έγγαμων επισκόπων. Είναι γεγονός πως οι επιλογές για άξιους, άγαμους κληρικούς είναι περιορισμένες αφού οι περισσότεροι κληρικοί που χειροτονούνται είναι έγγαμοι. Άρα στατιστικά είναι πιο πιθανόν να υπάρξει κάποιος έγγαμος κληρικός ο οποίος να πληροί όλα τα απαραίτητα προσόντα για την ανάδειξη στον επισκοπικό βαθμό. Αυτοί οι θρησκευτικοί λειτουργοί όμως αποκλείονται με τα μέχρι τώρα ισχύοντα. Επίσης η σημερινή κοινωνία είναι κοινωνία της πληροφόρησης, της επικοινωνίας, του διαδικτύου και γενικά της εξωστρέφειας. Ένας άγαμος κληρικός που είναι υποψήφιος για τη θέση του αρχιερέα προέρχεται από την τάξη των μοναχών (ιερομόναχος). Χαρακτηριστικό μιας μοναστικής πολιτείας όμως είναι η εσωστρέφεια και η απομόνωση. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα αν μπορεί ένας τέτοιος άνθρωπος να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις τις κοινωνικές και αν εν τέλει δύναται να έρθει πιο κοντά στο ποιμνιό του.

Κατά το κανονικό δίκαιο, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αρμόδια για να καθορίσει την εξέλιξη του θέματος είναι μία Πανορθόδοξη Σύνοδος. Το Πανορθόδοξο Συνέδριο που έγινε στην Κωνσταντινούπολη το 1923 έθιξε το θέμα αυτό αρχικά έκρινε ότι δεν κωλύεται δογματικώς και μυστηριακώς, ούτε αντιβαίνει στο πνεύμα του Ευαγγελίου ο μετά τη χειροτονία γάμος των κληρικών συμπεριλαμβανομένων και των επισκόπων. Ο τότε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μάλιστα πρότεινε να γίνονται ιερείς έγγαμοι επίσκοποι χωρίς να αποστέλλεται υποχρεωτικά η σύζυγος τους σε μοναστήρι. Τελικά όμως η ύπαρξη αντίδρασης από κάποιους ιεράρχες δεν οριστικοποίησε αυτή την κρίση⁸. Παρά την ύπαρξη αρχιερέων, ένθερμων υποστηρικτών και των δύο απόψεων, η Σύνοδος που συνεκλήθη το 2016 στο Κολυμβάρι της Κρήτης δεν μετέστρεψε τους κανόνες της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου. Κρίνοντας το ν. 590/1977 βάσιμα θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος πως η προϋπόθεση της αγαμίας για κάλυψη μιας θέσης σε ΝΠΔΔ θα έπρεπε να απορριφθεί ως αντίθετη στο νομικό σύστημα της χώρας. Όμως η συζήτηση δεν προχωρά περαιτέρω διότι υπάρχει ο αντίλογος που βασίζεται στην αρχή της αυτοοργάνωσης και αυτορρύθμισης των εσωτερικών θεμάτων της Εκκλησίας επί τη βάσει της θρησκευτικής ελευθερίας. Το μόνο παράδοξο είναι πως αυτή η ρύθμιση εντοπίζεται σε ψηφισμένο νόμο του Κράτους και όχι σε μία πράξη της θρησκευτικής κοινότητας. Το ζήτημα ομοιάζει σε μεγάλο βαθμό με αυτό του φύλου των κληρικών μιάς και σε εκείνη την περίπτωση αποκλείονται οι γυναίκες από το να αναλάβουν θέσεις στο ΝΠΔΔ της Εκκλησίας. Εν τέλει στο ερώτημα έγγαμοι ή άγαμοι επίσκοποι απάντηση δίνει η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος (άγαμοι) αλλά αυτό μπορεί να αλλάξει δεδομένης και της εκφρασμένης βούλησης πολλών ιεραρχών.

8 ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΚΟΡΔΑΣ, «Ο Γάμος των Κληρικών», Αθήνα, 1997, σελ. 57-58

§20. Υιοθεσία από επίσκοπο

Το ερώτημα αν μπορεί ένας επίσκοπος να υιοθετήσει έγκυρα απασχόλησε νομολογία και θεωρία έντονα πρίν από λίγα χρόνια. Επρόκειτο για την υπόθεση Γιαννίσης – Νεγρεπόντης κατά Ελλάδος που εκδικάστηκε από το ΕΔΔΑ την 3η Μαΐου 2011. Είχαν προηγηθεί αποφάσεις του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, του Εφετείου Αθηνών αλλά και του Αρείου Πάγου. Αξίζει όμως πρώτα να παρατεθούν οι ιεροί κανόνες που σχετίζονται με το θέμα αυτό. Σύμφωνα με τον ΣΤ' (αλλά και με τους ΠΑ' και ΠΓ' με διαφορετική διατύπωση) κανόνα των Αγίων Αποστόλων κανένας κληρικός οποιουδήποτε βαθμού δεν επιτρέπεται να αναλαμβάνει κοσμικές φροντίδες, χωρίς να διευκρινίζεται ποιές θεωρούνται ως τέτοιες. Την ίδια πρόβλεψη επιφυλάσσει και ο Γ' κανόνας της Ζ' Οικουμενικής, ενώ την ανάληψη τέτοιων φροντίδων καταδικάζει και η Δ' Οικουμενική με τον Γ' κανόνα της¹. Οι παραπάνω κανόνες σε συνδυασμό με εκείνους που αναλύθηκαν προηγουμένως οι οποίοι απαγόρευαν τη σύναψη γάμου μετά τη χειροτονία οδηγούν στο συμπέρασμα πως κανονικά αποκλείεται υιοθεσία από κληρικό. Αυτό προκύπτει εύλογα ειδικά αν σκεφτεί κανείς πως οι απαγορευτικοί για τη σύναψη γάμου κανόνες δεν αποσκοπούν μόνο στην αποτροπή της συμβίωσης με γυναίκα για έναν (εξ αρχής άγαμο) κληρικό αλλά και γενικά της δημιουργίας μιας οικογένειας μετά τη χειροτονία. Παρότι δεν υπάρχει ρητή απαγόρευση στους κληρικούς και τους μοναχούς να υιοθετούν, αυτό συνάγεται ερμηνευτικά κατά τα ανωτέρω.

Από την ελληνική Πολιτεία δεν υπάρχει πλέον κάποια πρόβλεψη για την δημιουργία οικογένειας και κατ' επέκταση τη δυνατότητα υιοθεσίας από κληρικό ή μοναχό. Μέχρι το 1982 όμως ίσχυε, όπως αναφέρθηκε, η απαγόρευση σύναψης γάμου για κληρικούς και μοναχούς της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Εφόσον όμως το συγκεκριμένο άρθρο του Αστικού Κώδικα καταργήθηκε με τον ν. 1250/1982 έπαψε να αποτελεί κώλυμα γάμου η ιδιότητα του κληρικού. Αρα, για την Πολιτεία εφόσον ένας θρησκευτικός λειτουργός μπορεί να νυμφευτεί νόμιμα, μπορεί να υιοθετήσει και τέκνα ελείπει ειδικής απαγορευτικής διάταξης.

Ωστόσο, το παραπάνω δεν αποτελούσε ανέκαθεν τη θέση της ελληνικής νομολογίας. Ο Γιαννίσης - Νεγρεπόντης σε ηλικία 17 ετών μετέβη στις ΗΠΑ για σπουδές. Εκεί παρέμεινε στο σπίτι του θείου του ο οποίος ήταν Ορθόδοξος επίσκοπος στο Μίσιγκαν. Αξίζει να σημειωθεί πως ο επίσκοπος προερχόταν από την τάξη των μοναχών και δεν είχε βιολογικά τέκνα. Επειτα από τη στενή πνευματική σχέση που απέκτησαν ο θείος αποφάσισε να υιοθετήσει τον ανηψιό. Έτσι ακολούθησαν την προβλεπόμενη στις ΗΠΑ διαδικασία και η υιοθεσία επικυρώθηκε από το αρμόδιο

1 FONTI, «FASCICOLO ... 1ere Partie», ό.π. (παρ. 4) σελ. 71 «...Ὁρισε τοίνυν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος, μηδένα τοῦ λοιποῦ, μὴ ἐπίσκοπον, μὴ κληρικόν, μὴ μονάζοντα, ἢ μισθοῦσθαι κτήματα, ἢ πραγμάτων ἐπεισάγειν ἑαυτὸν κοσμικαῖς διοικήσεσι· ...»

εκεί δικαστήριο². 24 χρόνια αργότερα και μετά τον θάνατο του επισκόπου αμφισβητήθηκε αυτή η υιοθεσία εν όψει της κληρονομικής διαδοχής του. Το Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών δέχτηκε πως η υιοθεσία είναι καθ' όλα νόμιμη και ο Νεγρεπόντης- Γιαννίσης θεωρήθηκε πως έχει κληρονομικό δικαίωμα όπως θα είχε ένα βιολογικό τέκνο του επισκόπου³. Για αυτό τον λόγο αναγνώρισε το δεδικασμένο που δημιουργήθηκε με την απόφαση του αμερικανικού δικαστηρίου αφού δεν υπήρχε αντίστοιχος απαγορευτικός κανόνας στο θετό ελληνικό δίκαιο και οι συγγενική σχέση που είχε δημιουργηθεί κρίθηκε πως δεν αντιβαίνει στα χρηστά ήθη. Πράγματι ο ΚπολΔ στο αρ. 780 θέτει ως προϋπόθεση της ανανώρισης του κύρους απόφασης που εκδόθηκε στο εξωτερικό την μη αντίθεση στα χρηστά ήθη και την δημόσια τάξη. Οι υπόλοιποι στενοί συγγενείς του επισκόπου άσκησαν έφεση ενώπιον του Εφετείου Αθηνών το οποίο και αποφάσισε πως αυτή η υιοθεσία είναι αντίθετη στα χρηστά ήθη όπως έχουν διαμορφωθεί στην Ελλάδα⁴. Θεμελίωσε την επιχειρηματολογία του στους ιερούς κανόνες που αναφέρθηκαν και διαπίστωσε πως αυτοί έχουν επηρεάσει την διαμόρφωση των περί χρηστών ηθών αντιλήψεων σε τέτοιο βαθμό ώστε η κοινωνία να μην ανέχεται την υιοθεσία από επίσκοπο- μοναχό. Το Εφετείο βασίστηκε στην ιδιότητα του μοναχού που είχε απόκτησει προ της χειροτονίας του ο επίσκοπος. «...*Η ανικανότητα του μοναχού να επιτελέσει τις οικονομικές του υποχρεώσεις, ακόμα και τις ηθικές του υποχρεώσεις που προκύπτουν από την γονική εξουσία, λόγω της ιδιότητάς του και των υποχρεώσεων που αυτή γεννά, σε συνδυασμό με το ότι πρέπει να απέχει από καθήκοντα εγκόσμια, συνηγορούν στην άποψη που θέλει τους μοναχούς να μην μπορούν να υιοθετούν...*». Το θετό τέκνο άσκησε αναίρεση στον Άρειο Πάγο ζητώντας να εξαφανιστεί η απόφαση του Εφετείου. Το αναιρετικό δικαστήριο απέρριψε την αίτηση αυτή και ενστερνιζόμενο την συλλογιστική του Εφετείου ανέφερε πως οι ιεροί κανόνες που πρέπει να τηρούνται απαρασάλευτα βάσει του αρ. 3 Συντάγματος ανήκουν στον πυρήνα της δημοσίας διεθνούς τάξης⁵.

Είναι φανερό πως τόσο το Εφετείο όσο και ο Άρειος Πάγος εντόπισαν αντίθεση στα χρηστά ήθη όχι λόγω υιοθεσίας από επίσκοπο με την ιδιότητα του κληρικού αλλά με αυτή του μοναχού. Η δεύτερη αυτή ιδιότητα είναι εκείνη που, βάσει των κοινωνικών αντιλήψεων, καθιστά απαράδεκτη την υιοθεσία. Εξάλλου, ένας αρχιερέας μπορεί πριν τη χειροτονία του να ήταν έγγαμος, να είχε βιολογικά τέκνα και συνεπώς οικογένεια. Το ζήτημα δημιουργείται στη δημιουργία οικογένειας μετά την κουρά. Θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει πως η ανάλυση αυτού του ζητήματος είναι επομένως εκτός θέματος της παρούσης εργασίας. Ο λόγος όμως που γίνεται αυτή η ανάλυση είναι διότι το σύνολο των επισκόπων έχουν καρεί μοναχοί και εγγράφηκαν στο μοναχολόγιο κάποιας μονής πριν τη χειροτονία τους. Ένας αρχιερέας είναι και μοναχός. Αυτές οι ιδιότητες συμπορεύονται και η μία επηρεάζει την άλλη. Αρα προκειμένου να είναι πλήρης η έρευνα στο σημείο αυτό κρίθηκε απαραίτητο να αναλυθεί η υπόθεση για να διευκρινιστεί κατά πόσο ένας επίσκοπος δύναται να γίνει θετός πατέρας.

2 Απόφαση υπ' αριθμόν 60318/1984 του δικαστηρίου της πολιτείας του Μίτσιγκαν

3 Απόφαση υπ' αριθμόν 3045/2002 Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών

4 Απόφαση υπ' αριθμόν 9016/2003 Εφετείου Αθηνών

5 Απόφαση υπ' αριθμόν 17/2008 Αρείου Πάγου βλ. «Επιθεώρηση Νομολογίας Αποφάσεις 2008» Τόμος Δεύτερος, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σελ. 2604

Την δικαίωση όμως ο θετός υιός του επισκόπου αναζήτησε και πέτυχε από το ΕΔΔΑ⁶. Το Δικαστήριο διαπίστωσε πράγματι την ύπαρξη ιερών κανόνων που απαγορεύουν την υιοθεσία σε μοναχούς - κληρικούς αλλά επεσήμανε ότι οι κανόνες αυτοί θεσπίστηκαν τον 7ο - 9ο αιώνα. Αρχικά διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ που προστατεύει την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή έκφραση της οποίας είναι και το δικαίωμα στην υιοθεσία⁷. Το γεγονός πως η ελληνική Πολιτεία δεν αναγνώρισε τον δεσμό μεταξύ επισκόπου και θετού τέκνου και δεν επέτρεψε ουσιαστικά στον τελευταίο να χρησιμοποιεί το επίθετο του πρώτου, αποτελεί παραβίαση της Συνθήκης⁸. Δεν προέκυψε κάποια επιτακτική κοινωνική ανάγκη που να καθιστά την συγκεκριμένη υιοθεσία μη ανεκτή και παράνομη. Ναι μεν υπάρχουν ιεροί κανόνες από τους οποίους ερμηνευτικά συνάγεται απαγόρευση υιοθεσίας αλλά δεν υπάρχει ρητός κανόνας της Πολιτείας. Αν υπήρχε τέτοιος θα μπορούσε να δικαιολογηθεί και η αντίθεση στα χρηστά ήθη που επικαλείται η Κυβέρνηση. Αντ' αυτού, η Πολιτεία κατήγγησε τη διάταξη νόμου που απαγόρευε να συνάπτουν γάμο οι κληρικοί και οι μοναχοί. Ερμηνεύοντας το παραπάνω το Δικαστήριο διαπιστώνει πως είναι ανεκτό στην ελληνική κοινωνία και επιτρεπτό νομικά να νυμφευτεί κάποιος κληρικός – μοναχός και να αποκτήσει οικογένεια. Αρα πως προκύπτει αντίθεση στα χρηστά ήθη από μία υιοθεσία; Επιπρόσθετα ο θετός αυτός υιός του επισκόπου γι αυτόν τον λόγο τίθεται σε δυσμενέστερη θέση από εκείνη που θα είχε ένα βιολογικό τέκνο του. Αφού η νομοθεσία επιτρέπει να αποκτήσει βιολογικό τέκνο ο κληρικός το οποίο θα απολάμβανε πλήρως τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή τη συγγένεια, δεν υπάρχει δικαιολογία να αποκλειστεί από τα δικαιώματά αυτά ο θετός υιός. Επομένως, υπάρχει και παραβίαση του άρ. 14 ΕΣΔΑ που απαγορεύει τις διακρίσεις⁹. Πέρα από τα παραπάνω η Ελλάδα καταδικάστηκε και για παραβίαση του άρ. 6 ΕΣΔΑ¹⁰ αλλά και του αρ. 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου. Η τελευταία αυτή διάταξη ορίζει πως «*Παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δύναται να στερηθή της ιδιοκτησίας αυτού ειμή δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό τους προβλεπομένους, υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους. ...*». Η άρνηση των ελληνικών δικαστηρίων να αναγνωρίσουν την αμερικάνικη απόφαση για την υιοθεσία είχε ως αποτέλεσμα να μην αποκτήσει ο θετός υιός

6 Απόφαση της 3ης Μαΐου 2011 ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗΣ - ΓΙΑΝΝΙΣΗΣ κατά Ελλάδος (Προσφυγή υπ'αρ. 56759/08)

7 βλ. και υπόθεση PINI AND OTHERS v. ROMANIA 22/9/2004 (Προσφυγές υπ' αριθμόν 78028/01 and 78030/01) §140 «...the relations between an adoptive parent and an adopted child are as a rule of the same nature as the family relations protected by Article 8 of the Convention ...». βλ. και ΛΙΝΟΣ – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ερμηνεία κατ' άρθρον» εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 380

8 βλ. και υπόθεση WAGNER AND J.M.W.L. v. LUXEMBOURG 28/6/2007 (Προσφυγή υπ' αριθμόν 76240/01) στην οποία κρίθηκε πως υπάρχει παραβίαση του αρ. 8 της ΕΣΔΑ επειδή το Λουξεμβούργο δεν δεχθηκε να θεωρήσει ως ισχυρή στη δική του έννομη τάξη μια απόφαση δικαστηρίου του Περού κατα την οποία έπικυρώθηκε μία υιοθεσία από άγαμο άτομο, § 120 της απόφασης: «...Although the Luxembourg courts' refusal to grant enforcement of the Peruvian judgment is the result of the absence in the Luxembourg legislation of provisions allowing an unmarried person to obtain full adoption of a child, the Court considers that that refusal represented in this case an "interference" with the right to respect for the applicants' family life...»

9 Αρ. 14 ΕΣΔΑ: «*Η χρήση των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως.*»

10 Αρ. 6 ΕΣΔΑ: «*Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δικαίως, ... υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου ...*»

κληρονομικό δικαίωμα και κατά συνέπεια να υπάρξει αδικαιολόγητη παρέμβαση από την Πολιτεία στο δικαίωμα προστασίας της περιουσίας του.

Η απόφαση αυτή συνέβαλε τα μέγιστα στην διευθέτηση ενός ζητήματος το οποίο πέρα από πρακτικές είχε και θεωρητικές (νομικές) διαστάσεις. Η ελληνική δικαιοσύνη είχε βρεθεί αντιμέτωπη με παρόμοιες περιπτώσεις και η νομολογία για το θέμα αυτό ήταν αντίστοιχη με την απόφαση 17/2008 του Αρείου Πάγου. Επομένως, κάθε φορά που ετίθετο ζήτημα υιοθεσίας από μοναχό τα ελληνικά δικαστήρια ήταν αρνητικά¹¹. Στο πλαίσιο, όμως, της διαλογικής σχέσης που έχει αναπτύξει το ΕΔΔΑ με εθνικά δικαστήρια η παραπάνω απόφαση πρέπει να θεωρηθεί πυξίδα για την ελληνική νομολογία και θεωρία¹². Το συμπέρασμα που απορρέει είναι πως πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ των κανόνων της Εκκλησίας οι οποίοι απαγορεύουν την ανάληψη κοσμικών φροντίδων από τους μοναχούς - κληρικούς και των κανόνων της Πολιτείας που δεν ορίζουν τέτοια απαγόρευση. Ειδικά δεν μπορεί να υπάρξει αντίθεση στα χρηστά ήθη λόγω μιας υιοθεσίας αφού κανένας νόμος του Κράτους δεν απαγορεύει τη σύναψη (πολιτικού έστω) γάμου για τους κληρικούς μετά τη χειροτονία τους. Από τη στιγμή που υπάρχει αυτή η δυνατότητα υιοθεσίας για έναν μοναχό ακόμη περισσότερο υπάρχει και για έναν κληρικό οποιουδήποτε βαθμού ακόμα κι αν δεν εντάσσεται στην τάξη των μοναχών και δεν έχει δώσει τις υποχέσεις που δίδουν εκείνοι κατά την κουρά τους. Άρα ένας μοναχός ή ένας κληρικός (ιερομόναχος ή μη) ανεξαρτήτως βαθμού μπορεί νόμιμα να υιοθετήσει τέκνο και αυτό να έχει όσα δικαιώματα θα είχε ένα βιολογικό.

Προς το παραπάνω συμπέρασμα συνηγορεί και το γεγονός πως δεν εμποδίζεται ένας κληρικός πλέον να είναι επίτροπος ανηλίκου. Σύμφωνα με το άρθρο 49 του ν. ΧΠΘ' (17/23 Αυγούστου 1861) μεταξύ των ανίκανων προς επιτροπεία αναφέρονται και οι πρεσβύτεροι και οι διάκονοι, εκτός αν πρόκειται για επιτροπεία δικού τους κατιόντος, προκειμένου να μην αναμειγνύονται σε κοσμικές φροντίδες. Οι μοναχοί και οι επίσκοποι δεν είχαν ούτε αυτή την δυνατότητα¹³. Άρα μέχρι την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα οι κληρικοί των δυο πρώτων βαθμών ιερωσύνης μπορούσαν να είναι επίτροποι μόνο σε δικούς τους κατιόντες, ενώ οι αρχιερείς και οι μοναχοί αποκλείονταν παντελώς. Όταν εισήχθη ο ΑΚ, το αρ. 89 ΕισΝΑΚ κατήργησε το ν. ΧΠΘ'/1861. Στην πρώτη μορφή του νέου αυτού κώδικα το αρ. 1622 όριζε πως οι κληρικοί είναι ικανοί να διοριστούν επίτροποι μόνο για δικούς τους κατιόντες χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ κληρικών και μοναχών¹⁴. Μάλιστα δεν είχαν την δυνατότητα να απαλλαγούν από τη θέση του επιτρόπου. Άρα από το 1946 και έπειτα και οι κληρικοί και οι μοναχοί μπορούν να είναι επίτροποι των κατιόντων τους και μόνο. Με τον Αστικό κώδικα όπως ισχύει σήμερα (μετά το ν. 2447/1996)

11 Ε. ΜΑΝΝΩΛΙΔΑΚΗ «*Νομικές συνέπειες της μοναχικής ιδιότητας που άπτονται του οικογενειακού δικαίου*» https://efotopoulou.gr/nomikes-sinepies-tis-monachikis-idiotitas-pou-aptonte-tou-ikogeniakou-dikeou/#_ftnref3 (Πρόσβαση την 8/10/2021)

12 βλ. VASSILIOS KONDYLLIS, "The Dialogue of the Judges" National Courts and European Courts", General Report, EPLO Annual Reunion – Spetses 2011

13 βλ. ΤΟΥΣΗΣ, «*Οικογενειακόν Δίκαιον*» όπ.π. (παρ. 19) σελ. 604

14 βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΟΪΛΟΣ, «*Οικογενειακόν Δίκαιον*», Τόμος τρίτος, εκδ. Αφοι Π. Σάκκουλα, 1966, σελ. 418 αλλά και ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΛΗΣ, «*Οικογενειακόν Δίκαιον*», εκδ. Δ. Ν. Τζάκα – Σ. Δελαγραμματακά, Αθήνα 1956, σελ. 398

δεν συμπεριλαμβάνονται οι κληρικοί και οι μοναχοί μεταξύ των αποκλεισμένων για διορισμό σε θέση επιτρόπου¹⁵. Επομένως σήμερα δεν υπάρχει ο περιορισμός να πρόκειται απαραίτητα για κατιόντα επιτροπευόμενο. Υπάρχει βέβαια από πλευράς Εκκλησίας η Εγκύκλιος με αριθμό 60726/993/22-7-1851 αλλά αυτή κάνει σύσταση στους κληρικούς να μην αναλαμβάνουν καθήκοντα επιτρόπου ή κηδεμόνα ορφανού. Όμως δεν πρόκειται για απαγόρευση αλλά για απλή σύσταση. Εξάλλου δεν είναι δυνατόν να εισαχθεί κανόνας δικαίου το πρώτον με εγκύκλιο αλλά μόνο να διευκρινιστεί μέσω αυτής ένας ήδη υπάρχων.

Βέβαια τα καθήκοντα επιτρόπου και θετού γονέα δεν είναι τα ίδια. Αυτό που αξίζει όμως να αναφερθεί είναι πως η θεμελίωση των κανόνων που ίσχυαν παλαιότερα και απαγόρευαν στους κληρικούς και τους μοναχούς να συνάψουν γάμο, να υιοθετήσουν ή να διοριστούν επίτροποι ήταν κοινή. Οι διατάξεις αυτές βασίζονταν στην απαγόρευση ανάληψης κοσμικών φροντίδων από τους κληρικούς. Όμως η προέλευση τους ήταν κανονικού δικαίου. Με την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας και ειδικά με τη θέσπιση δυνατότητας τέλεσης πολιτικού γάμου η τροχοπέδη των ιερών κανόνων έπαψε να υφίσταται.

Μπορεί όπως αναφέρθηκε να μην υπάρχουν ειδικές διατάξεις νόμου που να απαγορεύουν στους κληρικούς της Εκκλησίας της Ελλάδας να υιοθετούν ή να διορίζονται επίτροποι αλλά δεν ισχύει το ίδιο για τους μοναχούς (άρα και για τους επισκόπους) της Εκκλησίας της Κρήτης. Το άρ. 118 του ν. 4149/1961 (Καταστατικός Χάρτης Εκκλησίας Κρήτης) ορίζει ότι *«Απαγορεύεται τοῖς Μοναχοῖς ἢ ἀνάληψις κοσμικῶν φροντίδων, ἤτοι ἐπιτροπείας, κηδεμονίας, μισθώσεως κτημάτων, ἐγγυήσεις, υἰοθεσίας, ἢ ἀναδοχή παιδῶν ἐκ τοῦ Ἁγίου βαπτίσματος, ἢ παράστασις ἐν γάμοις ὡς παρανύμφων καὶ ἐν γένει ὅσα καὶ οἱ ἱεροὶ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ διατάξεις ἀπαγορεύουσιν αὐτοῖς. Οἱ παραβάται τιμωροῦνται ὑπὸ τοῦ οἰκείου Δικαστηρίου.»* Ο νόμος αυτός λόγω της φύσης του προορίζεται για συγκεκριμένο πεδίο εφαρμογής, το νησί της Κρήτης. Είναι γεγονός πως από τη θέσπισή του δεν έχει αναθεωρηθεί ποτε παρότι προβαίνει και σε ρυθμίσεις αστικού δικαίου οι οποίες για την υπόλοιπη Ελλάδα έχουν αλλάξει. Πέρα από την γενικώς διαπιστωμένη ανάγκη να αναθεωρηθεί αυτός ο Καταστατικός Χάρτης¹⁶ λόγω πολλών ανακριβειών στο κείμενό του θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως χάρη στο νεώτερο ν. 2447/1996 που δεν συμπεριέλαβε τους κληρικούς και τους μοναχούς μεταξύ των ανικάνων για διορισμό σε θέση επιτρόπου, η συγκεκριμένη διάταξη του Καταστατικού Χάρτη δεν ισχύει πλέον.

15 Αρ. 1595 ΑΚ «Δεν διορίζεται επίτροπος: 1. αυτός που δεν έχει πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα 2. ο ενήλικος, για τον οποίο έχει διοριστεί προσωρινός δικαστικός συμπαραστάτης, σύμφωνα με το άρθρο 1672 3. οποίος αποκλείστηκε από την επιτροπεία με διάταξη τελευταίας βούλησης εκείνου που δικαιούται να υποδείξει το πρόσωπο του επιτρόπου. »

16 βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, « καθεστώτα κλπ», όπ.π. (παρ. 10) , σελ. 77

§21. Παράλληλη ενασχόληση με άλλα επαγγέλματα

Σύμφωνα με τον κανόνα 6 των Αγίων Αποστόλων που αναφέρθηκε και παραπάνω απαγορεύεται, επι ποινή καθαιρέσεως, να αναλάβει κοσμικές φροντίδες κληρικός οποιουδήποτε βαθμού. Τα ζητήματα που μπορεί να δημιουργηθούν από την ανάληψη τέτοιων φροντίδων είναι δύο ειδών: αφενός υπάρχει πιθανότητα ο κληρικός να ασχολείται περισσότερο με τη δεύτερη ιδιότητα του και λιγότερο με εκείνη του θρησκευτικού λειτουργού και συνεπώς να παραμελεί τα ιερατικά του καθήκοντα. Αφετέρου μέσω της δεύτερης ενασχόλησης του μπορεί να δημιουργηθεί σκανδαλισμός στο πλήρωμα της Εκκλησίας αφού ορισμένα επαγγέλματα είναι κατά την κοινωνική αντίληψη αντίθετα με τη φύση του λειτουργήματος του ιερέα.

Από την πλευρά του θετού δικαίου τώρα ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρ. 6 παρ. 6 του Κώδικα Δικηγόρων¹. Σύμφωνα με αυτό η ιδιότητα του κληρικού ή του μονάχου αποτελεί κώλυμα για την απόκτηση ιδιότητας δικηγόρου. Ερμηνευτικά συνάγεται πως το κώλυμα δεν καταλαμβάνει μόνο τους κληρικούς της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και οποιασδήποτε άλλης θρησκείας γνωστής στην Ελλάδα². Αν ισχύει το αντίθετο θα δημιουργείτο ζήτημα παραβίασης της αρχής της ισότητας και ύπαρξης δυσμενούς διάκρισης σε βάρος των Ορθοδόξων κληρικών χωρίς εμπεριστατωμένη δικαιολόγηση. Η φύση του επαγγέλματος του δικηγόρου απαιτεί αυξημένες εγγυήσεις ελευθερίας. Πρώτα από όλα λόγος γίνεται για ελευθερία κινήσεων και πρόσβασης σε χώρους δικαστηρίων και άλλων υπηρεσιών. Επίσης, είναι σημαντικό ο δικηγόρος με τον πελάτη του να έχουν δημιουργήσει μία σχέση εμπιστοσύνης προκειμένου να μην υπάρχει πιθανότητα να παραβιαστεί το επαγγελματικό απόρρητο και να αισθάνεται ο πελάτης βέβαιος για την εχεμύθεια του. Επιπρόσθετα ένας δικηγόρος πρέπει να απολαμβάνει πλήρη ελευθερία έκφρασης για να μπορεί να υποστηρίξει τις απόψεις του συμβάλλοντας έτσι στη διαμόρφωση ενός κράτους δικαίου και ενός ολοκληρωμένου συστήματος απονομής δικαιοσύνης³. Από την άλλη ένας κληρικός και πολύ περισσότερο ένας μοναχός λόγω της ιδιότητάς τους δεν μπορούν πάντοτε να κινηθούν και να εκφραστούν ελεύθερα και να διατηρήσουν το δικηγορικό απόρρητο απαραβίαστο. Ο κληρικός όπως διαπιστώθηκε και από ιερούς κανόνες που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι υποχρεωμένος να υπακούει στις εντολές του επισκόπου από τον οποίο εξαρτάται η άσκηση βασικών δικαιωμάτων του κληρικού μεταξύ των οποίων ακόμη και η ελευθερία κίνησης. Αν για παράδειγμα υπήρχε ένας δικηγόρος κληρικός αυτός θα έπρεπε να λάβει άδεια από αρχιερέα προκειμένου να μεταβεί σε ένα δικαστήριο εκτός της εκκλησιαστικής του περιφέρειας. Ακόμη ενδεικτικότερο είναι το παράδειγμα του μονάχου ο οποίος θα χρειαζόταν την άδεια του ηγουμένου της μονής που εγκαταβιώνει απλώς

1 Ν. 4194/20133 (ΦΕΚ Α' 208/27.9.2013)

2 Γ. Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Η άσκηση του Δικηγορικού Λειτουργήματος από Μοναχούς και Κληρικούς», Νομοκανονικά 2, 2019 σελ. 75

3 βλ. το Προσχέδιο Ευρωπαϊκής Σύμβασης για το Επάγγελμα του Δικηγόρου <https://www.ethemis.gr/anakoinwseis-deltia-tupou/2019/01/16/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CF%80%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%85.html> (Πρόσβαση την 9/10/2021)

για να εξέλθει αυτής. Εξάλλου ένας μοναχός οφείλει να μην αποκρύπτει τίποτε από τον ηγούμενο και αντίστοιχα ο κληρικός να αναφέρει στον επίσκοπο οτιδήποτε του ζητηθεί με μόνη εξαίρεση τα όσα έμαθε κατά το μυστήριο της εξομολόγησης.

Ο Έλληνας νομοθέτης πολύ πριν τη θέσπιση του κώδικα δικηγόρων γνώριζε την ιδιαίτερη αυτή κατάσταση στην οποία τελούν οι κληρικοί. Αυτό που σκόπευε με την συγκεκριμένη ρύθμιση είναι η διασφάλιση από τη μία του κύρους του δικηγορικού λειτουργήματος. Πράγματι θα ετίθετο εν αμφιβόλω η εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι τόσο στους δικηγόρους όσο και στην ελληνική δικαιοσύνη γενικότερα εάν την υπηρετούσαν άτομα που έχουν επιλέξει έναν τρόπο ζωής απομονωμένοι από την κοινωνία και με τους περιορισμούς που παρετέθησαν. Το κώλυμα που θέτει ο νόμος είναι προς διασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος και την ορθή και απρόσκοπτη απονομή της δικαιοσύνης.

Όμως νομοθετικό περίβλημα έλαβε η συγκεκριμένη απαγόρευση και από τη μεριά της Εκκλησίας. Στο άρ. 37 παρ. 2 του Κανονισμού περί κώδικος εκκλησιαστικών υπαλλήλων (327/2021) ορίζεται πως: *«Η ιδιότητα του εκκλησιαστικού υπαλλήλου είναι ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του δικηγόρου...»*. Ο κανονισμός περί εφημερίων και διακόνων (305/2018) προβλέπει με τη σειρά του στο άρ. 17 πως ένας εφημέριος μπορεί να ασκεί παράλληλα ορισμένα άλλα επαγγέλματα αλλά πάντως όχι αυτό του δικηγόρου το οποίο αποκλείεται ρητά. Αν επιθυμεί να απασχολείται στο νομικό κλάδο μπορεί να το κάνει ερευνητικά ή με την ιδιότητα διδακτικού προσωπικού. Αντίθετα, το ίδιο άρθρο προβλέπει μια σειρά από επαγγέλματα που επιτρέπεται να ασκεί κάποιος εφημέριος και τέτοια είναι ενδεικτικά αυτό του γεωργού, κτηνοτρόφου, μελισσοκόμου, ξυλουργού, ηλεκτρολόγου, υδραυλικού, υπαλλήλου, καθηγητού, βιολόγου, αστροφυσικού, ιατρού (εκτός γυναικολόγου και ιατροδικαστού), ψυχολόγου και λοιπά.

Είχε προηγηθεί και η εγκύκλιος 2815/14.4.2005 στην οποία η Ιερά Σύνοδος παρέθεσε έναν κατάλογο επαγγελμάτων τα οποία θεωρούνται συμβατά με τη φύση του λειτουργήματος του κληρικού. Σε αυτήν αναφέρεται πως ο ιερέας εκπροσωπεί τον Κύριο όχι μόνο την ώρα που τελεί τα μυστήρια αλλά και καθόλη τη διάρκεια της ζωής του. Ωστόσο δεν είναι ασυμβίβαστη η ιερωσύνη με κάποια επαγγέλματα αξιοσέβαστα και νόμιμα. Επομένως επειδή αφενός δεν απαγορεύεται και αφετέρου επειδή πολλοί επαγγελματίες δηλώνουν την επιθυμία τους να ενταχθούν στον ιερό κλήρο, δημιουργείται το φαινόμενο να υπάρχουν κληρικοί που εξασκούν και άλλο επάγγελμα. Όρια τίθενται όπως είναι λογικό από τους ιερούς κανόνες.

Πως έχει κρίνει όμως η νομολογία τις διατάξεις αυτές; Αρχικά υπάρχει η υπ' αριθμόν 1090/1989 απόφαση του Γ' τμήματος του ΣτΕ η οποία ασχολείται με την απαγόρευση κτήσης δικηγορικής ιδιότητας από κληρικό. Το δικαστήριο έκρινε ότι λόγω της ιδιαίτερης φύσης του δικηγορικού λειτουργήματος απαιτείται πλήρης απασχόληση με αυτό και πως χαρακτηριστικό της

ιδιότητα αυτής είναι η αντιδικία η οποία όμως είναι ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του θρησκευτικού λειτουργού. Συνεπώς η διάταξη του κώδικα δικηγόρων που αναφέρεται στα κωλύματα δεν αντίκειται στην αρχή της ισότητας και της επαγγελματικής ελευθερίας. Οι απαγορευτικές διατάξεις του νόμου έχουν σκοπό να προστατεύσουν τόσο την Εκκλησία για να μην ασχολούνται οι λειτουργοί της με αντιδικίες και αλλοιωθεί έτσι ο χαρακτήρας της όσο και το κύρος του δικηγορικού λειτουργήματος. Καμμία αντίθεση εξάλλου δεν υπάρχει στο συνταγματικώς κατοχυρωμένο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας αφού αυτό δεν συνδέεται με τη δυνατότητα της Πολιτείας να επιβάλλει περιορισμούς που δεν επηρεάζουν την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης και την απρόσκοπτη άσκηση της λατρείας. Επομένως η αίτηση ακύρωσης του κληρικού κατά της πράξης του Υπουργού Δικαιοσύνης σύμφωνα με την οποία δεν του επετράπη να διοριστεί ως δικηγόρος, απορρίφθηκε από το ΣτΕ.

Αρκετά χρόνια αργότερα το ζήτημα εάν μπορεί ένας κληρικός ή μοναχός να αποκτήσει την ιδιότητα του δικηγόρου απασχόλησε εκ νέου την ελληνική δικαιοσύνη και θεωρία αλλά αυτή τη φορά η υπόθεση ήχθη ενώπιον του ΔΕΕ μετά από υποβολή σε αυτό προδικαστικού ερωτήματος από το ΣτΕ. Πρόκειται για την υπόθεση μοναχός Ειρηναίος κατά Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών (C-431/17) για τη οποία εξεδόθη απόφαση από το τμήμα μείζονος συνθέσεως στις 7/5/2019. Η υπόθεση αυτή ωστόσο είχε ορισμένες σημαντικές διαφοροποιήσεις που την καθιστούν ιδιαίτερη. Ο αιτών ήταν μοναχός (και όχι κληρικός) ο οποίος είχε αποκτήσει τη δικηγορική ιδιότητα σε κράτος-μέλος της ΕΕ και ζητούσε να εγγραφεί στα μητρώα των δικηγόρων στην Ελλάδα. Επομένως ετέθησαν ζητήματα που άπτονται του ενωσιακού δικαίου και σχετίζονται με την δυνατότητα αναγνώρισης επαγγελματικού τίτλου που κτήθηκε στο κράτος καταγωγής από το κράτος υποδοχής. Πράγματι για αυτό το ζήτημα υπάρχει η Οδηγία 98/5 ΕΚ σύμφωνα με την οποία προκειμένου να αναγνωρισθεί από το κράτος υποδοχής ένας επαγγελματικός τίτλος το μόνο που χρειάζεται είναι το πιστοποιητικό εγγραφής στην ίδια αρχή στο κράτος καταγωγής. Ο εθνικός νομοθέτης του κράτους υποδοχής υποχρεούται να μην προσθέτει προϋποθέσεις που δυσκολεύουν την διαδικασία αναγνώρισης και έτσι εμποδίζουν τους σκοπούς της Οδηγίας για ελεύθερη μετακίνηση επαγγελματιών εντός της ΕΕ. Ωστόσο στην Ελλάδα το θετό δίκαιο απαγορεύει σε κληρικό ή μοναχό να εγγραφεί σε μητρώα δικηγόρων. Το ΣτΕ, λοιπόν διερωτήθηκε αν υπάρχει αντίθεση μεταξύ της Οδηγίας και του θετού ελληνικού δικαίου στο ειδικό αυτό ζήτημα. Σημαντική είναι η σκέψη 25 του Δικαστηρίου σύμφωνα με την οποία: *«...ο νομοθέτης της Ένωσης θέλησε, μεταξύ άλλων, να εξαλείψει τις διαφορές μεταξύ των εθνικών κανόνων που διέπουν τις προϋποθέσεις εγγραφής στο μητρώο των αρμόδιων αρχών, διαφορές οι οποίες προξενούσαν ανισότητες και δημιουργούσαν εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία ...»*. Ακολουθώντας τις προβλέψεις της οδηγίας το δικαστήριο αποφάσισε πως μοναδική προϋπόθεση για να αναγνωρισθεί ο επαγγελματικός τίτλος σε άλλο κράτος μέλος είναι η προσκόμιση του σχετικού πιστοποιητικού εγγραφής από το κράτος υποδοχής. Επομένως, ένας μοναχός που απέκτησε την ιδιότητα του δικηγόρου νόμιμα στην Κύπρο μπορεί να αιτηθεί να αποκτήσει τον ίδιο τίτλο στην Ελλάδα. Η ύπαρξη διάταξης νόμου στην Ελλάδα που απαγορεύει την κτήση αυτής της ιδιότητας σε μοναχούς και κληρικούς δεν επηρεάζει το παραπάνω συμπέρασμα γιατί η ιδιότητα του δικηγόρου έχει ήδη κτηθεί από τον αιτούντα σε άλλο κράτος-

μέλος. Δεν είναι επιτρεπτό να στερηθεί τον ήδη κεκτημένο τίτλο του. Άρα το ΔΕΕ απάντησε πως είναι αντίθετη στο ενωσιακό δίκαιο η απαίτηση για μία παραπάνω προϋπόθεση προκειμένου να γίνει η εγγραφή σε επαγγελματικό μητρώο άλλου κράτους – μέλους.

Το ΔΕΕ όμως προέβη και σε μία ακόμη διευκρίνιση. Είναι διαφορετικό θέμα, ανέφερε, η κτήση της δικηγορικής ιδιότητας, κατά την ως άνω διαδικασία, από την άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος. Παρότι ο εθνικός νομοθέτης υποχρεούται να μην απαιτεί πρόσθετες προϋποθέσεις για την εγγραφή, έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει περιορισμούς στην άσκηση του δικηγορικού λειτουργήματος. «...ο εθνικός νομοθέτης έχει την ευχέρεια να προβλέπει τέτοια εχέγγυα, υπό την προϋπόθεση ότι οι κανόνες που θεσπίζει προς τον σκοπό αυτό δεν υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών.». Αναμφίβολα ο κώδικας δικηγόρων όπως αναφέρθηκε εισάγει έναν περιορισμό, τη νομιμότητα του οποίου αρμόδια είναι να κρίνουν τα εθνικά δικαστήρια. Πάντως η δικαιολογητική βάση του περιορισμού αυτού επικεντρώνεται σύμφωνα με τα παραπάνω στη διασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος. Εξάλλου για να είναι συνταγματικά επιτρεπτός ο περιορισμός που εισάγεται με νόμο αυτός πρέπει να μην παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας και πιο συγκεκριμένα να είναι αναγκαίος για την επίτευξη του δημοσίου συμφέροντος και εν στενή εννοία αναλογικός. Η υπόθεση ακόμη εκκρεμεί ενώπιον του ΣτΕ το οποίο τελικά θα διαπιστώσει τη νομιμότητα του περιορισμού. Πάντως το βέβαιο συμπέρασμα είναι ότι υπάρχει δυνατότητα σε έναν κληρικό – μοναχό να αποκτήσει την ιδιότητα του δικηγόρου αν έχει αποκτήσει την ίδια ιδιότητα σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ⁴.

Πέρα όμως από το δικηγορικό υπάρχουν και άλλα επαγγέλματα που, κατά τους κανόνες της Εκκλησίας δεν συμβαδίζουν με το λειτούργημα του κληρικού. Όπως ορίζει η εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου που αναφέρθηκε πιο πάνω, «Οί Κανόνες ΜΔ' τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ΙΖ' τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Ι' τῆς Πενθέκτης, Δ' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ καί Κ' τῆς ἐν Καρθαγένῃ, ἀπαγορεύουν εἰς τοὺς Κληρικούς τὴν ἀσχολίαν μὲ ἐπαγγέλματα τὰ ὅποια ἔχουν σχέσιν μὲ τόκους, αἰσχροκέρδειαν καί ἐν γένει φύσιν χρηματιστικὴν καί προξενουσι ψυχικὴν βλάβην εἰς τοὺς πράττοντας αὐτά.» Εξάλλου ο κανόνας Θ' της Πενθέκτης απαγορεύει στους κληρικούς να έχουν καπηλικό εργαστήριο⁵. Με βάση αυτά συνάγεται το συμπέρασμα πως ένας κληρικός δεν μπορεί να είναι παράλληλα και έμπορος και γενικά να σχολείται επαγγελματικά με οικονομικής φύσης ζητήματα τα οποία μπορεί να προκαλέσουν πέρα απο σκανδαλισμό του ποιμνίου και ψυχική φθορά στον ίδιο τον κληρικό⁶. Παρότι αυτή είναι η κατεύθυνση της Εκκλησίας, δεν υπάρχουν αντίστοιχοι απαγορευτικοί κανόνες της Πολιτείας. Γι αυτόν τον λόγο η θεωρία⁷ δέχεται πως αν ο κληρικός ασκεί κατ' εξακολούθηση

4 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΣ ««Πράσινο φως» στην εγγραφή του μοναχού Ειρηναίου ως δικηγόρου στον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών από το Δικαστήριο της ΕΕ» <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/prasino-fos-stin-eggrafi-toy-monahoy-eirinaioy-os-dikigoroy-ston-dikigoriko-sylogo> (Πρόσβαση την 9/10/2021)

5 Κάπηλος ≈ μικροπωλητής, έμπορος

6 Μ. ΤΖΑΒΕΛΑ «Ασυμβίβαστα με την άσκηση εμπορικής δραστηριότητας» <https://efotopoulou.gr/asimvivasta-me-tin-askisi-emporikis-drastiriotitas/> (Πρόσβαση την 10/10/2021)

7 βλ. Ν. Ν. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Εφχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου» Τόμος 1, Τεύχος 1, εκδ. Αφοι Π. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984, σελ. 90 αλλά και ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΟΚΑΣ, «Εμπορικό Δίκαιο Γενικό Μέρος» εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα,

εμπορικές πράξεις αποκτά την ιδιότητα του εμπόρου και οι πράξεις αυτές, είτε γίνονται κατ' εξακολούθηση είτε όχι, είναι έγκυρες εμπορικές πράξεις. Ο σκοπός των διατάξεων του εμπορικού δικαίου είναι η προστασία των συναλλαγών. Οι διατάξεις που έχουν θεσπιστεί από τον δημοσιονομικό κώδικα ή τον κώδικα δικηγόρων ή στην προκειμένη περίπτωση από Κανονισμό της Ιεράς Συνόδου και απαγορεύουν την άσκηση εμπορικών πράξεων, έχουν τεθεί για να μην προκύπτουν κίνδυνοι αφερεγγυότητας και σύγκρουσης συμφερόντων. Δεν συμβαδίζει η ακυρότητα εμπορικών πράξεων με τα ασυμβίβαστα που θέτουν οι επιμέρους νόμοι της Πολιτείας.

Εντύπωση προκαλούν και ορισμένες άλλες προβλέψεις της εγκυκλίου. Ενώ, λοιπόν, δίνεται η δυνατότητα να ασκεί κάποιος ιερέας παράλληλα το επάγγελμα του ιατρού⁸, εντούτοις απαγορεύεται να είναι γυναικολόγος ή ιατροδικαστής. Προφανώς η Σύνοδος θέλει να προλάβει την δημιουργία σκανδάλων μεταξύ των πιστών αλλά άποψη του γράφοντος είναι πως η ελληνική κοινωνία του 2021 μπορεί να αξιολογήσει το λειτούργημα ενός γυναικολόγου χωρίς να το συνδέσει με θέματα προσβολής γενετήσιας αξιοπρέπειας. Επιπλέον, δεν μπορεί να συνδυαστεί το θρησκευτικό λειτούργημα με το επάγγελμα του ηθοποιού. Τουλάχιστον όμως αυτή η απαγόρευση έχει θεμέλια κανονικά μέσω ρητής πρόβλεψης Οικουμενικής Συνόδου⁹. Τέλος, υπάρχει η κανονική απαγόρευση της ενασχόλησης με το επάγγελμα του στρατιωτικού¹⁰ και εγκύκλιος που θεωρεί ασύμβατο το επάγγελμα του συμβολαιογράφου με το λειτούργημα του ιερέα γιατί οι συμβολαιογράφοι μπορεί να γίνουν «*αίτιοι καταχρήσεων και παρανομιών*»¹¹. Το ιδιαίτερο όμως θέμα με τις προβλέψεις που παρατέθηκαν σε αυτή τη παράγραφο είναι πως αυτές έχουν μόνο εκκλησιαστική προέλευση και θεμελίωση. Υπάρχει ο Κανονισμός 305/2018 «Περί εφημερίων και διακόνων» που στο άρθρο 17 συγκεκριλώνει τις περιπτώσεις συμβατότητας ή μη των διαφόρων επαγγελμάτων αλλά δεν υπάρχει νόμος Πολιτειακής προέλευσης που να ορίζει αυτά τα ασυμβίβαστα όπως γίνεται για παράδειγμα με τον κώδικα δικηγόρων.

Αθήνα Κομοτηνή, 2003, σελ. 86-87

- 8 Ακόμη κι αν το ασκεί χωρίς οικονομικό όφελος. Αν δε είναι εγγεγραμμένος σε ταμείο ασφάλισης ιατρών και εκπληρώνει τις οικονομικές του υποχρεώσεις καταβάλλοντας τις τακτικές εισφορές έχει δικαίωμα να λάβει σύνταξη γήρατος από τον φορέα. Το ότι είναι κληρικός ή μοναχός ουδεμία επίπτωση δεν πρέπει να έχει στο συνταξιοδοτικό του δικαίωμα. βλ. ΣτΕ 780/1964. Αντίθετου περιεχομένου η απόφαση ΣτΕ 2597/1970 σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί να αποδοθεί σύνταξη σε μοναχή που ήταν εγγεγραμμένη στον Ο.Γ.Α. Η απόφαση αυτή θεμελιώθηκε στις επιταγές των ιερών κανόνων περί ιδιόμορφου περιουσιακού καθεστώτος των μοναχών που ορίζουν την ακτημοσύνη για όσους επέλεξαν να ακολουθήσουν τον μοναχικό βίο. Αρα δεν πρέπει να δοθεί σύνταξη σε αυτή τη μοναχή από τον Ο.Γ.Α σύμφωνα με το δικαστήριο αυτή τη φορά.
- 9 Κανών ΝΑ' Πενθεκτης: «*Καθόλου απαγορεύει η άγια αὐτή και οἰκουμενική σύνοδος, τοὺς λεγομένους μίμους, καὶ τὰ τούτων θέατρα, εἴτ' αὖτε μὴν καὶ τὰ τῶν κυνηγίων θεώρια, καὶ τὰς ἐπὶ σκηνῆς ὀρχήσεις ἐπιτελεῖσθαι. ...*»
- 10 Κανών Ζ' της Δ' Οικουμενικής: «*Τοὺς ἅπαξ ἐν κλήρῳ τεταγμένους, ἢ καὶ μοναστάς, ὠρίσαμεν μὴτε ἐπὶ στρατείαν, μὴτε ἐπὶ ἀξίαν κοσμικὴν ἔρχεσθαι...*»
- 11 Ἐγκύκλιος Ιεράς Συνόδου ὑπ' ἀριθμ. 3786/11-12-1835

§22. Οπλοφορία κληρικών

Στις 25/6/1987 ο διευθυντής της αστυνομικής διεύθυνσης Ευρυτανίας απέρριψε αίτημα αρχιμανδρίτη ο οποίος ήταν ηγούμενος της Ιεράς Μονής Τατάρνας στην Ευρυτανία και ζητούσε την ανανέωση της άδειας οπλοφορίας για ένα περίστροφο που είχε. Η κατοχή του περιστρόφου αυτού κατά τα λεγόμενα του ιερομονάχου αποσκοπούσε στην προστασία της μονής και των κειμηλίων αυτής. Κατά αυτής της απόρριψης ασκήθηκε προσφυγή στον Υπουργό Δημοσίας Τάξης ο οποίος με τη σειρά του εξέδωσε απορριπτική απόφαση.

Η συνέχεια δόθηκε στις δικαστικές αίθουσες του ΣτΕ με αποτέλεσμα την υπ' αριθμόν Α2569/1990 απόφαση του Δ τμήματος. Στις πρώτες σκέψεις του το δικαστήριο κάνει λόγο για τη συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων. Εξαιτίας αυτής δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν διατάξεις είτε της νομοθεσίας είτε της διοίκησης που να βρίσκονται σε αντίθεση με τις επιταγές των ιερών κανόνων. Κατά συνέπεια αν υπάρχουν κανόνες που απαγορεύουν την οπλοκατοχή στους κληρικούς, δεσμεύουν την Πολιτεία. Πράγματι ο Μέγας Βασίλειος με τον Η' κανόνα του καταδικάζει τους («εκουσίους») φόνους αλλά και τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την τέλεση τους¹. Επίσης γίνεται επίκληση της διδασκαλίας αγάπης που προωθεί η Εκκλησία σαν θεμέλιο της απαγόρευσης οπλοφορίας. Οι θρησκευτικοί λειτουργοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας επειδή εκούσια επέλεξαν να ενταχθούν στη χωρία των κληρικών, αποδέχθηκαν τις επιταγές των ιερών κανόνων παρότι με αυτούς στερούνται κάποιες φορές τα δικαιώματα που άλλοι πολίτες έχουν. Αρα δεν μπορεί να γίνει επίκληση για το θέμα αυτό της αρχής της ισότητας αφού πρόκειται για εξ αρχής ανόμιες περιπτώσεις. Επομένως σύμφωνα με την πλειοψηφία του δικαστηρίου ορθά και νόμιμα δεν ανανεώθηκε η άδεια οπλοκατοχής για έναν ιερομόναχο.

Ωστόσο, κατά την άποψη της μειοψηφίας (με την οποία συντάσσεται και ο γράφων) το νόημα της συνταγματικής κατοχύρωσης των ιερών κανόνων δεν είναι να δεσμεύεται η Πολιτεία από αυτούς και να τους επιβάλλει με τις πράξεις και τη νομοθεσία της στους πιστούς. Η Πολιτεία αντιθέτως σε αυτό που δεσμεύεται είναι να μην υποχρεώσει τους πιστούς να πράξουν κάτι αντίθετο από αυτό που επιτάσσουν οι ιεροί κανόνες, να μην τους εξαναγκάσει σε παραβίαση τους δηλαδή. Η διαφορά είναι λεπτή αλλά ουσιαστική. Αν το δικαστήριο ενστερνιζόταν αυτή την άποψη η απόφαση θα ήταν διαφορετική. Αξιοσημείωτη είναι εξάλλου και η εισήγηση του παρέδρου Φ. Αρναούτογλου για την υπόθεση² ο οποίος διατύπωσε την άποψη πως η απόφαση του διοικητή είναι αντίθετη με τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας αφού δεν θα έπρεπε να υπάρχει διάκριση μεταξύ κληρικών και λαϊκών και να απαιτείται μία επιπλέον προϋπόθεση (που δεν ορίζεται με νόμο) για τους κληρικούς σε περίπτωση που αυτοί αιτηθούν άδεια για οπλοκατοχή. Από τη στιγμή που δεν υπάρχει νόμος που να απαγορεύει την χορηγηση αδειας οπλοκατοχής στους κληρικούς, η άρνηση

1 Βλ και την ερμηνεία του κανόνα από Ζωναρά και Βαλσαμόνα Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ, Μ. ΠΟΤΛΗΣ, «Σύνταγμα...» όπ.π. (παρ. 8), σελ. 112-119. Η απόφαση του ΣτΕ αναφέρει και τον κανόνα ΞΣΤ' των Αγίων Αποστόλων αλλά φαίνεται να είναι άσχετος με το θέμα της οπλοκατοχής «Εἴ τις κληρικός εὐρεθῆ τὴν Κυριακὴν ἡμέραν νηστεύων, ἢ τὸ Σάββατον, (πλὴν τοῦ ἑνὸς μόνου), καθαιρείσθω· ...»

2 Το Σύνταγμα 1990 Τεύχος 1, σελ. 459-461

της διοίκησης να την χορηγήσει είναι παράνομη. Είναι έπειτα εσωτερική υπόθεση της Εκκλησίας να επιβάλλει εκκλησιαστική ποινή σε όποιον παραβιάζει τους εσωτερικούς κανόνες της. Ακόμη όμως και ως προς αυτό, ο εισηγητής παρατήρησε πως οι ιεροί κανόνες αντιτίθενται μόνο στην οπλοχρησία και όχι στην οπλοφορία (αν και αυτό είναι θέμα αρμοδιότητας της Ιεράς Συνόδου). Επίσης, κατά πάγια νομολογία του ΣτΕ συνταγματικά κατοχυρώνονται οι δογματικοί ιεροί κανόνες. Ο εισηγητής λοιπόν βασιζόμενος σε μελέτη του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσόστομου («*Το Σύνταγμα και οι ιεροί κανόνες*») διαπίστωσε πως δεν συμπεριλαμβάνονται οι περι οπλοχρησίας κανόνες μεταξύ των δογματικών.

Εξάλλου δεν προκύπτει βούληση του Έλληνα νομοθέτη να στερήσει από τους κληρικούς τη δυνατότητα οπλοκατοχής αφού κι εκείνοι είναι υπόχρεοι να στρατευθούν χωρίς ειδική πλέον αντιμετώπιση³. Σε αντίθεση με παλαιότερη νομοθεσία, ο Ν. 3421/2005⁴ στο αρ. 13 παρ. 1 μεταξύ των ατόμων που απαλλάσσονται από την υποχρέωση για στράτευση αναφέρει και τους μοναχούς ή δόκιμους μοναχούς που ζούν σε μονή του Αγίου Όρους ή σε μονή του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων μόνο εφόσον επιθυμούν να μην στρατευθούν. Δεν γίνεται καμία αναφορά σε απαλλαγή ή δυνατότητα απαλλαγής για τους κληρικούς οποιουδήποτε βαθμού. Αρα, αυτοί στρατεύονται κανονικά και αν κριθούν κατάλληλοι να φέρουν όπλο, θα εκπληρώσουν ένοπλη θητεία⁵. Είχε προηγηθεί του νόμου και έγγραφο της Ιεράς Συνόδου⁶ σύμφωνα με το οποίο η Εκκλησία όχι μόνο τάσσεται υπέρ της στρατιωτικής θητείας για τους κληρικούς και τους μοναχούς αλλά θεωρεί αυτή εξαιρετικά ωφέλιμη. Την θεωρεί λοιπόν ευκαιρία να απογαλακτιστούν υποψήφιοι κληρικοί από το οικογενειακό τους περιβάλλον και να σκληραγωγηθούν. Να αποκτήσουν ωριμότερη σκέψη για το αν επιθυμούν πραγματικά να ακολουθήσουν τον δρόμο της ιερωσύνης και να ασκηθούν στην ταπείνωση και την υπακοή. Για όσους θέλουν να ακολουθήσουν δε τον μοναχικό βίο είναι μία πρώτη εμπειρία από άποψη κοινής ένδυσης, αγρυπνίας, κοινής τράπεζας και πειθαρχίας. Δεν γίνεται λόγος για ένοπλη θητεία αλλά αν πρόθεση της Εκκλησίας ήταν να μην στρατευθούν ενόπλως οι κληρικοί της οπωσδήποτε θα γινόταν ανάλογη ειδική αναφορά σε αυτό το έγγραφο. Βέβαια, είναι άλλη η διάσταση του θέματος αν πρόκειται για οπλοφορία εν όψει της προστασίας της εθνικής άμυνας της χώρας από την περίπτωση οπλοκατοχής για κυνήγι ή έστω αυτοπροστασία. Όμως αυτό καταδεικνύει πως δεν είναι δογματικής φύσης ο κανόνας απαγόρευσης χρήσης όπλων γιατί διαφορετικά θα ίσχυε δίχως εξαιρέσεις.

Το εάν επιτρέπεται η οπλοχρησία ή η οπλοκατοχή στους μοναχούς του Αγίου Όρους είναι ένα θέμα ειδικότερο για το ποιο υπάρχει η υπουργική απόφαση υπ' αριθμόν 568 του έτους 1930 με

3 Τότε ίσχυε ο Ν. 1763/1988 σύμφωνα με τον οποίο οι κληρικοί μπορούν αν το επιθυμούν να απαλλαγούν από την υποχρέωση στράτευσης.

4 ΦΕΚ Α' 302/13.12.2005

5 Χ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ «Δεν υπηρετούν στον στρατό μοναχοί Αγίου Όρους και Ιεροσολύμων»

<https://neoskosmos.com/el/2018/12/04/dialogue/den-ypiretoun-ston-strato-monachoi-agiou-orous-kai-ierosolymon/> (Πρόσβαση την 11/10/2021)

6 *Απάντησις Ι.Σ. εις ἐρωτήματα περί τῆς στρατεύσεως τῶν ὑποψηφίων κληρικῶν-μοναχῶν* (6/4/2005)

http://www.ecclesia.gr/greek/holySynod/print_it.asp?id=543&what_sub=d_typou (Πρόσβαση την 11/10/2021)

τίτλο «Περί θήρας εν τω Αγίω Όρει»⁷. Στο άρθρο 6 αυτής ορίζεται πως απαγορεύεται η θήρα στους μοναχούς και αλλά και κάθε χρήση κυνηγετικών όπλων. Όταν ο διοικητής του Αγίου Όρους έδωσε εντολή να συλλεγούν στο αστυνομικό τμήμα που βρίσκεται στις Καρυές όλα τα κυνηγετικά όπλα των μοναχών, το Υπουργείο Εξωτερικών απέστειλε σχετικό ερώτημα περί νομιμότητας αυτής της ενέργειας στο Νομικό Συμβούλιο του Κράτους. Η ολομέλεια αυτού δέχθηκε πως στο Άγιο Όρος ισχύει ένα καθεστώς ιδιαίτερο από την υπόλοιπη Ελλάδα το οποίο δικαιολογείται κατ'αρχήν από το ίδιο το Σύνταγμα. Ερμηνεύοντας την υπουργική απόφαση που προαναφέρθηκε διαπίστωσε πως η απόφαση του διοικητή να συλλέξει τα κυνηγετικά όπλα είναι παράνομη. Ναι μεν προβλέπεται απαγόρευση χρήσης των όπλων αυτών από τους μοναχούς πλην όμως δεν υπάρχει κανόνας στο Άγιο Όρος που να απαγορεύει την κατοχή τους. Στην γνωμοδότηση αυτή δεν έγινε μνεία ιερών κανόνων ούτε κρίθηκε πως είναι υποχρέωση της Πολιτείας να επιβάλλει δια νόμου την τήρηση των κανονων αυτών.

§23. Κληρονομική διαδοχή κληρικών

Το θέμα της διάθεσης της περιουσίας των κληρικών είναι λεπτό διότι υπάρχει πάντα κίνδυνος ο κληρικός να σφετεριστεί την εκκλησιαστική περιουσία της οποίας είναι διαχειριστής. Αυτόν τον κίνδυνο διαπίστωσαν απο πολύ νωρίς οι Πατέρες της Εκκλησίας και διατύπωσαν τον κανόνα ΙΒ' στη Ζ' Οικουμενική Σύνοδο: «...*Πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὁ ἐπίσκοπος ἐχέτω τὴν φροντίδα, καὶ διοικεῖτω αὐτὰ ὡς Θεοῦ ἐφορῶντος· μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτῷ σφετερίζεσθαι τι ἐξ αὐτῶν, ἢ συγγενέσιν ἰδίοις τὰ τοῦ Θεοῦ χαρίζεσθαι. ...*» Προκύπτει πως όσο υψηλόβαθμη είναι η θέση του κληρικού τόσο αναγκαία είναι η προστασία της εκκλησιαστικής περιουσίας. Η προστασία αυτή λαμβάνει χώρα καθόλη τη διάρκεια των ετών που υπηρετεί ο κάθε κληρικός από τα αρμόδια προϊστάμενα όργανα. Αυτά, τηρώντας τις προβλεπόμενες διαδικασίες, δύνανται να επιβάλουν κάποια εκκλησιαστική ποινή και να διορθώσουν οποιαδήποτε παρατυπία αποσκοπώντας στο να διασφαλίσουν πως θα είναι διακριτή η προσωπική περιουσία του θρησκευτικού λειτουργού από αυτήν της Εκκλησίας. Παράλληλα, σε περιπτώσεις κακοδιαχείρισης και συναφών παρανομιών ενεργοποιείται και η ποινική διαδικασία από την Πολιτεία. Ετσι, στο τέλος της ζωής των κληρικών δεν προκύπτει εν τοις πράγμασι έντονη η ανάγκη να υπάρχει παρέμβαση στη κληρονομική διαδοχή τω κληρικών.

Γι αυτόν τον λόγο δεν υπάρχουν ειδικές ρυθμίσεις κληρονομικού δικαίου για τους διακόνους και τους πρεσβυτέρους. Αυτοί μπορούν να διαθέσουν ελεύθερα την περιουσία τους σύμφωνα με το κοινό δίκαιο δηλαδή τον Αστικό Κώδικα¹. Ωστόσο η ιδιαιτερότητα στην κληρονομική διαδοχή των κληρικών εντοπίζεται στο άρθρο 99 του ΕισΝΑΚ σύμφωνα με το οποίο «*εξακολουθούν να ισχύουν και μετά την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα οι διατάξεις που υπάρχουν κατά την εισαγωγή του για την κληρονομία κληρικών και μοναχών.*». Σύμφωνα με μία από αυτές, αν ένας κληρικός αποβιώσει

7 ΦΕΚ Β' 148/9.12.1930

1 βλ. ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΡ. ΤΟΥΣΗΣ «Κληρονομικόν δίκαιον» Ημίτομος Β', εκδ. Αφοί Σακούλα, Αθήνα, 1969, σελ. 818

αδιάθετος χωρίς εξ αδιαθέτου κληρονόμους συγγενείς ή σύζυγο, κληρονομείται από την Εκκλησία. Κατά το κοινό δίκαιο σε αυτές τις περιπτώσεις κληρονόμος τελευταίας τάξης καλείται το Δημόσιο σύμφωνα με το άρ. 1824 ΑΚ. Η ειδική όμως διάταξη για τους κληρικούς έχει την προέλευση στο Βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο και συγκεκριμένα τη Νεαρά 131 του Ιουστινιανού (545 μ.Χ.) που διατηρείται σε ισχύ.

Οι επίσκοποι τώρα κληρονομούνται κατ'αρχήν και αυτοί σύμφωνα με τις προβλέψεις του Αστικού Κώδικα. Ισχύει η κλήση της Εκκλησίας ως έκτης τάξης κληρονόμου και εδώ. Ωστόσο δεν είναι μόνο αυτή η ιδιαιτερότητα. Όπως προβλέπει το άρθρο 33 του ΚΧΕΕ μετά το θάνατο ενός αρχιερέα η βιβλιοθήκη και τα άμφια του κληρονομούνται από την οικεία Μητρόπολη εκτός αν ορίστηκε με διαθήκη διαφορετικά. Σκοπός της διάταξης φαίνεται να είναι η διατήρηση των αποκτημάτων του αποβιώσαντος επισκόπου στη μητρόπολη προς πνευματική ανάπτυξη όσων επιθυμούν να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτή. Εξάλλου, τα άμφια θεωρούνται κειμήλια και πολλές φορές γίνονται μουσειακά εκθέματα για τους πιστούς². Στον καταστατικό χάρτη του 1943 όμως προβλεπόταν πως τα άμφια των αρχιερέων περιέρχονταν στην Ιερά Σύνοδο η οποία τα εκποιούσε μεταξύ των αρχιερέων και απέδιδε το αντίτιμο στους κληρονόμους του αποβιώσαντος. Η συγκεκριμένη όμως διάταξη για τα άμφια και τη βιβλιοθήκη περιορίζεται στους μητροπολίτες της Εκκλησίας της Ελλάδος και όχι των άλλων ιδιαίτερων εκκλησιαστικών επαρχιών που υπάρχουν στην ελληνική επικράτεια αφού δεν ορίζεται κάτι παρόμοιο σε αυτές τις περιοχές. Οσοι επίσκοποι όμως καθαιρεθούν επιστρέφουν, σύμφωνα με τους κανόνες της Εκκλησίας, στην τάξη από την οποία προήλθαν. Οι περισσότεροι σήμερα θα επέστρεφαν στην τάξη των μοναχών κάτι που θα σήμαινε ότι η κληρονομική τους διαδοχή δεν θα ακολουθούσε τις προβλέψεις του Αστικού Κώδικα αλλά του ν. ΓΥΙΔ/1909. Αν όμως δεν είχαν αποκτήσει την ιδιότητα του μοναχού, θα θεωρούνταν και πάλι λαϊκοί και θα κληρονομούνταν ανάλογα.

Ειδική κατηγορία εξάλλου αποτελούν οι ιερομόναχοι όποιον βαθμό της ιερωσύνης και αν κατέχουν. Όσοι δεν εγκαταλείψουν το μοναστήρι τους και ζήσουν εφόρου ζωής εκεί ή ακόμα και όσοι το εγκαταλείψουν χωρίς όμως άδεια θα κληρονομηθούν ως μοναχοί σύμφωνα με τον Ν. ΓΥΙΔ/1909. Αυτοί όμως που θα αποχωρήσουν από τη Μονή της μετανοίας τους για να ζήσουν ως εφημέριοι στον «κόσμο» είτε ως ιεροκήρυκες ή καθηγητές μπορούν να διαθέσουν ελεύθερα την περιουσία τους μετά θάνατον μετά την κατάργηση του άρ. 4 εδ. δ του ν. ΓΥΙΔ/1909. Το άρθρο αυτό προέβλεπε την διαίρεση της περιουσίας του θανόντος σε τέσσερα μέρη δύο από τα οποία μπορούσε να διαθέσει ελεύθερα ενώ τα υπόλοιπα περιέχονταν στο Γενικό Εκκλησιαστικό Ταμείο. Η πρόβλεψη αυτή (μαζί με το Εκκλησιαστικό Ταμείο) καταργήθηκε με το αρ. 7 παρ. 2 του ν. 4684/1930³. Αρα από το 1930 οι ιερομόναχοι που αποχωρούν νόμιμα και με απολυτήριο από τη μονή που εγκαταβίωναν κληρονομούνται κατά το κοινό δίκαιο. Οι ιερομόναχοι που αναδείχθηκαν επίσκοποι όμως δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι βρίσκονται στην ίδια μοίρα με τους μοναχούς που έλαβαν

2 βλ. Εκκλησιαστικό Μουσείο Αμοργού όπου εκτίθενται άμφια του μακαριστού Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χριστοδούλου.

3 ΦΕΚ Α' 180/30.5.1930

απολυτήριο παρότι ούτε αυτοί δεν εγκαταβιώνουν σε μονή αλλά ούτε και εκείνους που παρέμειναν στο μοναστήρι. Θα κληρονομηθούν ως κληρικοί – επίσκοποι καθώς η αρχιερωσύνη καλύπτει τη μοναχική ιδιότητα⁴.

§24. Συμπεράσματα

Στο δεύτερο αυτό κεφάλαιο έγινε ανάλυση της ιδιαίτερης μεταχείρισης που τυγχάνουν οι κληρικοί σε επίπεδο ιδιωτικού δικαίου. Αρχικά προέκυψε πως σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες απαγορεύεται η σύναψη γάμου μετά την χειροτονία σε οποιοδήποτε βαθμό κληρικού. Αν όμως λάβει χώρα το μυστήριο επειδή απέκρυψε ο κληρικός τη ιδιότητά του δεν δημιουργείται ακυρότητα. Εξάλλου, αυτή η απαγόρευση καταλαμβάνει μόνο τη σύναψη θρησκευτικού γάμου και όχι πολιτικού. Η Πολιτεία πλέον δεν εξαρτά την ένωση ενός ζευγαριού με τα δεσμά του γάμου αποκλειστικά από τις επιταγές της Εκκλησίας. Αρα ένας κληρικός μπορεί να νυμφευτεί έγκυρα. Επίσης πολλά μέλη της Εκκλησίας έχουν την άποψη πως αυτή η απαγόρευση πρέπει να σταματήσει. Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε και η Πανορθόδοξη Σύνοδος που συνεκλήθη στην Κρήτη και με βάση αυτή και τις αποφάσεις της ήδη έχει επιτραπεί σε κληρικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου να νυμφευτεί δεύτερη φορά.

Αναφορικά με τη δυνατότητα χειροτονίας έγγαμων επισκόπων έχουν υποστηριχθεί και υποστηρίζονται και οι δύο απόψεις. Παρότι στην αρχή του χριστιανισμού υπήρχαν έγγαμοι επίσκοποι, η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος καθιέρωσε την αγαμία. Συνεπώς, μόνο ένας άγαμος ή χήρος κληρικός μπορεί να αναδειχθεί στον επισκοπικό βαθμό εκτός αν αποφασίσει διαφορετικά μία Πανορθόδοξη Σύνοδος που θα αναθεωρήσει τον σχετικό κανόνα της Οικουμενικής.

Στη συνέχεια τέθηκε το ζήτημα του κύρους μιας υιοθεσίας τέκνου από επίσκοπο. Παρότι η ελληνική νομολογία τάχθηκε ενάντια σε μία τέτοια πράξη το ΕΔΔΑ έκρινε πως τα ελληνικά δικαστήρια παραβίασαν τα άρθρα της ΕΣΔΑ που προστατεύουν την οικογενειακή ζωή, την πρόσβαση σε δίκαιη δίκη αλλά και το δικαίωμα στον σεβασμό της περιουσίας. Βέβαια η υπόθεση είχε ιδιαιτερότητες αφού η υιοθεσία είχε ήδη αναγνωριστεί από αμερικανικό δικαστήριο χωρίς να αμφισβητηθεί για 24 έτη αλλά η κρίση πως σημασία έχει η πραγματική σχέση που έχει διαπλαθεί έναντι ενός ερμηνευτικά συναγόμενου κανόνα δικαίου (που δεν έχει θεσπιστεί ρητά και νομοθετικά) είναι σημαντική. Έτσι, το θετό τέκνο ενός επισκόπου εξομοιώθηκε με βιολογικό σε όλα τα δικαιώματά του.

Ως προς τη δυνατότητα παράλληλης ενασχόλησης των κληρικών και με άλλο επάγγελμα το συμπέρασμα που εξήχθη είναι πως πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ κανόνων της Εκκλησίας οι

4 ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ «Σύστημα Εκκλησιαστικού Δικαίου» Τόμος 4ος, εκδ. Μυρτίδη, Αθήνα 1957 σελ. 250

οποίοι δεν έχουν λάβει νομοθετικό περίβλημα και ψηφισμένων νόμων της Πολιτείας. Ένας κληρικός κωλύεται καταρχήν να αποκτήσει την ιδιότητα του δικηγόρου διότι το ασυμβίβαστο αυτό εισάγεται με νόμο και αποσκοπεί στην προστασία του δημοσίου συμφέροντος. Παρόλα αυτά το ΔΕΕ έκρινε πως αν κάποιος κληρικός έχει αποκτήσει σε κράτος μέλος της Ε.Ε. δικηγορική ιδιότητα αυτή πρέπει να του αναγνωριστεί και στην Ελλάδα. Ωστόσο, ο εθνικός νομοθέτης είναι ο μόνος αρμόδιος να κρίνει αν η άσκηση αυτού του επαγγέλματος από τον κληρικό αποβαίνει προς όφελος της Πολιτείας ή όχι. Αν όχι μπορεί να επιβάλλει ανάλογους περιορισμούς στην άσκηση αυτού.

Για τη δυνατότητα οπλοφορίας των κληρικών το «τοπίο» δεν είναι πλήρως ξεκαθαρισμένο. Η απόφαση του ΣτΕ προ τριακονταετίας που έκρινε νόμιμη την άρνηση χορήγησης άδειας οπλοκατοχής σε ιερομόναχο βασίστηκε αποκλειστικά στους ιερούς κανόνες μη δογματικής φύσης. Για αυτό το λόγο επικρίνεται από τη θεωρία. Απομένει να υπάρξει μία νέα παρόμοια υπόθεση για να διαπιστωθεί αν το ανώτατο δικαστήριο μεταστρέψει τη νομολογία του.

Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό έγινε μνεία για το κατά πόσο οι κληρικοί είναι ελεύθεροι να διαθέσουν την περιουσία τους με διάταξη τελευταίας βούλησης όπως αυτοί επιθυμούν. Διαπιστώθηκε δε πως πλέον σε πολύ μεγάλο βαθμό οι κληρικοί κληρονομούνται όπως ακριβώς οι λαϊκοί αν και ορισμένες εξαιρετικές διατάξεις δικαιολογούν και σε αυτό το σημείο μία ιδιαίτερη μεταχείριση.

§25. Γενικά

Η Εκκλησία έχει το δικαίωμα να ασκεί ποινικές αξιώσεις για την σωστή εφαρμογή των κανόνων δικαίου που θεσπίστηκαν μέσω των ιερών κανόνων και αποσκοπούν στη διαφύλαξη της εκκλησιαστικής τάξης. Αυτό αποτελεί και το αντικείμενο του εκκλησιαστικού Ποινικού δικαίου¹. Το δίκαιο αυτό διακρινόμενο σε ουσιαστικό και δικονομικό έχει ομοιότητες αλλά και διαφορές με το κοινό ποινικό. Η θεμελιώδης διαφορά είναι στο πεδίο εφαρμογής του. Το εκκλησιαστικό ποινικό αφορά τα μέλη της Εκκλησίας είτε πρόκειται για λαϊκούς που είναι βαπτισμένοι Χριστιανοί Ορθόδοξοι είτε κληρικούς κάθε βαθμού. Επομένως, μόνο από το γεγονός πως για τα μέλη της Εκκλησίας υπάρχει ειδικό δίκαιο που επιβάλλει ποινές διαπιστώνεται ιδιαίτερη μεταχείριση των κληρικών. Βέβαια, και άλλα επαγγέλματα έχουν ειδικά πειθαρχικά όργανα που επαγρυπνούν για τη τήρηση ειδικών κανόνων πλὴν όμως αυτοί οι κανόνες έχουν πολιτειακή προέλευση. Ετσι, κάθε δικηγόρος υπόκειται στον έλεγχο του πειθαρχικού οργάνου που ορίζει ο κώδικας δικηγόρων, κάθε στρατιωτικός – αστυνομικός στον έλεγχο των οικείων οργάνων κ.ο.κ. Τα όργανα αυτά θεμελιώνουν τις αποφάσεις τους σε ειδικούς νόμους της Πολιτείας. Τα αντίστοιχα του εκκλησιαστικού ποινικού δικαίου εφαρμόζουν πέρα από νόμους της Πολιτείας (ΚΧΕΕ κλπ) και ιερούς κανόνες της Εκκλησίας θεσπισμένους ακρετούς αιώνες πρὶν.

Εστιάζοντας στη μεταχείριση των κληρικών αναγκαία προεργασία για τη μελέτη του θέματος του εκκλησιαστικού ποινικού δικαίου είναι η αποσαφήνιση της φύσης των εκκλησιαστικών δικαστηρίων. Πιο συγκεκριμένα, ειδικά παλαιότερα επικρατούσε διχογνωμία τόσο στη νομολογία όσο και τη θεωρία για το εάν αυτά είναι πειθαρχικά όργανα ή δικαστήρια ανάλογα με εκείνα του κοινού ποινικού δικαίου. Είναι σημαντική η απάντηση σε αυτό το ζήτημα διότι από αυτό εξαρτάται το δικαίωμα πρόσβασης των κληρικών στο ακυρωτικό δικαστήριο. Εάν διαπιστωθεί πως τα εκκλησιαστικά δικαστήρια έχουν φύση διοικητικού οργάνου οι αποφάσεις αυτών μπορούν να προσβληθούν με αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ. Αν όμως θεωρηθούν δικαστήρια, δεν είναι δυνατή η αίτηση ακύρωσης κατά των αποφάσεων αυτών.

Η νομολογία του ΣτΕ μπορεί να διακριθεί σε δύο φάσεις: η πρώτη μέχρι το 1987 και η δεύτερη από τότε και έπειτα. Στην απόφαση 830/1940 το ΣτΕ με ένα σύντομο αιτιολογικό απέρριψε αίτηση ακύρωσης ενός ιερομονάχου στον οποίο το Πρωτοβάθμιο Συνοδικό Δικαστήριο επέβαλε την ποινή της καθάρσεως. Αίτηση ακυρώσεως μπορεί να ασκηθεί μόνο κατά εκτελεστών πράξεων της διοίκησης. Επομένως είναι απαράδεκτο να ασκηθεί η αίτηση ακύρωσης κατά απόφασης

1 ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, «Σύστημα του Εκκλησιαστικού Δικαίου» Τόμος Τρίτος, εκδ. Μυρτίδη 1962, σελ. 32

εκκλησιαστικού δικαστηρίου. Το κρίσιμο είναι πως τα εκκλησιαστικά αυτά δικαστήρια έχουν συσταθεί μέσω νόμου. Πράγματι με το νόμο 5383/1932² εισάγονται στην ελληνική έννομη τάξη τα εκκλησιαστικά δικαστήρια τα οποία έχουν σκοπό τη διατήρηση της εκκλησιαστικής πειθαρχίας και την τιμωρία όσων κληρικών και μοναχών υποπίπτουν σε παραπτώματα. Για τα δεδομένα της εποχής πρόκειται για ένα πλήρες νομοθέτημα το οποίο εισάγει τέσσερα είδη δικαστηρίων ανάλογα με το πρόσωπο που δικάζεται, το βαθμό της ιερωσύνης του και την ποινή που δύναται να επιβληθεί. Οι αποφάσεις λαμβάνονται με πλειοψηφία³ ενώ υπάρχει δυνατότητα άσκησης έφεσης αλλά και ανακοπής ερημοδικίας. Σε άλλη υπόθεση το Δευτεροβάθμιο Συνοδικό Δικαστήριο επέβαλε το 1953 την ποινή της δεκαπενταετούς αργίας και του περιορισμού σε μόνη κατά αρχιμανδρίτη. Ο τελευταίος αιτήθηκε την ακύρωση αυτής από το ΣτΕ το οποίο με την απόφαση υπ' αριθμόν 2279/1953 έκρινε ότι αίτηση ακύρωσης είναι απαράδεκτη. Ακόμη και αν η δίκη διεξήχθη κεκλεισμένων των θυρών ουδόλως αίρεται ο δικαιοδοτικός χαρακτήρας του δικαστηρίου αφού και το Σύνταγμα ανέχεται αυτές τις διαδικασίες όταν συντρέχουν ειδικοί λόγοι. Η υπ' αριθμόν 2024/1965 απόφαση της ολομέλειας του ΣτΕ έκρινε πως τα εκκλησιαστικά δικαστήρια αποτελούν ειδικά ποινικά δικαστήρια τα οποία επιβάλλουν ποινές που προβλέπονται σε νομό, έχουν οργάνωση και εκδίδουν αποφάσεις τελεσίδικες οι οποίες έχουν θέση ποινικού δεδικασμένου. Οι αποφάσεις αυτές δεν έχουν χαρακτήρα εκτελεστών πράξεων της διοίκησης και για αυτό το λόγο δεν μπορεί να ασκηθεί το ένδικο μέσο της αίτησης ακύρωσης αλλά ούτε και εκείνο της αναίρεσης. Επομένως και η αίτηση ακύρωσης του τότε Μητροπολίτη Δράμας ο οποίος είχε κηρυχθεί έκπτωτος από εκκλησιαστικό δικαστήριο απορρίφθηκε ως απαράδεκτη. Η στροφή στη νομολογία του ανωτάτου δικαστηρίου όπως προοικονομήθηκε ανωτέρω ξεκίνησε εν μέρει με την απόφαση υπ' αριθμόν 2800/1972 της ολομέλειας. Εκεί κρίθηκε ότι τα εκκλησιαστικά δικαστήρια δεν ενεργούν δυνάμει της ιδιότητας της Εκκλησίας ως ΝΠΔΔ αλλά είναι εσωτερικά όργανα μίας θρησκευτικής κοινότητας που επιβάλλουν ποινές πνευματικής φύσης στα μέλη της. Άρα δεν είναι ούτε δικαστήρια με την έννοια των άρθρων 93 επ. του Συντάγματος⁴ αλλά ούτε και εκδίδουν εκτελεστές διοικητικές πράξεις αφού οι αποφάσεις των εκκλησιαστικών δικαστηρίων δεν εκδίδονται δυνάμει ενός διοικητικού νόμου αλλά των ιερών κανόνων της Εκκλησίας. Για αυτό το λόγο και στη συγκεκριμένη περίπτωση απορρίφθηκε ως απαράδεκτη η αίτηση ακύρωσης ιερομόναχου κατά αποφάσεως Συνοδικού Δικαστηρίου το οποίο του επέβαλε την ποινή της αργίας των τριών μηνών και του περιορισμού σε μοναστήρι.

Η ΣτΕ 195/1987 πραγματικά αποτέλεσε τομή για το θέμα που εξετάζεται. Στην προκειμένη περίπτωση εφημέριος Ιερού Ναού στην Αθήνα τέθηκε σε αργία αρχικά με πράξη του Αρχιεπισκόπου και στη συνέχεια με απόφαση Επισκοπικού Δικαστηρίου χωρίς να στερηθεί τις αποδοχές του. Στη συνέχεια επειδή μετά το πέρας του χρονικού διαστήματος της ποινής, δεν προσήλθε να αναλάβει τα καθήκοντά του παύθηκε οριστικώς από τη θέση του με απόφαση του Αρχιεπισκόπου. Το Γ' τμήμα του δικαστηρίου αρχικά παρέθεσε τις απόψεις που έχουν διαμορφωθεί

2 ΦΕΚ Α 110/11.4.1932

3 Εκτός από το Επισκοπικό Δικαστήριο που αποφασιστική ψήφο έχει μόνο ο Μητροπολίτης.

4 Αρ. 93 παρ. 1 Σ. «Τα δικαστήρια διακρίνονται σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά και οργανώνονται με ειδικούς νόμους.»

με βάση τη μέχρι τώρα νομολογία. Αναφορικά με τις αποφάσεις του Αρχιεπισκόπου γίνεται δεκτό ότι έχουν χαρακτήρα εκτελεστής διοικητικής πράξης και μπορούν να προσβληθούν στο ΣτΕ ενώ τα εκκλησιαστικά δικαστήρια παλαιότερα θεωρούνταν ειδικά δικαστήρια ανεκτά κατά το Σύνταγμα αλλά στην απόφαση του 1972 που προαναφέρθηκε η άποψη αυτή άλλαξε. Η καινοτομία που εισήγαγε η νέα αυτή απόφαση είναι πως διέκρινε τις αποφάσεις εκκλησιαστικών δικαστηρίων σε δύο είδη. Από τη μία υπάρχουν οι αποφάσεις εκείνες που επιβάλλουν στα μέλη της Εκκλησίας ποινές που έχουν καθαρά πνευματικό χαρακτήρα και καμμία άλλη νομική συνέπεια ενώ από την άλλη υπάρχουν και οι αποφάσεις που ασκούν επίδραση στην υπηρεσιακή κατάσταση των καταδικασθέντων. Οι τελευταίες έχουν το χαρακτήρα της εκτελεστής διοικητικής πράξης η οποία προσδίδει στο όργανο που τις επιβάλλει ιδιότητα πειθαρχικού συμβουλίου. Επομένως, τα δικαστήρια αυτά οφείλουν να τηρούν ως προς τη σύνθεσή τους αλλά και την όλη πειθαρχική διαδικασία το Πειθαρχικό Δίκαιο. Οι αποφάσεις αυτών είναι δυνατόν να προσβληθούν με αίτηση ακύρωσης στο ΣτΕ. Επειδή η απόφαση αυτή ανέτρεψε την πάγια νομολογία του ΣτΕ παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια αυτού το οποίο και επικύρωσε αυτή την κρίση με την απόφαση υπ αριθμόν 825/1988. Η Ολομέλεια αναφέρθηκε στον ν. 590/1977 ο οποίος στο αρ. 44 προβλέπει την ύπαρξη εκκλησιαστικών δικαστηρίων⁵ αλλά και στο αρ. 87 του Συντάγματος που ορίζει πως «η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία.». Επίσης κατά το αρ. 8 του Συντάγματος απαγορεύεται η σύσταση εκτάκτων δικαστηρίων. Άρα σύμφωνα με τα ανωτέρω δεν έχουν δικαστική εξουσία τα εκκλησιαστικά δικαστήρια με τους όρους που προβλέπει το Σύνταγμα αλλά έχουν το χαρακτήρα πειθαρχικού συμβουλίου. Όταν αυτά επιβάλλουν ποινές που επηρεάζουν την υπηρεσιακή κατάσταση των κληρικών όπως ενδεικτικά η στέρηση μισθού, η χρηματική ποινή, η αργία και η έκπτωση ο δικαστικός έλεγχος είναι θεμιτός. Αξίζει να αναφερθεί ότι η απόφαση της ολομέλειας δεν ήταν ομόφωνη καθώς δύο από τα μέλη του δικαστηρίου συντάχθηκαν με την προηγούμενη νομολογία και έκριναν ότι τα εκκλησιαστικά δικαστήρια είναι όργανα καθαρά πνευματικού χαρακτήρα και δεν θα έπρεπε οι αποφάσεις τους να τίθενται ενώπιον του ΣτΕ.

Η παραπάνω ανάλυση της νομολογίας κρίθηκε απαραίτητη για να διαπιστωθεί η δυνατότητα προσφυγής των κληρικών στο ΣτΕ.. Ενώ λοιπόν παλαιότερα απορρίπτονταν οι αιτήσεις ακύρωσης ως απαράδεκτες επειδή τα εκκλησιαστικά δικαστήρια θεωρήθηκαν δικαστήρια όπως και αυτά που ορίζονται στο Σύνταγμα, από το 1987 και μετά ένας κληρικός παραδεκτά ασκεί αίτηση ακύρωσης κατά απόφασης εκκλησιαστικού δικαστηρίου αφού αυτό πλέον αυτό θεωρείται πειθαρχικό συμβούλιο. Απαραίτητη όμως προϋπόθεση για να είναι παραδεκτή η αίτηση είναι η απόφαση να επιβάλλει κάποια αλλαγή στην υπηρεσιακή κατάσταση του κληρικού, να έχει δηλαδή οικονομική κυρίως επίπτωση.

5 Αρ. 44 παρ. 1 «Τὰ παραπτώματα τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ καθήκοντα καὶ τὰς ἐπαγγελίας τῆς ὁμολογίας αὐτῶν, τὰ συνεπαγόμενα κανονικὰς κυρώσεις, ἐκδικάζονται ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων. Εἰδικὸς νόμος ρυθμίζει τὰ τῆς ἰδρύσεως, συγκροτήσεως, ἀρμοδιότητος καὶ λειτουργίας τῶν δικαστηρίων τούτων, μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὁποίου ἐξακολουθεῖ ἰσχύων ὁ Ν. 5388/1932 «περὶ ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων καὶ τῆς πρὸς αὐτῶν διαδικασίας». Επειδὴ μέχρι σήμερα δεν ἔχει ψηφισθεῖ νέος νόμος ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει ἐκεῖνος τοῦ 1932.

§26. Θέματα αφορόντα αρχιερείς

Μετά την εξέταση γενικώς της φύσης των εκκλησιαστικών δικαστηρίων ως εισαγωγικό θέμα του εκκλησιαστικού ποινικού δικαίου αναγκαίο είναι να αναλυθούν ορισμένα ειδικότερα θέματα στα οποία ανιχνεύεται ιδιαίτερη αντιμετώπιση των αρχιερέων μεταξύ αυτών και των υπολοίπων κληρικών. Αρχικά, ένας επίσκοπος μπορεί να χάσει την θέση του σύμφωνα με το αρ. 34 παρ. 1 του ΚΧΕΕ δηλαδή με αμετάκλητη απόφαση εκκλησιαστικού δικαστηρίου που τον καταδικάζει στην ποινή της έκπτωσης ή της ισόβιας αργίας. Ιδιαιτερότητα εντοπίζεται και σε αυτό το εδάφιο καθώς δεν ορίζεται ηλικιακό όριο αλλά και στο αμέσως επόμενο εδάφιο κατά το οποίο ο καταδικασθείς επίσκοπος λαμβάνει για την «περίθαλψη» του τα 2/3 των αποδοχών που ελάμβανε προ της καταδίκης του. Σύμφωνα με την επόμενη παράγραφο μπορεί επίσης να παραιτηθεί για νόσο, γήρας ή κάθε άλλο σοβαρό λόγο¹. Το αν είναι όμως σοβαρός ο λόγος αποφασίζει η Δ.Ι.Σ.. Στην προκειμένη προκύπτει ανάγκη να αποδείξει ο μητροπολίτης την συνδρομή σπουδαίου λόγου. Αυτό βέβαια είναι συνέπεια του λειτουργήματος του επισκόπου ο οποίος ουσιαστικά νυμφεύεται την επισκοπή του και καλείται να παραμείνει ισοβίως επικεφαλής της εκτός αν συντρέχει μία σημαντική αιτία. Ωστόσο, η ιστορία έχει δείξει πως δημιουργούνται ζητήματα καθώς παρότι κάποιος επίσκοπος μπορεί να είναι πνευματικά και σωματικά ανύμπορος να επιτελέσει το λειτουργήμα του εξακολουθεί να ηγείται της επισκοπής και να μην υποβάλλει την παραίτησή του². Τη λύση στο πρόβλημα αυτό θα μπορούσε να δώσει ένα όριο ηλικίας στους αρχιερείς μετά το πέρας του οποίου να παύονταν υποχρεωτικά ή να έθεταν την παραίτησή τους στη διάθεση της Συνόδου η οποία θα αποφαινόταν επ' αυτής κρίνοντας τις δυνατότητες του μητροπολίτη³. Βέβαια αυτό δεν είναι κάτι που μπορεί να αποφασίσει μόνη της η Πολιτεία διότι θα έκανε ευθεία παρέμβαση στα εσωτερικά θέματα της Εκκλησίας⁴ και μάλιστα ορίζοντας κάτι που κατά πολλούς ιεράρχες έρχεται σε αντίθεση με τους ιερούς κανόνες. Εκείνοι υποστηρίζουν πως όχι μόνο η θέσπιση ενός ορίου ηλικίας αλλά και η παραίτηση ενός αρχιερέα αντιβαίνει στο κανονικό δίκαιο. Μιλούν για τον 16ο κανόνα της Πρωτοδευτέρας Οικουμενικής Συνόδου και τον 10ο κανόνα του Πέτρου Αλεξανδρείας. Ο πρώτος αναφέρει μεταξύ άλλων πως «...μηδενί τρόπω επίσκοπον καταστήναι εν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἧς ἔτι ὁ προεστὼς ζῆ καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ συνίσταται τιμῆ, εἰμὴ αὐτὸς ἐκὼν τὴν ἐπισκοπὴν παραιτήσεται...».

- 1 βλ. ενδεικτικά την επιστολή παραίτησης του τέως Μητροπολίτη Θήρας Επφανίου στην οποία επικαλείται την αδυναμία του να συνεχίσει να εκτελεί τα καθήκοντα του. Φαίνεται δε πως δεν υπάρχει συγκεκριμένος τύπος και πως στην πράξη η παραίτηση αυτή δεν απευθύνεται αναγκαστικά στην Διαρκή Ιερά Σύνοδο αλλά στον πρόεδρο αυτής. Μετά από λίγες μέρες η παραίτηση έγινε δεκτή. <https://orthodoxia.info/news/ayti-epistoli-paraitisis-m/> (Πρόσβαση την 14/10/2021)
- 2 Στην επιστολή παραίτησης που αναφέρθηκε στην προηγούμενη υποσημείωση ο Επίσκοπος Επιφάνιος κάνει λόγο για επιρροή που του ασκήθηκε από άτομα του περιγύρου του που επιθυμούσαν να διατηρήσουν την εξουσία που τους είχε αναθέσει ο Επιφάνιος εντός της μητρόπολης. Αρα, ένας ηλικιωμένος αρχιερέας μπορεί να υποκύψει σε τέτοιου είδους πιέσεις και να μην απομακρυνθεί εθελούσια από τον θρόνο του.
- 3 Γράφει ο καθηγητής κος Κονιδάρης: «...Είναι ομοίως γνωστή η πρακτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τους ανά τον κόσμο Μητροπολίτες του Θρόνου. Είναι άξια ιδιαίτερης σημειώσεως και η ρηξικέλευθη διάταξη του νέου Καταστατικού Χάρτη του Πατριαρχείου της Ρωσίας, κατά την οποία κάθε Αρχιερέας μόλις συμπληρώσει το 75ο έτος της ηλικίας του υποβάλλει στον Πατριάρχη αίτηση εφησυχασμού του και η Σύνοδος του Πατριαρχείου αποφασίζει, κατά περίπτωση, τον χρόνο που θα ικανοποιηθεί το αίτημά του.», Ι. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Αρχιερέων Παραίτησεις» <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/arxierewn-paraitiseis/> (Πρόσβαση την 15/10/2021)
- 4 Παρόλαυτα η Πολιτεία έχει επιβάλει στο παρελθόν όριο ηλικίας για τους αρχιερείς, ενδεικτικά με το Ν.Δ. 4589/1966, τον Α.Ν. 3/1967 και το Ν.Δ. 126/1969

Αρα, μόνο με παραίτηση και όχι μετά το πέρας ορίου ηλικίας μπορεί να κατασθαθεί επίσκοπος στη θέση ζώντος επισκόπου. Η παραίτηση αυτή, κατά τους ίδιους πάντα ιεράρχες, θα πρέπει να συνοδεύεται υποχρεωτικά από απώλεια της αρχιερωσύνης. Χαρακτηρίζεται κενόδοξος και «αναίσθητος» ο ιεράρχης που καίτοι παραιτείται από τον θρόνο του συνεχίζει να φέρει την τιμή αυτού και να προϊσταται των λειτουργιών⁵. Γι αυτό θεωρούν πως ναι μεν προβλέπεται κανονικά η παραίτηση του επισκόπου αλλά πρέπει να έχει και επιπτώσεις στην ιερωσύνη του. Πάντως αυτό που ισχύει με τα σημερινά δεδομένα είναι πως υπάρχει δυνατότητα παραίτησης αρχιερέα για νόσο, γήρας και κάθε άλλο σοβαρό λόγο χωρίς να επέρχεται στέρηση της αρχιερωσύνης του.

Για να ελαχιστοποιηθεί η πιθανότητα κάποιος υπέργηρος επίσκοπος, σωματικά ή πνευματικά ανύμπορος να αντεπεξέλθει στα καθήκοντά του, να συνεχίζει να διαποιμώνει τη μητρόπολή του και να μην υποβάλει παραίτηση, θεσπίστηκε η διάταξη της παρ. 3 του αρ. 34 ΚΧΕΕ. Σε αυτές τις περιπτώσεις λοιπόν συγκροτείται ειδική επιτροπή η οποία αποτελείται από τον πρόεδρο του ΣτΕ και δύο καθηγητές ιατρικής σχολής ημεδαπών πανεπιστημίων μετά από σχετική απόφαση της Δ.Ι.Σ.. Στη διαδικασία αυτή εμπλέκεται και το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων το οποίο απευθύνεται στον πρόεδρο του ΣτΕ ο οποίος επικοινωνεί με τον κοσμήτορα της Ιατρικής σχολής του τόπου διαμονής του Μητροπολίτη για να επιλεγούν τα υπόλοιπα δύο μέλη της Επιτροπής. Οι ιατροί αυτοί εξετάζουν τον Μητροπολίτη είτε στον τόπο που ορίζουν οι ίδιοι είτε στον τόπο διαμονής του. Αν αυτός αρνηθεί την εξέταση τεκμαίρεται αμάχητα η ανικανότητα του προς εκτέλεση των καθηκόντων του. Αν όμως εξεταστεί κανονικά, η επιτροπή υποβάλλει το πόρισμα της στην Δ.Ι.Σ. κι αν είναι ομόφωνο καθίσταται υποχρεωτικό για τη Σύνοδο η οποία αποφασίζει είτε να κηρύξει στο θρόνο σε χηρεία είτε να συνεχίσει ο Μητροπολίτης να ασκεί τα καθήκοντά του όπως και πριν. Αν ωστόσο δεν επιτευχθεί ομοφωνία καλούνται και τα αναπληρωματικά ιατρικά μέλη της επιτροπής να εξετάσουν τον αρχιερέα και υποβάλουν εκ νέου το πόρισμα στη Δ.Ι.Σ.. Αν κριθεί ότι δεν είναι πλέον ικανός, τελευταία πράξη είναι πολιτειακή και πιο συγκεκριμένα η έκδοση προεδρικού διατάγματος με το οποίο κενώνεται ο θρόνος. Οι παραπάνω γραμμές αφιερώθηκαν στην παράθεση μίας διάταξης που είναι ξεκάθαρο σε τι αποσκοπεί αλλά δεν είναι σύμφωνη με τους ιερούς κανόνες. Ο κανόνας είναι η ισοβιότητα στο επισκοπικό αξίωμα. Παρόλαυτα υπάρχει δυνατότητα παραίτησης και φυσικά επιβολή της ποινής της έκπτωσης από αυτό με απόφαση εκκλησιαστικού δικαστηρίου. Όμως η διάταξη της παραγράφου 3 φαίνεται να μην βρίσκει κανονικό έρεισμα. Η έκπτωση ή μη του αρχιερέα από τον θρόνο του θα έπρεπε να είναι μία υπόθεση καθαρά εσωτερική της Εκκλησίας. Βέβαια κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί πως παραβιάζεται η αρχή της ισότητας αφού ο αρχιερέας που είναι και όργανο ενός ΝΠΔΔ δεν υπόκειται στις προβλέψεις περι αυτοδίκαιης αποχώρησης από τη θέση του μετά το πέρας μία συγκεκριμένης ηλικίας. Όμως το επιχείρημα αυτό είναι ασθενές. Ο επίσκοπος δεν ταυτίζεται με υπάλληλο του Δημοσίου, όπως αναπτύχθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, και συνεπώς πρέπει να αντιμετωπίζεται διαφορετικά λόγω της ιδιότητάς του ως θρησκευτικού ταγού⁶. Επίσης, πουθενά

5 Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου κος. ΙΕΡΟΘΕΟΣ, «Η παραίτηση αρχιερέως από τον θρόνο του- Θέσπιση ορίου ηλικίας», εφημ. Ορθόδοξος Κόσμος, 17/3/2008

6 Βλ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Το όριο Ηλικίας των Αρχιερέων στην Εκκλησία της Ελλάδας», Θεολογία 1/2013, σελ. 278

στους ιερούς κανόνες δεν δίνεται η δυνατότητα σε ένα όργανο μη εκκλησιαστικό να κρίνει την πνευματική ή ακόμα και την σωματική κατάσταση του επισκόπου και μάλιστα η κρίση αυτή να δεσμεύει νομικά την σύνοδο των αρχιερέων. Απο την άλλη είναι εν τοις πράγμασι προβληματικό να μένουν ουσιαστικά χωρίς επικεφαλής μητροπόλεις με υπέργηρους επισκόπους. Οι λύσεις που προτείνει ο γράφων είναι δύο. Η πρώτη βασίζεται σε πράξη του ίδιου του ανύμπαρου επισκόπου και πιο συγκεκριμένα να υποβάλει την παραίτησή του όταν αισθανθεί αδύναμος να αντεπεξέλθει. Αυτό είναι βέβαια κάτι που δεν μπορεί να καθοριστεί νομικά ούτε να επιβληθεί από την Πολιτεία. Προϋποθέτει ομοιόμορφη πρακτική χρόνων και αυτογνωσία των αρχιερέων. Η πρακτική επιτυγχάνεται με το να διασφαλίζεται ο σεβασμός προς τον παραιτούμενο επίσκοπο και η οικονομική του σταθερότητα. Για να έχει αποτελεσματικότητα όμως η πρώτη λύση πρέπει να επέλθει αλλαγή στο νοοτροπία των αρχιερέων όταν διαπιστώνουν για τον εαυτό τους αδυναμία. Αρα, δεν υπάρχουν νομικά εχέγγυα για την ζητούμενη αποτελεσματικότητα. Γι αυτό η δεύτερη (ίσως πιο εφικτή) λύση θα ήταν να παρθεί απόφαση από μία Πανορθόδοξη Σύνοδο που να καθορίζει κοινή γραμμή πλεύσης στο θέμα αυτό για όλες τις Ορθόδοξες Εκκλησίες. Δεν είναι δυνατόν στη Ρωσία να υποχρεούται ο αρχιερέας μετά τα 75 έτη του να υποβάλλει παραίτηση και στην Ελλάδα να ακολουθείται άλλη οδός. Αν αποφασίζοταν η θέσπιση ορίου ηλικίας μετα το οποίο η παραίτηση του αρχιερέα θα ήταν στη διάθεση της τοπικής Εκκλησίας δεν θα δημιουργείτο ζήτημα εξ απόψεως κανονικού δικαίου και θα εξασφαλιζόταν ομοιόμορφη πρακτική. Εφικτή είναι αυτή η λύση για δύο λόγους: αφενός λόγω της σύγκλησης ήδη της πρώτης Πανορθόδοξης Συνόδου στη Κρήτη το 2016 (άρα μπορεί να επαναληφθεί μία τέτοια σύνοδος) και αφετέρου λόγω του ήδη υπάρχοντος σχετικού κανόνα στο Ορθόδοξο Πατριαρχείο της Ρωσίας. Το εμπόδιο από την άλλη είναι προφανώς η υπερπήδηση των μέχρι τώρα θεσπισμένων ιερών κανόνων που δεν γνωρίζουν την υποχρέωση για υποβολή παραίτησης. Πάντως είτε επέλθει αλλαγή είτε όχι, αυτό που αξίζει να διασφαλιστεί είναι πως η εξέλιξη του θέματος θα βρίσκεται στην ευχέρεια της Εκκλησίας και μόνο. Οποιαδήποτε παρέμβαση του νομοθέτη παρά τη γνώμη της Εκκλησίας θα ήταν απαράδεκτη⁷.

Οι προβλέψεις του άρ. 34 του ΚΧΕΕ δεν τελειώνουν εκεί αφού η παρ. 8 ορίζει ακόμη μία περίπτωση κατά την οποία μπορεί ένας αρχιερέας να εκπέσει του θρόνου του. Ο πρόεδρος της Δ.Ι.Σ. μπορεί να προτείνει να τεθεί σε διαθεσιμότητα για έξι μήνες ένας Μητροπολίτης εφόσον συντρέχουν λόγοι που αφορούν στο πρόσωπο του, το συμφέρον της Εκκλησίας, τη δημόσια τάξη ή την κοινωνική ειρήνη. Μετά το πέρας του εξαμήνου η σύνοδος αποφασίζει εάν θα απομακρυνθεί οριστικά από τον θρόνο η εάν θα επαναφερθεί. Για όσο διάστημα όμως δεν ασκεί τα καθήκοντά του δεν μετέχει σε Σύνοδο, λαμβάνει τα 2/3 των αποδοχών που λάμβανε ως εν ενεργεία Μητροπολίτης

7 Απαράδεκτη κρίνεται για παράδειγμα η θέσπιση ορίου ηλικίας για τους επισκόπους και τους βοηθούς επισκόπους αλλά όχι για τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών με το αρ. 4 του Ν.Δ. 4589/1966. Το διάταγμα αυτό όριζε το 80 έτος ως όριο μετά το οποίο αυτοδίκαια χήρευε η επισκοπική θέση. Η σαθρότητά του φάνηκε εντονότερη ένα έτος αργότερα όταν με τον Α.Ν. 3/1967 του δικτακτορικού καθεστώτος ορίστηκε πως παυει να εξαιρείται από την διάταξη αυτή ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Η κατάργηση αυτής της εξαίρεσης μπορεί φαινομενικά να έγινε για λόγους ισότητας αλλά πάσχει διότι αφενός έγινε αποκλειστικά για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και αφετέρου επειδή με την κατάργηση της εξαίρεσης δεν επήλθε νομιμότητα αλλά αντίθετα επεκτάθηκε μία ήδη αντικανονική διάταξη και στον Αρχιεπίσκοπο. βλ. αναλυτικά ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σελ. 89-90

και στην επισκοπή που διαποίμενε αναλαμβάνει τοποτηρητής έτερος ιεράρχης. Για να μπορέσει κανείς να αντιληφθεί καλύτερα τη διάταξη αυτή πρέπει να ανατρέξει στις συνθήκες που επικρατούσαν όταν θεσπίστηκε. Το 1979 στην Κεφαλονιά δημιουργήθηκε ένα σκάνδαλο δίχως προηγούμενο για τα εκκλησιαστικά δεδομένα αφού το ποίμνιο της τοπικής Εκκλησίας κατηγορούσε τον τότε Μητροπολίτη Προκόπιο Μενούτη πως τεμάχισε το σκήνωμα του Αγίου Γερασίμου προκειμένου να το πωλήσει. Όπως αναμενόταν μία τέτοια μομφή δεν επηρέασε μόνο την περιοχή της Κεφαλονιάς αλλά επεκτάθηκε και απασχόλησε το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Τότε ο επίσκοπος έφυγε από το νησί σχεδόν εκδιωκόμενος. Ποτέ δεν παραδέχθηκε αλλά ούτε και αποδείχθηκε πως διέπραξε κάτι τέτοιο. Μάλιστα αρνήθηκε να υποβάλει την παραίτησή του και σκόπευε να επιστρέψει στο ποίμνιό του όταν ηρεμούσαν τα πνεύματα. Πράγματι λίγα χρόνια αργότερα επέστρεψε συνοδευόμενος από δύο μητροπολίτες. Και πάλι ωστόσο κάτοικοι είχαν συγκεντρωθεί αρνούμενοι να τον δεχτούν και προκάλεσαν επεισόδια αναγκάζοντας και πάλι τον Προκόπιο να αποχωρήσει⁸. Στο αδιέξοδο που δημιουργήθηκε, λόγω από τη μία της άρνησης του επισκόπου να παραιτηθεί και από την άλλη της απολύτου και αθεράπευτης ρήξης που είχε επέλθει μεταξύ αυτού και του ποιμνίου του, λύση έδωσε ο Ν. 1351/1983⁹ ο οποίος και τροποποίησε για πρώτη φορά τον ισχύοντα ΚΧΕΕ. Με το άρ. 15 λοιπόν προστέθηκε μία ακόμη παράγραφος στο άρ. 34 του ΚΧΕΕ.

Είναι εμφανές ότι η ρύθμιση αυτή εισάγει μία εκκλησιαστική ποινή και το ζήτημα είναι πως αυτή επιβάλλεται όχι από κάποιο δικαστήριο, έστω εκκλησιαστικό, αλλά από την Δ.Ι.Σ., ένα συλλογικό όργανο που δεν έχει τέτοιες αρμοδιότητες. Επίσης προβληματική είναι και η διατύπωση της διάταξης αφού το συμφέρον της Εκκλησίας, η δημόσια τάξη και η κοινωνική ειρήνη είναι έννοιες γενικές και συγκρούονται με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege certa*¹⁰ (Άρ. 7 Συντάγματος). Εντύπωση ακόμη προκαλεί το γεγονός πως ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών δεν υπόκειται στις προβλέψεις αυτής της διάταξης αφού δεν υπάρχει δυνατότητα να εισηγηθεί κάποιος άλλος γι αυτόν την παραπομπή του ενώπιον της Δ.Ι.Σ.. Επίσης, η ρύθμιση αυτή θυμίζει την αντίστοιχη του δημοσιονομικού κώδικα, αλλά όπως έχει ήδη αναφερθεί ο επίσκοπος δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν υπάλληλος αλλά προεχόντως αν θρησκευτικός λειτουργός¹¹. Τέλος, ο κύριος Κονιδάρης παρατηρεί¹² ότι παρόλο που η παράγραφος αυτή αφορά και τους μητροπολίτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου δεν προϋποτίθεται άδεια από τον Πατριάρχη για να κινηθεί η διαδικασία. Όλα αυτά σε συνδυασμό με το ότι δεν προβλέπεται τέτοια ποινή από τους ιερούς κανόνες καθιστούν τη διάταξη πρώτον αντικανονική και δεύτερον αντισυνταγματική. Το ΣτΕ στη απόφαση της Ολομέλειας με αριθμό 4113/1983 έκρινε πως επειδή το άρ. 34 προβλέπει ορισμένους λόγους που μπορούν να οδηγήσουν στην απώλεια της επισκοπικής θέσης οι οποίοι θεωρούνται

8 ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ «Τα «ανορθόδοξα» εκκλησιαστικά παρατράγουδα πριν από 40 χρόνια» <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/ta-anorthodoxa-ekklisiastika-paratragoyda-prin-apo-40-xronia/> (Πρόσβαση την 15/10/2021)

9 ΦΕΚ Α 56/26.4.1983

10 ΧΡΗΣΤΟΣ ΝΙΚ. ΣΑΤΛΑΝΗΣ, «Εισαγωγή στο Ποινικό Δίκαιο», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ. 42 επ.

11 βλ. ΑΝ. ΤΑΧΟΣ – Ι. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ, «Ερμηνεία Υπαλληλικού Κώδικα», Θεσσαλονίκη 1999, σελ 713

12 ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Διαπάλη κλπ» ό.π., σελ. 166

αντικειμενικοί (νόσο, γήρας), θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι είναι αντικειμενικό γεγονός και η ρήξη στις σχέσεις μεταξύ ιεράρχη και ποιμνίου. Το ότι είναι εκ των πραγμάτων αδύνατη η συνέχιση της διαποίμανσης της συγκεκριμένης μητρόπολης από τον επίσκοπο Προκόπιο είναι δεδομένο όπως ακριβώς θα ήταν αν συνέτρεχε λόγος νόσου η οποία θα σήμαινε αδυναμία εκτέλεσης των καθηκόντων από τον ιεράρχη. Ερμηνεύει συνεπώς το δικαστήριο την απόφαση της Δ.Ι.Σ. περι διαθεσιμότητας αναλογικά. Δεν εκρινε με βάση τη διάταξη της παρ. 8 που είχε προστεθεί πρό λίγων μηνών διότι αυτή δεν θα μπορούσε να έχει αναδρομική ισχύ. Αρα, δεν εξέλαβε το δικαστήριο την θέση σε διαθεσιμότητα του Προκοπίου ως ποινή αλλά ως μία πράξη προς το συμφέρον της Εκκλησία που θεμελιωνόταν σε αντικειμενικές περιστάσεις και όχι σε υπαιτιότητά του. Γι αυτό δεν χρειαζόταν να γίνει προηγούμενη ακρόαση του επισκόπου από το όργανο της Εκκλησίας. Ωστόσο, η απόφαση αυτή αλλά και η διάταξη της παραγράφου 8 είναι ακόμη αντικείμενο κριτικής. Εξάλλου, μπορεί να μην εφαρμόστηκε στην περίπτωση του επικόπου Κεφαλληνίας αλλά φάνηκε ιδιαίτερα χρήσιμη στην περίπτωση του Μητροπολίτη Αττικής Παντελεήμονα αρκετά χρόνια αργότερα¹³.

Το σίγουρο και πλέον προβληματικό είναι πως εξακολουθεί να υφίσταται μία διάταξη νόμου που αντιβαίνει στους ιερούς κανόνες αλλά και στο Σύνταγμα λόγω της ασάφειάς της. Είναι εξάλλου μία διάταξη που θεσπίστηκε από την Πολιτεία προφανώς μετά από πίεση της Εκκλησίας για να δοθεί νομικό έρεισμα στην διαθεσιμότητα του συγκεκριμένου επισκόπου που η τελευταία του επέβαλε. Μία διάταξη νόμου φωτογραφική. Μετά την καταδίκη του Μητροπολίτη Αττικής με βάση τη συγκεκριμένη διάταξη ο καταδικασθείς προσέφυγε ενώπιον του Οικουμενικού Πατριάρχη ασκώντας έκκλητο προσφυγή ζητώντας την επαναφορά του την επισκοπική θέση. Το Πατριαρχείο αποφάσισε να κάνει δεκτή αυτή την προσφυγή και χαρακτήρισε το νόμο του 1983 αντικανονικό και επικίνδυνο για την ενότητα της Εκκλησίας. Θα έπρεπε ο Μητροπολίτης να δικαστεί από εκκλησιαστικά δικαστήρια και για αυτό το λόγο καλείται ιεραρχία της Εκκλησίας της Ελλάδος να παραπέμψει την υπόθεση σε αυτά. Μετά από αυτό η Δ.Ι.Σ. αποφάσισε το 2008 να απευθύνει αίτημα στον Υπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων για να καταργηθεί ο το άρ. 15 του ν. 1351/1983 ως αντικανονικό και συνεπώς αντισυνταγματικό, ζητώντας παράλληλα να γίνει σεβαστή η απόφαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η ίδια η ιεραρχία στις 14 Οκτώβρη 2009 αποφάσισε μετά από πρόταση του εισηγητή Μητροπολίτη Φιλίππων Νεαπόλεως και Θάσου του Προκοπίου να μην εφαρμόσει στο μέλλον την συγκεκριμένη διάταξη μέχρι αυτή να καταργηθεί από τον πολιτειακό νομοθέτη. Μέχρι στιγμής αυτή η κατάργηση δεν έχει επέλθει¹⁴.

Μπορεί το άρ. 34 του ΚΧΕΕ να μην ορίζει άλλον τρόπο με τον οποίο μπορεί να χηρεύσει μία επισκοπική θέση, ωστόσο διαπιστώνεται πως υπάρχει ακόμη ένας λόγος που δεν προβληματίζει νομικά και είναι η κουρά του επισκόπου σε μοναχό μετά τη χειροτονία του. Ο δεύτερος κανόνας της

13 http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/anakoinothenta.asp?id=586&what_sub=announce (Πρόσβαση τη 15/10/2021)

14 βλ. ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ, «Τμητικός Τόμος για τον καθηγητή Θεόδωρο Ι. Παναγόπουλο», ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΩΝ - ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ – ΘΑΣΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, «Η Διαθεσιμότης και η από του Θρόνου Εκπτώσις του Μητροπολίτου κατα την παράγραφον 8 του άρθρου 34 του νόμου 590/1977», 2011 σελ. 1234 επ.

Συνόδου της Αγίας Σοφίας ορίζει πως «...εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ εἴ τις ἄλλος τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος πρὸς τὸν μοναδικὸν θελήσει κατελθεῖν βίον καὶ τὸν τῆς μετανοίας τόπον ἀναπληρῶσαι, μηκέτι τοῦτον τῆς ἀρχιερατικῆς ἀντιποιεῖσθαι ἀξίας. ...». Αρα, αναγκαστικά η κουρά συνεπάγεται και την έκπτωση από το επισκοπικό αξίωμα.

§27. Η εκκλητος προσφυγή

Ο κανόνας Θ' της Δ' Οικουμενικής Συνόδου ορίζει πως εάν ένας κληρικός έχει διαμάχη με άλλον κληρικό δεν θα πρέπει να αποφύγει την κρίση του οικείου επισκόπου και να προσφύγει απευθείας στα κοσμικά δικαστήρια αλλά η υπόθεση αυτή πρέπει πρώτιστα να κριθεί από τον ίδιο τον επίσκοπο¹. Ο κανόνας 17 στη συνέχεια προβλέπει πως «Εἰ δέ τις ἀδικοῖτο παρὰ τοῦ ἰδίου μητροπολίτου, παρὰ τῷ ἐξάρχῳ τῆς διοικήσεως, ἢ τῷ Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ δικαζέσθω...». Οι παραπάνω κανόνες δικαίως θεωρούνται το κανονικό θεμέλιο της εκκλήτου προσφυγής. Τί είναι όμως ουσιαστικά η προσφυγή αυτή; Όταν ένας κληρικός ή μοναχός καταδικάζεται από το πρωτοβάθμιο εκκλησιαστικό δικαστήριο ως ένοχος για την τέλεση κανονικού αδικήματος μπορεί να προσβάλλει αυτή την απόφαση σε δευτεροβάθμιο δικαστήριο κάνοντας έκκλητο προσφυγή. Στο κοινό δίκαιο υπάρχει αντιστοιχία με την έφεση. Ιδιαιτερότητα στα όσα εκτέθηκαν μέχρι τώρα δεν διαφαίνεται. Αυτή όμως εντοπίζεται στην έκκλητο προσφυγή ενώπιον του Οικουμενικού Πατριάρχη που ουσιαστικά είναι προσφυγή κατά της απόφασης του δευτεροβαθμίου δικαστηρίου. Το Πατριαρχείο ενεργεί τότε σαν ακυρωτικό δικαστήριο που εφαρμόζει το κανονικό δίκαιο.

Αρχικά κανόνες τοπικών συνόδων διαμόρφωσαν το δικαίωμα ενός επισκόπου ο οποίος ανήκε στο κλίμα της Εκκλησίας της Ρώμης όπως προσφύγει ενώπιον του Αρχιεπισκόπου Ρώμης ζητώντας του να αναιρέσει - ακυρώσει την ποινή της καθαίρεσης που του επέβαλε το αρμόδιο εκκλησιαστικό δικαστήριο². Ο Βαλσαμώνας ερμήνευσε τους παραπάνω κανόνες με τέτοιο τρόπο ώστε να επεκταθεί η εφαρμογή τους και στην ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία μέσω της Πανορθόδοξου Συνόδου του 1663, ενστερνίστηκε αυτή την ερμηνεία³. Επομένως από τότε έως και σήμερα το δικαίωμα της εκκλήτου προσφυγής ενώπιον του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Μητέρα Εκκλησία) δεν αμφισβητείται. Όπως είναι γνωστό το αρ. 3 του Συντάγματος κατοχυρώνει τις διατάξεις του Πατριαρχικού Τόμου του 1850 και της Συνοδικής Πράξης του 1928 τουλάχιστον στον βαθμό που οι προβλέψεις αυτές αφορούν την συγκρότηση της Ιεράς Συνόδου, ενώ με πειστικά επιχειρήματα μέρος της θεωρίας υποστηρίζει πως η κατοχύρωση αυτή επεκτείνεται στο σύνολο των προβλέψεων αυτών των κειμένων⁴. Σε κάθε περίπτωση από άποψη κανονικού δικαίου τα κείμενα

1 «Εἴ τις κληρικός πρὸς κληρικὸν πρᾶγμα ἔχει, μὴ ἐγκαταλιμπανέτω τὸν οἰκεῖον ἐπίσκοπον, καὶ ἐπὶ κοσμικὰ δικαστήρια μὴ κατατρέχεται, ἀλλὰ πρότερον τὴν ὑπόθεσιν γυμναζέτω παρὰ τῷ ἰδίῳ...»

2 βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, «Σύστημα ...» όπ.π. (παρ. 24) σελ.

3 Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ, «Το έκκλητον ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας», Νομοκανονικά 2 2018, σελ 19-20

4 ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ «Θεωρία και Πράξη του Εκκλησιαστικού Δικαίου Ι», εκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2014, σελ. 35

αυτά δεσμεύουν την Εκκλησία της Ελλάδος. Ενδιαφέρον για το θέμα της εκκλήτου προσφυγής παρουσιάζει ο όρος ΣΤ' της Πράξης του 1928. Σύμφωνα με αυτόν «Υπαγόμενοι έφεξής έν πᾶσιν υπό τούς νόμους τής έν Ελλάδι Όρθοδόξου Αυτόκεφάλου Έκκλησίας οί έν Ελλάδι άρχιερείς τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου, δικάζονται καθ' όν τρόπον καί οί άρχιερείς τής Όρθοδόξου Αυτόκεφάλου Έκκλησίας τής Ελλάδος, κεκτημένοι μόνον τό δικαίωμα τοῦ έκκλήτου ένόπιον τοῦ Οίκουμενικοῦ Πατριάρχου έν περιπτώσει ποινῶν άργίας ἢ καθαιρέσεως ἢ τινος τοιούτου». Εν ολίγοις το δικαίωμα της εκκλήτου που κατά τον Βαλσαμόνα έχει εφαρμογή και στην Ορθόδοξη Εκκλησία, η Πράξη το κατοχυρώνει ρητά και για τους αρχιερείς των νέων χωρών που προσαρτήθηκαν στην ελληνική επικράτεια.⁵ Αυτό μάλιστα ήταν και προϋπόθεση για να ανατεθεί επιτροπικώς η εκκλησιαστική διοίκηση των επαρχιών αυτών στην Εκκλησία της Ελλάδος. Ο ΚΧΕΕ φρόντισε να αποδώσει το δικαίωμα αυτό και στους αρχιερείς της «παλαιάς Ελλάδας» μέσω του αρ. 44 παρ 2. Δεδομένο είναι εξάλλου πως ίδιο δικαίωμα έχουν οι επίσκοποι της Εκκλησίας της Κρήτης αλλά και των Δωδεκανήσων που έχουν μεγαλύτερο βαθμό εξάρτησης από την Μητέρα Εκκλησία. Αρα και για λόγους ίσης μεταχείρισης δεν θα μπορούσαν οι υπόλοιποι επίσκοποι να μην το έχουν. Βέβαια υπάρχει μία ιδιαιτερότητα στις επαρχίες αυτές. Όταν κάποιος επίσκοπος κατηγορηθεί για εκκλησιαστικό αδίκημα που επισύρει ποινή επαχθέστερη από αργία έως 6 μήνες ή μομφή, παραπέμπεται στη Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου για να δικαστεί υποχρεωτικά⁶. Η απόφαση που θα εκδοθεί είναι πάντοτε τελεσίδικη και ανέκκλητη. Αρα, δεν μπορεί να ασκήσει β' έκκλητο ενώπιον πάλι του Πατριαρχείου διότι ήδη η πρώτη απόφαση εκδόθηκε από Σύνοδο «τέλεια»⁷. Γι αυτό δεν γίνεται λόγος στον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Κρήτης για δικαίωμα β' εκκλήτου στις περιπτώσεις αυτές αφού υπάρχουν τα εχέγγυα της κανονικότητας όπως ακριβώς και για τους μητροπολίτες της Εκκλησίας τη Ελλάδος που ασκούν β' έκκλητο προσφυγή.

Συμπερασματικά, όλοι οι κληρικοί που έχουν τον τρίτο βαθμό της ιερωσύνης και υπηρετούν στην Εκκλησία της Ελλάδος μπορούν σε περίπτωση που καταδικαστούν τελεσίδικα από εκκλησιαστικό δικαστήριο με την ποινή της αργίας, έκπτωσης από τον θρόνο ή καθαιρέσεως μπορούν μέσα σε τριάντα ημέρες από την επίδοση της απόφασης να καταθέσουν δικόγραφο στον γραμματέα του δικαστηρίου. Εκείνος την ίδια μέρα ενημερώνει το αρχιεπίσκοπο Αθηνών (πρόεδρος Δ.Ι.Σ.) ο οποίος με την σειρά του εντός τριάντα ημερών διαβιβάζει την προσφυγή αυτή στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η σύνοδος αυτού τελικά θα κρίνει αν δικαίως επιβλήθηκε η συγκεκριμένη ποινή. Η κρίση αυτή μάλιστα είναι δεσμευτική για το αρμόδιο εσωτερικό όργανο της ελλαδικής Εκκλησίας. Δίνεται έτσι η δυνατότητα να θεραπευτεί τυχόν αντικανονικότητα της απόφασης αλλά πολύ περισσότερο δίνεται η ευκαιρία στον καταδικαστέον να αιτηθεί την άσκηση εκκλησιαστικής οικονομίας.

Εύλογα διερωτάται κανείς τι γίνεται στην περίπτωση κατά την οποία ασκήθηκε εκκλητος προσφυγή, έγινε δεκτή από το Οικουμενικό Πατριαρχείο αλλά το εκκλησιαστικό δικαστήριο που

5 Ηπειρος (πλην Αρτας), Μακεδονία, Θράκη, νησιά Β.Α. Αιγαίου

6 Αρ. 66 ν. 4149/1961 (ΚΧΕΚ)

7 βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, «Σύστημα ...» όπ.π. (παρ. 24) σελ. 854

επέβαλε αρχικά την ποινή δεν την αναιρεί. Η υπόθεση αυτή απασχόλησε το ΣτΕ το 1979. Ο Μητροπολίτης πρώην Δράμας Φίλιππος κατά του οποίου είχε επιβληθεί από εκκλησιαστικό δικαστήριο η ποινή της έκπτωσης από το θρόνο δικαιώθηκε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη όποιος συνέστησε στην Εκκλησία της Ελλάδος αναψηλάφηση της υπόθεσης. Ωστόσο, η Δ.Ι.Σ. εξέδωσε απόφαση σύμφωνα με την οποία ότι ήταν νομικά ανέφικτη η αναψηλάφηση και δεν δικαιολογείται από τα στοιχεία του φακέλου. Η άρνηση αυτή ως εκτελεστή διοικητική πράξη προσβλήθηκε στο ενώπιον του ΣτΕ το οποίο εξέδωσε την απόφαση 1983/1979 με το σκεπτικό πως μετά την απόφαση της συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου η υπόθεση έπρεπε να οδηγηθεί υποχρεωτικά στο αρμόδιο εκκλησιαστικό δικαστήριο το οποίο θα έκρινε εκ νέου επ' αυτής. Η Δ.Ι.Σ. ενήργησε εδώ ως διοικητικό όργανο ενώ αρμόδιο είναι ένα εκκλησιαστικό δικαστήριο. Συνεπώς προκύπτει πως υπάρχει υποχρέωση να γίνει σεβαστή η απόφαση του Πατριαρχείου και τουλάχιστον να αναπεμφθεί η υπόθεση στο αρμόδιο εκκλησιαστικό δικαστήριο. Επίσης, η ιστορία έχει δείξει πως το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν δικαιώνει άμεσα έναν προσφεύγοντα αλλά κάνει σύσταση στην Εκκλησία της Ελλάδος να επανεξετάσει την υπόθεσή του. Τα όρια είναι λεπτά αλλά αν το Πατριαρχείο αναπέμψει την υπόθεση στο αρμόδιο δικαστήριο, ο προσφεύγων ήδη θεωρεί εαυτόν δικαιωμένο. Το εσωτερικό όργανο της Εκκλησίας έπειτα υποχρεούται κανονικά να πράξει ανάλογα. Πιο συγκεκριμένα υπάρχει υποχρέωση να επανεξεταστεί η υπόθεση επί τη βάση της κρίσης του Πατριαρχείου. Δεν πρέπει να λησμονηθεί όμως ότι ο σκοπός της εκκλήτου δεν είναι η επέμβαση άνευ όρων από το Πατριαρχείο αλλά η διόρθωση τυχόν κανονικών σφαλμάτων, ενώ όπως θα διαπιστωθεί στην επόμενη παράγραφο υπήρξε μία περίπτωση κατα την οποία παρα την «δικαίωση» από το Πατριαρχείο, δεν ελήφθη ανάλογη απόφαση από το εκκλησιαστικό δικαστήριο με την αιτιολογία της ύπαρξης σχετικού νόμου του ελληνικού κράτους που δεν άφηνε περιθώρια για διαφορετική κρίση.

Συμπερασματικά, αναφορικά με τις έννομες συνέπειες της απόφασης του Πατριαρχείου υποστηρίζονται δύο απόψεις. Η πρώτη είναι αυτή που εκφράστηκε από την ολομέλεια του ΣτΕ στην απόφαση με αριθμό 3003/2014. Η απόφαση επί της εκκλήτου χαρακτηρίστηκε έγγραφο και θεωρήθηκε «παραίνεση» πνευματικής φύσης η οποία δεν έχει την ισχύ να αναιρέσει το διοικητικό μέτρο της καθαίρεσης. Η δεύτερη άποψη διαμορφώθηκε ως κρίση επι της απόφασης αυτής. Ο καθηγητής κος Λαζαράτος υποστήριξε ότι με την πρώτη άποψη υποβαθμίζεται ο ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου ενώ καθίσταται γράμμα κενό το άρ. 44 παρ. 2 του ΚΧΕΕ που κατοχυρώνει την έκκλητο για όλους τους αρχιερείς. Για ποιο λόγο αποδίδεται αυτό το δικαίωμα αν η έκβαση της προσφυγής δεν συνεπάγεται έννομες συνέπειες; Η απόφαση του Πατριαρχείου κατά τον καθηγητή θα έπρεπε να θεωρείται εκτελεστή διοικητική πράξη δεσμεύουσα την Εκκλησία της Ελλάδος όχι μόνο χάρη στο άρ. 44 του ΚΧΕΕ αλλά και στο αρ. 3 του Συντάγματος στο οποίο κατοχυρώνεται η Πράξη του 1928 που προβλέπει το έκκλητο ως θεμελιώδες προνόμιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τις εκκλησιαστικές επαρχίες των Νέων Χωρών.⁸ Πρόκειται για μία,

8 βλ. ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ, «Το έκκλητον...», όπ.π. σελ. 24-25. Βέβαια η συγκεκριμένη υπόθεση για την οποία εκδόθηκε η απόφαση αυτή από το ΣτΕ είχε ιδιαιτερότητες γιατί εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το αρ. 160 του ν. 5383/1932 άρθρο που θα αναλυθεί στην αμέσως επόμενη θεματική παράγραφο.

με ορολογία διοικητικού δικαίου, ενδικοφανή προφυγή ενώπιον ενός νομικού προσώπου δημοσίου διεθνούς δικαίου.⁹

Είτε εξεταστεί το θέμα της εκκλήτου απο σκοπιά κανονικού δικαίου είτε από εκείνη της πολιτειακής νομοθεσίας δεν αμφισβητείται πως δίνεται η εξουσία σε ένα όργανο έστω και δημοσίου διεθνούς δικαίου να έχει λόγο σε μία απόφαση εσωτερικού οργάνου του νομικού προσώπου της Εκκλησίας της Ελλάδας. Το όργανο αυτό, παρότι βρίσκεται εκτός ελληνικής επικράτειας και δεν υπόκειται στον έλεγχο της Πολιτείας, έχει δικαίωμα να διορθώνει αποφάσεις εκκλησιαστικού δικαστηρίου τουλάχιστον στο βαθμό που δεν αντιτίθενται σε νόμους του ελληνικού κράτους. Ενώ, αν γίνει δεκτή η άποψη περί έκδοσης εκτελεστής διοικητικής πράξης από το Πατριαρχείο τα δεδομένα αλλάζουν και η δέσμευση του κράτους από ένα νομικό πρόσωπο που βρίσκεται εκτός επικράτειας δημιουργεί προβληματισμούς. Μία λύση θα ήταν να διακρίνεται κάθε φορά η εξ απόψεως κανονικού δικαίου ποινή της καθάιρεσης από την διοικητική πράξη επιβολής της. Ωστόσο, στο ισχύον σύστημα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας κάτι τέτοιο είναι αδύνατον αφού η εκκλησιαστική ποινή αυτή συνδέεται άρρηκτα με την αντίστοιχη διοικητική ενέργεια. Σαφώς λιγότερα ζητήματα απο άποψη νομιμότητας αλλά και κανονικότητας θα είχαν δημιουργηθεί αν υπήρχε διάκριση στις σχέσεις Πολιτείας – Εκκλησίας. Δεν πρέπει να λησμονηθεί ο Συνοδικός Τόμος του 1850 που ανακηρύττει το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος με δεδομένο όμως πως αυτή θα διοικείται κατά τους ιερούς κανόνες, *«ελευθέρως και ακωλύτως από πάσης κοσμικής επεμβάσεως»*. Η διαχρονική περιπλοκή στις σχέσεις αυτές όμως εμποδίζει και την ελλαδική Εκκλησία να εφαρμόσει πολλές φορές ως έχει κανονική υποχρέωση τις αποφάσεις της Συνόδου του Πατριαρχείου όπως θα φανεί καλύτερα στη συνέχεια.

§28. Καθαίρεση χωρίς δίκη;

Η αυστηρότερη ποινή που μπορεί να επιβληθεί σε κληρικό είναι μετά τον αφορισμό η καθαίρεση. Η ποινή αυτή συνεπάγεται απώλεια της ιερωσύνης και επαναφορά του καταδικασθέντος στην τάξη των λαϊκών ή των μοναχών¹. Διάταξη που δημιουργεί ζητήματα είναι αυτή που εισάγει ο Ν. 5383/1932. Ο νόμος λοιπόν για τα εκκλησιαστικά δικαστήρια ορίζει το άρ. 160 ότι *«ο αρμόδιος εισαγγελέας, καταστάσης αμετακλήτου της αποφάσεως του κοινού ποινικού δικαστηρίου, ανακοινώνει ταύτην εν αντιγράφω προς τον Πρόεδρον της Ιεράς Συνόδου, προκαλεί την υπό του αρμοδίου Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου καθαίρεσιν του καταδικασθέντος άνευ ετέρας τινός διαδικασίας και ανακοινώνει πάραυτα την γενομένην καθαίρεσιν εις τον ανακοινώσαντα την ποινικήν απόφασιν εισαγγελέα. Η Εκκλησιαστική Αρχή οφείλει εντός 15 ημερών από της εις αυτήν ανακοινώσεως της*

9 Εξάλλου ενδικοφανή προφυγή θεωρεί η θεωρία και την «έφεση» κατά πρωτοβάθμιου εκκλησιαστικού δικαστηρίου ενώπιον του δευτεροβαθμίου. βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΣ Κ. ΚΥΒΕΛΟΣ, *«Η ενδικοφανής προφυγή»*, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 124

1 βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, *«Σύστημα ...»* όπ.π. (παρ. 24) σελ. 286-287

ποινικής απόφασης υπό του εισαγγελέως να εκτελέση ταύτην.» Το πρόβλημα που δημιουργείται με αυτή τη διάταξη είναι πως επιβάλλεται μία εκκλησιαστική ποινή χωρίς να έχει προηγηθεί άσκηση ποινικής δίωξης σύμφωνα με το εκκλησιαστικό ποινικό δίκαιο και επομένως χωρίς να έχει προηγηθεί απόφαση εκκλησιαστικού δικαστηρίου. Μόνη η καταδίκη του κληρικού από κοινό ποινικό δικαστήριο αρκεί ως λόγος καθαίρεσης του.

Η καθαίρεση σαν ποινή έχει χαρακτήρα κυρίως εκκλησιαστικό αλλά δεν πρέπει να παραγνωρίζεται πως επιβάλλεται σε ένα πρόσωπο που υπηρετεί σε ΝΠΔΔ. Ο νέος υπαλληλικός κώδικας² προβλέπει στο άρθρο 149 ότι ο υπάλληλος εκείνος που θα καταδικαστεί αμετάκλητα σε ποινή τουλάχιστον πρόσκαιρης κάθειρξης ή σε οποιαδήποτε άλλη ποινή για πλημμέλημα (ενδεικτικά κλοπή, υπεξαίρεση, απάτη, εκβίαση, πλαστογραφία, δωροδοκία κλπ) ή εκείνος που θα στερηθεί τα πολιτικά του δικαιώματα εκπίπτει αυτοδίκαια από την υπηρεσία δίχως να τηρηθεί άλλη διαδικασία δίχως να υπάρξει κρίση επί της ουσίας πειθαρχικού οργάνου³. Άρα, αυτή η πρόβλεψη δεν αφορά μόνο τους κληρικούς και δεν είναι κάτι καινοφανές για την ελληνική έννομη τάξη. Μάλιστα το ΣτΕ έχει κρίνει πως δεν υπάρχει αντίθεση της διάταξης του άρθρου 149 με εκείνες που κατοχυρώνουν τη μονιμότητα των υπαλλήλων αλλά ούτε και με την αρχή της αναλογικότητας και της ισότητας⁴. Η ιδιαιτερότητα εδώ του θέματος έγκειται στη φύση του κληρικού ως θρησκευτικού λειτουργού. Με μία αυτοδίκαιη καθαίρεση δεν στερείται μόνον τις διοικητικές του εξουσίες αλλά κατά κύριο λόγο τις πνευματικές. Επομένως θα πρέπει να έχει λόγο σε αυτό ένα εκκλησιαστικό δικαστήριο που θα κρίνει αν πρέπει να επιβληθεί η ποινή που επηρεάζει τα εσωτερικά θέματα της Εκκλησίας. Αξιομνημόνευτη είναι και η απόφαση υπ αριθμόν 2903/2002 του ΣτΕ κατά την οποία κρίθηκε πως οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν υπόκεινται όλοι στις ίδιες προβλέψεις που αφορούν την αυτοδίκαιη έκπτωση από τη θέση τους. Οι υπάλληλοι των Ο.Τ.Α. τελούν σε διαφορετικές συνθήκες, σύμφωνα με την απόφαση, από τους υπόλοιπους υπαλλήλους του Κράτους και δεν θα πρέπει να εφαρμοστούν γι αυτούς άκριτα οι ίδιες προβλέψεις. Πολύ περισσότερο όμως αλλάζουν τα δεδομένα μεταξύ ενός κληρικού και δη επισκόπου και ενός δημοσίου υπαλλήλου.

Σε αυτό το σημείο αναγκαίο είναι να διευκρινιστεί πως σύμφωνα με τους κανόνες της Εκκλησίας η καταδίκη για ένα σοβαρό ποινικό αδίκημα θα πρέπει να οδηγεί στην καθαίρεση του παραβάτη κληρικού. Ο ΚΕ' Αποστολικός Κανόνας ορίζει πως «*Επίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος ἐπὶ πορνείᾳ, ἢ ἐπιορκίᾳ, ἢ κλοπῇ ἁλούς, καθαιρείσθω, καὶ μὴ ἀφοριζέσθω· ...*». Άρα το πρόβλημα δεν έγκειται στην καθαίρεση αυτή καθεαυτήν αλλά στον τρόπο επιβολής της αφού πρώτον ουσιαστικά επιβάλλεται από ένα πολιτικό δικαστήριο και δεύτερον ο καταδικασθείς κληρικός δεν έχει την ευκαιρία να αναπτύξει τις απόψεις του για το αδίκημα που διέπραξε, να

2 Ν. 3528/2007 ΦΕΚ Α 26/9.2.2007

3 Α. Ι. ΤΑΧΟΣ Ι.Α. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ «Ερμηνεία Υπαλληλικού Κώδικα», Τόμος Β', εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 1550 επ. όπου και διαπιστώνεται πως δεν υπάρχει αντίθεση της πρόβλεψης αυτής με το Σύνταγμα. Βλ και ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΚΤΙΣΤΑΚΗ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΖΙΡΑΚΗ, «Υπαλληλικός Κώδικας Ερμηνεία κατ' άρθρο», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 1393 επ. όπου η αυτοδίκαιη έκπτωση ερμηνεύεται ως διοικητικό μέτρο και όχι ως ποινή.

4 Σ.τ.Ε. 2857/1985, 1681/2009, 1911/2006

προσπαθήσει να δικαιολογηθεί ενώπιον της ιεραρχίας και να επιδιώξει την άσκηση εκκλησιαστικής οικονομίας. Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης είναι από τους σημαντικότερους τύπους της ποινικής δίκης και θεμελιώνεται στο άρ. 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Η έλλειψη ακρόασης μάλιστα στο πλαίσιο της ποινικής δίκης οδηγεί σε απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας⁵.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η πρώτη φορά που έγινε χρήση της διάταξης του άρθρου 160 ήταν στην περίπτωση του Μητροπολίτη Αττικής Παντελεήμονα. Τότε η καθαίρεση επιβλήθηκε με διαπιστωτική πράξη του Πρωτοβάθμιου δι' Αρχιερείς Συνοδικού Δικαστηρίου (1/2009) μετά από την απόφαση 778/2009 του ΣΤ' του Αρείου Πάγου με την οποία κατέστη αμετάκλητη η απόφαση του Εφετείου Αθηνών που επέβαλε στο Μητροπολίτη ποινή κάθειρξης. Το ενδιαφέρον είναι πως τρία από τα μέλη του Συνοδικού Δικαστηρίου εξέφρασαν την πεποίθησή τους ότι η συγκεκριμένη διάταξη του Ν. 5383/1932 είναι «αντικανονική, αντιεκκλησιαστική και αντισυνταγματική»⁶ για το λόγο ότι επιβάλλεται η καθαίρεση χωρίς να προκαλείται εκκλησιαστική δικαστική κρίση. Εξίσου προβληματικό όμως είναι και το γεγονός ότι η συγκεκριμένη διάταξη δεν εφαρμόζεται στις Μητροπόλεις της Κρήτης και της Δωδεκανήσου αφού στις επαρχίες αυτές δεν έχει επεκταθεί ο ν. 5383/1932 στην ολότητά του, άρα δημιουργείται και ζήτημα παραβίασης της αρχής της ισότητας (Άρ. 4 Συντάγματος). Παρόλα αυτά σύμφωνα με την νομολογία, δικαιολογείται αυτή η ξεχωριστή αντιμετώπιση αφού είναι διαφορετικός ο βαθμός εξάρτησης της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο εν συγκρίσει με εκείνον της Εκκλησίας της Κρήτης αλλά και των Δωδεκανήσων από τη Μητέρα Εκκλησία⁷. Παρά τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω το ΣτΕ έδωσε λύση στο αδιέξοδο που δημιουργεί η έλλειψη ακρόασης του επισκόπου ο καθαιρείται μετά την ποινική του καταδίκη. Στην απόφαση με αριθμό 3003/2014 φάνηκε πέραν πάσης αμφιβολίας ότι το δικαστήριο θεωρεί πως η καθαίρεση που επιβάλλει το εκκλησιαστικό δικαστήριο μετά την τελεσιδικία της ποινικής καταδίκης δεν είναι εκκλησιαστική ποινή αλλά διαπιστωτική πράξη. Η επιβολή της καθαίρεσης είναι πράξη που υποχρεούται να κάνει το εσωτερικό όργανο της Εκκλησίας και για αυτό το λόγο δεν χρειάζεται να γίνει κρίση επί της ουσίας. Άρα λοιπόν το εκκλησιαστικό δικαστήριο στην περίπτωση αυτή δεν ενεργεί ως δικαστήριο αλλά ως διοικητικό όργανο που δεν επιβάλλει ποινή αλλά εκδίδει πράξη διοικητική σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από το νόμο. Από αυτό όμως διαπιστώνεται και άλλη μία συνέπεια που σχετίζεται με την προσβολή αυτής της πράξης. Επειδή λοιπόν δεν είναι ποινή δεν μπορεί να ασκηθεί έφεση ενώπιον του δευτεροβάθμιου εκκλησιαστικού δικαστηρίου. Η συγκεκριμένη πράξη μπορεί να προσβληθεί μόνο με αίτηση ακύρωσης στο ΣτΕ.

5 ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, «Θεμελιώδεις έννοιες της Ποινικής Δίκης», εκδ. Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2012, σελ. 504

6 ΝΙΚΟΣ ΜΟΣΧΟΣ «160 ν. ν. 5383/1932, καθώς και 249 § 1 του Υπαλληλικού Κώδικα και 146 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων.- Διοικητική διαπίστωση της έναντι της Εκκλησίας της Ελλάδος, ως νομικού προσώπου δημόσιου δικαίου, αυτοδίκαιης λύσης της δημόσιου δικαίου σχέσης (“καθαίρεσης”) επισκόπου που αμετακλήτως καταδικάστηκε σε κάθειρξη έξι (6) ετών » <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=3&mid=&mnu=0&id=25428&keyw=5383%2F32&sr=search&pg=> (Πρόσβαση την 16/10/2021)

7 βλ. απόφαση ΣτΕ υπ'αριθμόν 3003/2014 σκ. 14

Σύμφωνα με το κοινό δίκαιο αυτό δεν είναι ιδιαίτερα δραματική συνέπεια αλλά στο κανονικό δίκαιο είναι εξόχως σημαντική. Αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο πως για να ασκηθεί παραδεκτα η εκκλητος προσφυγή ενώπιον του Οικουμενικού Πατριαρχείου θα πρέπει να έχει εκδοθεί απόφαση σε πρώτο βαθμό από εκκλησιαστικό δικαστήριο και να έχει προσβληθεί αυτή ενώπιον δευτεροβάθμιου. Η δεύτερη εκκλητος προσφυγή που θα ασκηθεί στρέφεται κατά της απόφασης του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου. Στην περίπτωση όμως του αρ. 160 ν. 5383/1983 η απόφαση του εκκλησιαστικού δικαστηρίου είναι ανέκκλητη λόγω της φύσης της ως διοικητικής πράξης. Άρα δεν έχει την ευκαιρία ο καταδικασθείς επίσκοπος να δικαιωθεί από τη Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Τυχόν προσφυγή του σε αυτό στερείται νομικών συνεπειών διότι η απόφαση της Μητέρας Εκκλησίας δεν έχει εκτελεστό χαρακτήρα αφού οπωσδήποτε δεν μπορεί να ανατρέψει την καθαίρεση. Ο Μητροπολίτης πρώην Αττικής Παντελεήμων ο οποίος καθαίρεθηκε με βάση το αρ. 160 άσκησε τέτοια έκκλητο προσφυγή ενώπιον του Πατριαρχείου το οποίο και εξέδωσε δύο αποφάσεις στις οποίες παραινούσε την Εκκλησία της Ελλάδος να τον δικάσει σε δεύτερο βαθμό, για να μπορέσει στη συνέχεια να ασκήσει παραδεκτά το δικαίωμα της β' εκκλήτου, παραγνωρίζοντας όμως το ότι για την Ελληνική Πολιτεία η απόφαση της καθαίρεσης σύμφωνα με τα ανωτέρω δεν είναι ποινή αλλά διαπιστωτική πράξη. Έτσι, η Σύνοδος της ελλαδικής Εκκλησίας τότε αποφάσισε να απορρίψει ως απαράδεκτη προτάσσοντας το νόμο του κράτους ως λόγο «ανυπακοής» στη παραίτηση του Πατριαρχείου⁸. Η αλήθεια είναι πως τότε η Εκκλησία βρήκε διέξοδο χάρη στο αρ. 160 αφού οι συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί απειλούσαν την ομαλότητα των σχέσεων αυτής με το Πατριαρχείο. Εξάλλου είναι γεγονός πως είναι αδύνατον για ένα Μητροπολίτη να διαποιμάνει την επαρχία του έγκλειστος στις φυλακές Κορυδαλλού παρά την όποια άποψη του Οικουμενικού Πατριαρχείου για θέματα κανονικότητας. Η ποινή της κάθειρξης που επικυρώθηκε από τον Αρειο Πάγο δεν θα μπορούσε να ακυρωθεί αφού η ποινική διαδικασία είναι αυτοτελής και διακρίνεται από την πορεία της υπόθεσης σε εκκλησιαστικό δικαστήριο.⁹

§29. Απονομή χάρης

Ακόμα μία διάταξη του ν. 5383/1982 που εισάγει ένα καθεστώς ιδιόμορφο για τους κληρικούς είναι αυτή του αρ. 155. «*Η καταγνωσθείσα ποινή δύναται να αφεθή ή ελαττωθή ή μεταβληθή διά χάριτος...*». Άρα, η ποινή που επιβάλλει ένα εκκλησιαστικό δικαστήριο μπορεί να μειωθεί ή να εξαφανιστεί με απονομή χάρης. Οι προϋποθέσεις για να συμβεί αυτό είναι να έχει εκτίσει περισσότερο από τη μισή ποινή που του επιβλήθηκε και να και να γνωμοδοτήσει η Ιερά Σύνοδος προκειμένου να γίνει μείωση ή εξαφάνιση ή μεταβολή της ποινής αυτής. Σε περίπτωση που η υπόθεση αφορά κληρικό ή μοναχό απαραίτητη είναι και η γνωμοδότηση του οικείου επισκόπου.

8 ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ «Οριστικό τέλος για τον πρώην Αττικής» <https://www.tovima.gr/2010/03/03/politics/oristiko-telos-gia-ton-prwin-attikis> (Πρόσβαση την 20/10/2021)

9 Έτσι συμβαίνει και με τους δημοσίους υπαλλήλους χάρη στην αυτοτέλεια κολασίμου του πειθαρχικού παραπτώματος. βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΑΥΠΛΙΩΤΗΣ, «Πειθαρχικό Δίκαιο», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, σελ.175-176 αλλά και ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΝΤΑΖΗΣ, «Πειθαρχικό Δίκαιο Δημοσίων Υπαλλήλων», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 218 επ.

Η διαδικασία ολοκληρώνεται με την έκδοση προεδρικού διατάγματος η οποία γίνεται προτάσει του Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Ο Υπουργός υποχρεούται να ενεργήσει σύμφωνα με την απόφαση της Ιεράς Συνόδου; Το ερώτημα αυτό ετέθη ενώπιον του ΣτΕ το 1973. Τότε ένας ιερομόναχος που καταδικάστηκε σε πέντε έτη αργίας και για το ίδιο διάστημα υποχρέωση διαβίωσης σε μοναστήρι, από εκκλησιαστικό δικαστήριο ζήτησε την απονομή χάρης για να επανέλθει στα καθήκοντά του. Η Ιερά Σύνοδος διαπιστώνοντας πως είχε εκτίσει ήδη τη μισή ποινή και επειδή υπήρξε θετική γνωμοδότηση του αρμόδιου επισκόπου Γρεβενών, αποφάσισε να δώσει χάρη στον ιερομόναχο ζητώντας παράλληλα από τον Υπουργό να προκαλέσει την έκδοση του σχετικού προεδρικού διατάγματος. Ο Υπουργός όμως αρνήθηκε εγγράφως να προτείνει ένα τέτοιο διάταγμα. Τότε ο ιερομόναχος προσέφυγε κατά αυτής της άρνησης στο ΣτΕ. Σύμφωνα με την απόφαση της Ολομελείας υπ' αριθμόν 2548/1973 η απονομή της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης είναι έργο που έχει ανατεθεί στα εκκλησιαστικά δικαστήρια τα οποία λειτουργούν ανεξάρτητα από κάθε κοσμική εξουσία. Οι ποινές που επιβάλλονται από αυτά έχουν καθαρά πνευματικό χαρακτήρα¹ και θεμελιώνονται στους εσωτερικούς κανόνες της Εκκλησίας. Επομένως αρμόδια για να αποφασίσει περι άφεσης, μείωσης ή μεταβολής μία τέτοιας ποινής είναι μόνο η Ιερά Σύνοδος. Ο Υπουργός υποχρεούται να τη σεβαστεί και να πράξει όσα υπάγονται στην αρμοδιότητά του προκειμένου αυτή η απόφαση να λάβει τη μορφή προεδρικού διατάγματος. Δεν έχει αρμοδιότητα να κρίνει την ορθότητα αυτής πλὴν όμως έργο του είναι να κρίνει αν τηρήθηκαν οι προβλεπόμενες εκ του νόμου διαδικασίες και προϋποθέσεις.

Συνεπώς, η απονομή χάρης είναι μία διαδικασία που συνδέεται άμεσα με την άσκηση εκκλησιαστικής οικονομίας. Η ιδιαιτερότητα έγκειται στο γεγονός πως τα αποτελέσματά της απονομής αυτής εντοπίζονται και πέραν του στενού εκκλησιαστικού πλαισίου. Ο δικαιωμένος κληρικός έχει δικαίωμα να απαιτήσει από τον αρμόδιο Υπουργό την έκδοση προεδρικού διατάγματος κατά τα οριζόμενα στην απόφαση της Συνόδου².

§30. Αντιμετώπιση στον Ποινικό Κώδικα

Στο ειδικό μέρος του ΠΚ υπάρχουν διατάξεις κατά τις οποίες συγκεκριμένα εγκλήματα μπορούν να διαπράξουν μόνο κληρικοί και άλλα στα οποία η ιδιότητα του θρησκευτικού

1 Βλ και ΣτΕ 1800/1972: «...τα ούτω εν αυτοίς αποκαλούμενα "εκκλησιαστικά δικαστήρια", είναι όργανα δια των οποίων η Εκκλησία, ενεργούσα ουχί ως νομικόν πρόσωπον δημοσίου δικαίου ασκούν διοίκησιν, αλλ' υπό την ιδιότητά της ως θρησκευτικού και, συνεπώς, ως πνευματικού καθαρώς οργανισμού, πειθαναγκάζει τους εκ των μελών της κληρικούς και μοναχούς, και εφ' όσον χρόνον φέρουν ούτοι τας εν λόγω ιδιότητας, να εκπληρούν τα χρέη κα τα καθήκοντα τα απορρέοντα εκ της επαγγελίας αυτών ...»

2 βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «Εγχειρίδιο», ό.π. (παρ. 1), σελ. 296

λειτουργού συνιστά επιβαρυντική περίπτωση. Αρχικά το αρ. 196 ορίζει «*Ο θρησκευτικός λειτουργός που κατά την ενάσκηση των έργων του ή δημόσια και με την ιδιότητά του προκαλεί ή διεγείρει τους πολίτες σε εχθροπάθεια κατά της πολιτειακής εξουσίας ή άλλων πολιτών τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τριών ετών.*» Η κατάχρηση εκκλησιαστικού αξιώματος είναι έγκλημα γνήσιο ιδιαίτερο καθώς μπορεί να τελεσθεί μόνο από θρησκευτικό λειτουργό. Επομένως, δράστης αναφορικά με την Ορθόδοξη Εκκλησία είναι εκείνος που έχει χειροτονηθεί κληρικός και όχι ο μη χειροτονημένος μοναχός. Ούτε όμως και εκείνος που ανήκει κατά το κανονικό δίκαιο στον κατώτερο κλήρο (νεωκόρος, ψάλτης) μπορεί να διαπράξει αυτό το έγκλημα. Για να πληρωθεί η υποκειμενική υπόσταση του πλημелλήματος αυτού απαιτείται τουλάχιστον ενδεχόμενος δόλος ενώ η διέγερση σε εχθροπάθεια πρέπει να στρέφεται είτε κατά των εκπροσώπων του κράτους είτε κατά ομάδες πολιτών και να λαμβάνει χώρα κατά την άσκηση των καθηκόντων του κληρικού ή γενικά δημόσια (όχι σε πλαίσιο συζήτησης μεταξύ μοναχών μίας μονής για παράδειγμα), ενώ δεν αρκεί η συμμετοχή του θρησκευτικού λειτουργού ως απλού μέλους σε συγκέντρωση¹. Αν αποτύχει ο κληρικός να διεγείρει το πλήθος καίτοι προσπάθησε θα τιμωρηθεί για απόπειρα. Σκοπός της διάταξης σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του 1933 είναι να προστατευθεί η δημοσία τάξη αφού ο κληρικός λόγω της ιδιότητάς του μπορεί να ασκήσει επιρροή στη συνείδηση του πληθους και να καταστεί ιδιαιτέρως επικίνδυνος². Αυτό φάνηκε σε υπόθεση για την οποία εκδόθηκε η απόφαση του Αρείου Πάγου με αριθμό 1489/1997 κατά την οποία καταδικάστηκε κληρικός για τέλεση αυτού του αδικήματος επειδή δήλωσε δημόσια πως αν έρθει ο Μητροπολίτης στο ναό «θα χυθεί αίμα» και όταν εκείνος ήλθε αφαίρεσε από αυτόν το μικρόφωνο κατά την ώρα της δοξολογίας.

Στο άρ. 342 του Π.Κ. προβλέπεται πως «*Ο ενήλικος ο οποίος ενεργεί ασελγείς πράξεις με ανήλικο, τον οποίον του έχουν εμπιστευθεί για να τον επιβλέπει ή να τον φυλάσσει, έστω και προσωρινά, τιμωρείται ως εξής: α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα, όχι όμως και τα δεκαοκτώ έτη, με κάθειρξη.*» (παρ. 1). Η δεύτερη παράγραφος όμως του άρθρου εισάγει ορισμένες επιβαρυντικές περιστάσεις. Μεταξύ αυτών και η ιδιότητα του δράστη ως κληρικού ο οποίος έχει αναπτύξει πνευματική σχέση με το ανήλικο θύμα. Έχει κριθεί πως δεν αρκεί για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος να είναι ομόθρησκος ο ανήλικος με τον κληρικό αλλά θα πρέπει να έχουν αναπτύξει στενή πνευματική σχέση εν τοις πράγμασι. Επικρίθηκε λοιπόν στη θεωρία η απόφαση του Πλημμελειοδικείου Κω με αριθμό 16/1957 σύμφωνα με την οποία δεν απαιτείται αυτός ο ισχυρός δεσμός διότι ο κληρικός της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι πνευματικός πατέρας όλων των Ορθόδοξων λαϊκών οι οποίοι θεωρούνται τέκνα του³. Για την τέλεση του κακούργηματος αδιάφορη είναι η τυχόν συναίνεση του ανήλικου, ενώ ο απαιτούμενος δόλος συνίσταται στη γνώση

1 βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ «*Ποινικός Κώδικας Ερμηνεία κατ' άρθρο*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 1300

2 βλ. ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ, «*Ποινικός Κώδικας*», 1999, σελ. 432 αλλά και ΑΝΔΡ. Χ. ΤΟΥΣΗΣ – ΑΘΑΝ. ΑΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, «*Ποινικός Κώδικας Ερμηνεία κατ' άρθρο*», εκδ. Δημ. Τζακάρ – Στεφ. Δελαγραμματικά, Αθήνα 1958, σελ. 404

3 βλ. Γ. Α. ΒΑΒΑΡΕΤΟΣ, «*Ποινικός Κώδικας*», εκδ. Αφοι Σάκκουλα, Αθήνα 1970, σελ. 1060

του κληρικού πως το θύμα είναι ανήλικο και πως έχει αναπτυθεί μεταξύ τους πνευματική σχέση⁴. Ακόμα και στην πλημμεληματική μορφή του εγκλήματος (οπου ο θύτης εκμεταλλεύεται μόνο την παρουσία του ανηλίκου) η πνευματική σχέση μεταξύ θύτη κληρικού και ανηλίκου θύματος συνιστά επιβαρυντική περίσταση.

Αυτές οι δύο διατάξεις που αναφέρθηκαν όμως ίσχυαν μέχρι το 2019. Ο Ν. 4619/2019 κατήργησε το άρθρο 196 του Π.Κ. και πλέον η κατάχρηση εκκλησιαστικού αξιώματος δεν προβλέπεται ως έγκλημα στο νομικό σύστημα της χώρας. Το ίδιο συμβαίνει και με την επιβαρυντική περίσταση που εισήγαγε η παράγραφος 2 του αρ. 342 στον προϊσχύσαντα Π.Κ., η οποία επίσης καταργήθηκε.

§31. Συμπεράσματα

Το πεδίο του εκκλησιαστικού ποινικού δικαίου είναι ευρύ. Η εκκλησιαστική δικαιοσύνη έχει οργάνωση, τηρεί τους νόμους της Πολιτείας αλλά και τους ιερούς κανόνες. Ο συνδυασμός αυτών των δύο εισάγει ένα καθεστώς ιδιαίτερο για όσους εντάσσονται στο πεδίο εφαρμογής τους. Στο κεφάλαιο αυτό, λοιπόν, παρατέθηκαν σημεία οπου προκύπτει έντονα μία ξεχωριστή αντιμετώπιση των κληρικών και κυριώς των αρχιερέων. Το πρώτο θέμα που εξετάστηκε ήταν η φύση των αποφάσεων των εκκλησιαστικών δικαστηρίων. Παρατηρήθηκε διάσταση στη νομολογία καθώς αρχικά θεωρούνταν αποφάσεις ειδικών δικαστηρίων και κατά συνέπεια δεν μπορούσαν να προσβληθούν παραδεκτά οι αποφάσεις τους με αίτηση ακύρωσης. Από το 1987 έως και σήμερα τα εκκλησιαστικά δικαστήρια αντιμετωπίζονται ως πειθαρχικά συμβούλια. Αν οι αποφάσεις τους έχουν αμιγώς πνευματικό χαρακτήρα δεν ερμηνεύονται ως εκτελεστές διοικητικές πράξεις και ο καταδικασθείς δεν μπορεί να επιχειρήσει τη δικαίωσή του στα δικαστήρια της Πολιτείας. Αν όμως από την κρίση των δικαστηρίων – πειθαρχικών συμβουλίων αυτών διαταράσσεται η υπαλληλική σχέση ή το εργασιακό καθεστώς του κληρικού τότε παραδεκτά ασκείται αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ κατά αυτής της εκτελεστής διοικητικής πράξης.

Οι αρχιερείς λόγω της θέσης ισχύος που κατέχουν στην επισκοπή που διαποιμούν και τον ρόλο τους ως επικεφαλής σε αυτή διοικητικά και πνευματικά χαίρουν ξεχωριστής αντιμετώπισης από νομοθεσία και ιερούς κανόνες. Το ειδικότερο θέμα της απώλειας του μητροπολιτικού θρόνου παρουσιάζει ενδιαφέρον. Ο κανόνας της ισοβιότητας απαγορεύει κανονικά την θέσπιση ορίου ηλικίας αλλά δεν αντιβαίνει στη δυνατότητα παραίτησης αρκεί αυτή να λαμβάνει χώρα για λόγο σοβαρό, για νόσο ή γήρας. Η πρόβλεψη του ΚΧΕΕ για δημιουργία επιτροπής, αποτελούμενης από τον Πρόεδρο του ΣτΕ και άλλους δύο ιατρούς καθηγητές, η οποία θα κρίνει αν ο επίσκοπος δύναται σωματικά και πνευματικά να ασκεί τα καθήκοντά του, είναι αμφιβόλου κανονικότητας. Το ίδιο ισχύει και για την θέση σε αργία επισκόπου για λόγους που αφορούν στο πρόσωπό του, το συμφέρον

4 βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Εγχειρίδιο», ό.π. (παρ. 1), σελ. 207

της Εκκλησίας, τη δημόσια τάξη και την κοινωνική ειρήνη. Η μόνη διάταξη που δεν προκαλεί ζητήματα κανονικότητας είναι εκείνου που ορίζει πως με τη μοναχική κουρα ο επίσκοπος εκπίπτει του θρόνου του.

Το δικαίωμα της εκκλήτου ενώπιον του Οικουμενικού Πατριάρχη εξετάστηκε χωριστά λόγω της υψηλής σημασίας του. Το δικαίωμα αυτό πλέον έχει αποδοθεί σε όλους τους αρχιερείς της Εκκλησίας της Ελλάδας ενώ για εκείνους της Κρήτης και των Δωδεκανήσων η Σύνοδος του Πατριαρχείου θεωρείται πρωτοβάθμιο εκκλησιαστικό δικαστήριο η απόφαση του οποίου είναι ανέκκλητη. Πέρα από τα ζητήματα που ιστορικά έχουν προκύψει και αφορούν τη συμμόρφωση της Εκκλησίας στις αποφάσεις του Πατριαρχείου είναι δεδομένο πως η υπόθεση βγαίνει από τα σύνορα της χώρας για να κριθεί από ένα νομικό πρόσωπο δημοσίου διεθνούς δικαίου. Σύμφωνα με τη πρόσφατη νομολογία η απόφαση αυτή θεωρείται «παραίνεση» ενώ μέρος της θεωρίας θεωρεί πως είναι εκτελεστή διοικητική πράξη, θεμέλιο της οποίας βρίσκεται στο άρ. 3 του Συντάγματος και τον ΚΧΕΕ.

Από τα τελευταία θέματα του κεφαλαίου είναι εκείνο που εισήγαγε το αρ. 160 του ν. 5383/1932. Η πρόβλεψη πως κάθε αμετάκλητη καταδίκη σε κάθειρξη οδηγεί στην καθαίρεση του κληρικού με απλή διαπιστωτική πράξη του αρμοδίου εκκλησιαστικού δικαστηρίου θέτει ζητήματα παραβίασης του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης, αυτοτέλειας της διαδικασίας ενώπιον ποινικών και εκκλησιαστικών δικαστηρίων, ενώ σύμφωνα με τα ήδη εκτεθέντα η απόφαση δεν είναι ποινή αλλά διαπιστωτική πράξη. Από την άλλη η δυνατότητα απονομής χάρης μετά την έκτιση της μισής ποινής που επέβαλε ένα εκκλησιαστικό δικαστήριο προβλέπεται από το νόμο και προϋποθέτει απόφαση της Ιεράς Συνόδου η οποία είναι υποχρεωτική για τον Υπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων ο οποίος προκαλεί την έκδοση του σχετικού προεδρικού διατάγματος. Τέλος, αναφορά έγινε και σε δύο εγκλήματα που προέβλεπε ο ΠΚ από το 1985 έως το 2019. Η κατάχρηση εκκλησιαστικού αξιώματος μπορούσε να τελεσθεί μόνο από κληρικό ενώ η κατάχρηση ανηλίκων σε ασέλγεια αν τελούνταν από κληρικό που είχε πνευματική σχέση με το ανήλικο θύμα συνιστούσε επιβαρυντική περίπτωση.

§32. Μάρτυρες

Το τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας αφιερώνεται στην παράθεση και ανάλυση των δικονομικών διατάξεων της πολιτειακής νομοθεσίας στις οποίες φαίνεται πως οι κληρικοί αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερο τρόπο. Η αρχή θα γίνει με τις προβλέψεις για τους μάρτυρες που υπάρχουν στους κώδικες ποινικής (ΚΠΔ¹) και πολιτικής δικονομίας (ΚΠολΔ²).

Σύμφωνα με την παρ. 1 του αρ. 212 του ΚΠΔ «*Η διαδικασία ακυρώνεται, αν εξεταστούν στην προδικασία ή στην κύρια διαδικασία: α) τα πρόσωπα που αναφέρονται στο άρθρο 371 ΠΚ...*». Το συγκεκριμένο άρθρο του ΠΚ³ ορίζει πως οι κληρικοί μεταξύ άλλων επαγγελματιών τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης έως ένα έτος ή χρηματική ποινή εάν φανερώσουν ιδιωτικά απόρρητα που τους τα εμπιστεύτηκαν ή που έλαβαν γνώση αυτών εξαιτίας της ιδιότητάς τους. Ακόμη και αν το πρόσωπο που τους εμπιστεύθηκε αυτές τις πληροφορίες τούς απαλλάξει από την υποχρέωση τήρησης του απορρήτου, οι κληρικοί εξακολουθούν να μην μπορούν να κοινοποιήσουν ό,τι έμαθαν. Αν λοιπόν ένας κληρικός κληθεί να εξεταστεί ως μάρτυρας οφείλει, αφού φανερώσει την ιδιότητα του ενόρκως, να δηλώσει πως αν εξεταστεί θα παραβιάσει το επαγγελματικό του απόρρητο. Ακόμα όμως και αν δεν υπάρξει τέτοια δήλωση η ακυρότητα επέρχεται όπως ορίζει η παρ. 3. Είναι μάλιστα αποδεκτό πως η διάταξη δεν εισάγει μια πρόβλεψη περί απαλλαγής αλλά ευθέως μια απαγόρευση κατάθεσης για λόγους γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος. Η απαγόρευση αφορά την προδικασία αλλά και την κύρια διαδικασία ενώ δεν καταλαμβάνει μόνο τους κληρικούς της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και κάθε άλλης γνωστής, είτε αυτοί είναι ημεδαποί είτε αλλοδαποί⁴. Στην αιτιολογική έκθεση του ΚΠΔ αναφέρεται εξάλλου πως σκοπός της διάταξης είναι να διαφυλαχθεί η εμπιστοσύνη του κοινου στο κύρος και την εχεμύθεια αυτών των επαγγελματιών⁵. Επίσης γίνεται δεκτό ότι η απαγόρευση εξέτασης καταλαμβάνει και τους κληρικούς που τελούν σε αργία ή έχουν συνταξιοδοτηθεί. Αν η πληροφορία για την οποία χρειάζεται ο κληρικός να εξεταστεί του έγινε γνωστή μέσω του μυστηρίου της εξομολόγησης, η παραπάνω απαγόρευση εξακολουθεί να υφίσταται ακόμα και αν ο εξομολογούμενος απεβίωσε. Είναι προτιμότερη η προστασία του

1 N. 4620/2019 (ΦΕΚ Α 96//11-6-2019)

2 Όπως ισχύει με τις τελευταίες τροποποιήσεις του ν. 4842/2021 (ΦΕΚ Α/190/13-10-2021)

3 N. 4619/2019 (ΦΕΚ Α 95/11-6-201)

4 βλ. ΛΑΜΠΡΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, «Κώδικας Ποινικής Δικονομίας Ερμηνεία κατ' άρθρο», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2018, σελ. 1253

5 <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/k-kodikas-dikon-aitiologiki-all.pdf> (Πρόσβαση την 24/10/2021) βλ. και ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ 1997 Τόμος Πρώτος, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 900

απορρήτου από την ανακάλυψη της ουσιαστικής αλήθειας. Πρόκειται για μία έκφανση του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα. Αν το άτομο έχει την πνευματική ανάγκη να εκμυστηρευτεί θέματα της προσωπικής του ζωής σε κάποιον εξομολόγο, το κάνει με το σκεπτικό πως αυτά τα θέματα δεν θα γίνουν γνωστά σε άλλους.⁶

Επόμενη διάταξη στον ΚΠΔ είναι εκείνη του αρ. 215. «...Οι αρχιερείς κάθε δόγματος ή θρησκείας εξετάζονται κατά την προδικασία στην κατοικία τους.». Οι αρχιερείς αντιμετωπίζονται όπως ο πρόεδρος και οι αντιπρόεδροι της Βουλής, ο πρωθυπουργός, οι αρχηγοί των πολιτικών κομμάτων του κοινοβουλίου και οι υπουργοί. Μάλιστα κατά την κύρια διαδικασία όταν καλούνται στο ακοατήριο εξετάζονται πρώτοι και στη συνέχεια αν, δεν διατάξει διαφορετικά το δικαστήριο, μπορούν να αποχωρήσουν⁷. Προφανώς ο νομοθέτης αναγνωρίζει πως το λειτούργημα και οι υποχρεώσεις αυτών των προσώπων δεν τους επιτρέπουν να αφιερώσουν χρόνο παραπάνω από τον απολύτως αναγκαίο για να συμβάλλουν στην απονομή της δικαιοσύνης. Για τους λειτουργούς της Πολιτείας υπάρχει έλλειψη χρόνου λόγω της ενασχόλησής τους με θέματα διοικητικά ενώ για τους αρχιερείς κυρίως με θέματα πνευματικά. Υπάρχει δηλαδή δικαιολογητική βάση για την ιδιαίτερη αυτή αντιμετώπιση αλλά ευχερώς μπορεί να υποστηριχθεί η άποψη πως υπάρχει παραβίαση της αρχής της ισότητας των πολιτών που κατοχυρώνεται συνταγματικά. Υπάρχουν και άλλοι επαγγελματίες που έχουν απαιτητικό ωράριο εργασίας αλλά οφείλουν να εξεταστούν με τη συνήθη διαδικασία από το δικαστήριο.

Ο ΚπολΔ από την άλλη ορίζει στο αρ. 399 πως δεν εξετάζονται ως μάρτυρες μεταξύ άλλων και οι κληρικοί για όσα έμαθαν κατά την εξομολόγηση. Γι αυτό θεωρούνται ανεπιτήδευτοι μαρτυρίας και είναι κάτι που λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο.⁸ Επίσης στο αρ. 400 προβλέπεται πως οι κληρικοί είναι και εξαιρεταίοι μάρτυρες «...για τα πραγματικά γεγονότα που τους εμπιστεύτηκαν ή που διαπίστωσαν κατά την άσκηση του επαγγέλματος τους για τα οποία έχουν καθήκον εχεμύθειας, εκτός αν το επιτρέψει εκείνος που τους τα εμπιστεύθηκε και εκείνος τον οποίο αφορά το απόρρητο,...»⁹. Για να ληφθεί υπόψη ο λόγος εξαίρεσης ενός κληρικού – μάρτυρα σε αυτή την περίπτωση χρειάζεται να προβληθεί αντίστοιχη ένσταση από τον αντίδικο που έχει έννομο συμφέρον καθώς πρόκειται για κάτι που δεν λαμβάνεται υπόψη και αυτεπαγγέλτως¹⁰. Η απαγόρευση ωστόσο δεν καταλαμβάνει και τους μοναχούς οι οποίοι μπορούν να εξεταστούν κανονικά ως μάρτυρες όπως οι υπόλοιποι πολίτες¹¹. Πάντως «οι κληρικοί έχουν δικαίωμα να

6 ΑΡΓΥΡΙΟΣ ΚΑΡΡΑΣ, «Κώδικας Ποινικής Δικονομίας Συστηματική Ερμηνεία και Μεθοδολογική κατ άρθρο Ανάπτυξη» εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ 423.

7 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΟΝΤΑΞΗΣ, «Commentar Κώδικας Ποινικής Δικονομίας», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985, σελ. 46 επ.

8 ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ «Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας», Αθήνα 1988, σελ 322.

9 ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΤΡΑΣ «Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας κατ άρθρο Νομολογία» εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2017, σελ. 403.

10 ΚΕΡΑΜΕΥΣ, ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ΝΙΚΑΣ, «Ερμηνεία του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 755

11 βλ. ΧΑΡΟΥΛΑ ΑΠΑΛΑΓΑΚΗ, «Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, Ερμηνεία κατ' άρθρο», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ. 1157

αρνηθούν να εξεταστούν ως μάρτυρες...» (αρ. 401 ΚπολΔ). Αρα, δύο είναι τα κρίσιμα σημεία: αφενός πως είναι ανεπιτήδευτοι μάρτυρες για όσα έμαθαν κατά το μυστήριο της εξομολόγησης και εξαιρηταίοι για όσα έμαθαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους και αφετέρου πως για όσα έμαθαν κατά το μυστήριο της εξομολόγησης δεν μπορούν να αναφέρουν απολύτως τίποτε ενώ για όσα έμαθαν γενικά από την άσκηση των καθηκόντων τους έχουν καθήκον εχεμύθειας εκτός αν τους επιτραπεί η αναφορά σε αυτά από εκείνον που τους πληροφόρησε και από εκείνον που αφορά το απόρρητο.

Οι παραπάνω διατάξεις για τη δυνατότητα μαρτυρίας των κληρικών συνάδουν με το καθήκον εχεμύθειας που έχει ιδιαίτερα ο πνευματικός. Ο ιερέας λοιπόν που έχει το οφίκιο του εξομολόγου έχει και την ευθύνη να αντιμετωπίζει με την δέουσα σοβαρότητα και εχεμύθεια όσα του εμπιστεύονται οι πιστοί¹². Αυτή την κατάσταση σέβεται και η Πολιτεία που όπως αναφέρθηκε προστατεύει δια νόμων το απόρρητο αυτό. Δεν μπορεί να ερμηνευτεί το παραπάνω ως μία ευνοϊκή μεταχείριση προς το πρόσωπο των ιερέων αλλά μία έμπρακτη απόδειξη σεβασμού στη θρησκευτική ελευθερία. Στο όνομα αυτής εκτελείται κάθε μυστήριο της Εκκλησίας αφού έκφασή της είναι και η άσκηση της λατρείας. Για να λάβει χώρα ακωλύτως το μυστήριο της εξομολόγησης προϋποτίθεται πως υπάρχουν οι ανάλογες εγγυήσεις από το κράτος. Η πεποίθηση του εξομολογουμένου πως τα λεγόμενά του δεν θα κοινοποιηθούν σε άλλους είναι αξίωση τόσο κατά του ιερέα εξομολόγου όσο και κατά της Πολιτείας που θεμελιώνεται όμως στο δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας. Αν όμως ο κληρικός φανέρωσε σε τρίτον εκτός πλαισίου δίκης, τα όσα έμαθε από την εξομολόγηση άλλου προσώπου τότε ο τρίτος αυτός οφείλει να καταθέσει όσα γνωρίζει παρότι δεν θα μπορούσε ο ίδιος ο ιερέας να καταθέσει για το ίδιο θέμα¹³. Ενδιαφέρον επίσης είναι πως το πλαίσιο του απορρήτου έχει διαβαθμίσεις στον ΚπολΔ. Απόλυτη προστασία υπάρχει για τα όσα έγιναν γνωστά κατά την εξομολόγηση, ενώ μειωμένης έντασης είναι η προστασία του απορρήτου για τις πληροφορίες που έμαθε ο ιερέας γενικά κατά την άσκηση του επαγγέλματός του. Ωστόσο υπάρχει καθήκον εχεμύθειας και γι αυτές αφού και πάλι η σφαίρα της πνευματικότητας στην οποία εντάσσεται το λειτουργήμα του κληρικού επιβάλλει την διεύρυνση των ορίων προστασίας απορρήτου. Επομένως ορθότερο είναι πως ο κληρικός δεν θα έπρεπε να αποκαλύπτει οτιδήποτε έμαθε λόγω της ιδιότητάς του ανεξάρτητα από αν η πληροφορία ελήφθη από την εξομολόγηση ή όχι.

§33. Σωφρονιστήρια

Στον ΚΧΕΕ προβλέπεται η δυνατότητα να προφυλακίζονται οι κληρικοί και οι μοναχοί σε ειδικό σωφρονιστήριο που προορίζεται αποκλειστικά γι αυτούς. Κάθε φορά που διατάσσεται

12 Μητροπολίτης Μάνης Χρυσόστομος Γ' «Η εξομολόγηση» <https://www.im-manis.gr/index.php/o-mitropolitiss/arthra/5366-i-eksomologisi> (Πρόσβαση την 25/10/2021)

13 βλ. ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ, «Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, Ερμηνευτική – Νομολογιακή Ανάλυση», Αθήνα, 1994, σελ. 804

προφυλάκιση αυτών των προσώπων μπορεί αυτή να εκτελείται σε τέτοιους χώρους το προσωπικό των οποίων διατίθεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης¹. Αν πάλι ένα ποινικό δικαστήριο επιβάλει ποινή στερητική της ελευθερίας αυτή εκτελείται σε ειδικό σωφρονιστήριο για κληρικούς. Με την προϋπόθεση όμως ότι αυτή η ποινή δεν συνεπάγεται και την εκκλησιαστική ποινή της καθαίρεσης για τους κληρικούς. Αυτό βέβαια είναι λογικό καθώς αν επιβληθεί και καθαίρεση δεν υπάρχει δικαιολογητική βάση να γίνει η έκτιση της ποινής σε τέτοιο κατάστημα. Αυτά τα σωφρονιστήρια προβλέπονται μόνο για κληρικούς και αφ' ής στιγμής χάνεται η ιδιότητα αυτή δεν υπάρχει και λόγος να μην γίνει η κράτηση – φυλάκιση – κάθειρξη σε κοινό σωφρονιστήριο. Ήδη έως εδώ η ιδιαίτερη αντιμετώπιση του κλήρου είναι εμφανής. Στη συνέχεια όμως της παρ. 2 του αρ. 57 ΚΧΕΕ ορίζεται ότι αν η ποινή που επιβλήθηκε προβλέπει στέρηση της ελευθερίας για διάστημα μικρότερο του μηνός, υπάρχει η δυνατότητα ο οικείος αρχιερέας να διατάξει να ετελεστεί η ποινή σε άλλον τόπο, με τη σύμφωνη γνώμη του εισαγγελέα φυσικά. Αν η ποινή αυτή έχει επιβληθεί κατά αρχιερέα, αρμόδια να ορίσει άλλο τόπο έκτισής της είναι η Δ.Ι.Σ..

Η πραγματικότητα που έχει διαμορφωθεί και μετά τις καταδικαστικές ποινές που έχουν επιβληθεί από ποινικά δικαστήρια σε κληρικούς δεν συμφωνεί με τα ανωτέρω. Τα παραδείγματα του μητροπολίτη πρώην Αττικής Παντελεήμονα αλλά και του ηγουμένου της Ι.Μ. Βατοπεδίου Αγίου Όρους Εφραίμ δείχνουν πως οι κληρικοί δεν αντιμετωπίζονται στην πράξη διαφορετικά. Ο πρώτος όταν καταδικάστηκε από το Πενταμελές Εφετείο Κακουρημάτων οδηγήθηκε στις φυλακές Κορυδαλλού όπως γίνεται με κάθε άλλον καταδικασθέντα². Ο δεύτερος κρατούνταν στη πτέρυγα Ε των ίδιων φυλακών εκεί όπου βρίσκονται οι καταδικασθέντες για οικονομικά εγκλήματα³.

Η Ιερά Σύνοδος θέλησε να μεριμνήσει για το γεγονός πως ενώ ο ΚΧΕΕ αναφέρεται σε ειδικά κέντρα κράτησης των ιερέων στην πραγματικότητα αυτά δεν υφίστανται. Όταν λοιπόν ο πρώην Αττικής Παντελεήμων καταδικάστηκε σε εξαιτή φυλάκιση η Σύνοδος με επιστολή της προς τους Υπουργούς Παιδείας και Δικαιοσύνης ανακοίνωσε την δημιουργία φυλακών αποκλειστικά για κληρικούς και μοναχούς στον χώρο της Ιεράς Μονής Δίβρης της Μητροπόλεως Ηλείας. Ο χώρος αυτός κρίθηκε κατάλληλος λόγω της απομόνωσής του και ίσως επειδή εκείνη την περίοδο εκεί ζούσαν μόλις εννέα μοναχοί. Σύμφωνα πάντα με την επιστολή η ειδική αυτή φυλακή θα διοικούνταν όπως ακριβώς και τα υπόλοιπα σωφρονιστήρια της χώρας. Οι μοναχοί και οι κληρικοί αποτελούν ειδική κατηγορία κρατουμένων και θα πρέπει να βρίσκονται σε ένα χώρο όπου μπορούν να ασκούν τα λατρευτικά τους καθήκοντα με τον τρόπο που τους επιτάσσει η θρησκευτική τους συνείδηση. Το σκεπτικό αυτό της ιεραρχίας φαίνεται πως προκάλεσε αντιδράσεις⁴ από φωνές που επικαλούνταν την αρχή της ισότητας που κατά την κρίση τους εν προκρημμένω παραβιαζόταν. Έτσι σήμερα μετά

1 Αρ. 57 παρ. 1 ΚΧΕΕ. Ανάλογη διάταξη υπάρχει και στον ΚΧΕΚ στο αρ. 132

2 ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ «Εγκλεισμός σε μονή για τον πρώην Αττικής»
<https://www.tovima.gr/2008/07/18/archive/egkleismos-se-moni-gia-ton-prwin-attikis/> (Πρόσβαση την 27/10/2021)

3 <https://www.protothema.gr/politics/article/167902/ston-korydallo-o-hgoymenos-efraim/> (Πρόσβαση την 27/10/2021)

4 ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΡΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ««Σωφρονιστήρια κληρικών!»»
<https://www.kathimerini.gr/opinion/710129/sofronistiria-klirikon/> (Πρόσβαση την 27/10/2021)

δώδεκα χρόνια από την επιστολή αυτή δεν έχουν εκδοθεί τα απαραίτητα προεδρικά διατάγματα για να συσταθεί αυτό το ειδικό σωφρονιστήριο κληρικών.

Βέβαια, η μη έκδοση του προεδρικού διατάγματος δικαιολογείται από το γεγονός πως λίγους μήνες μετά την καταδίκη του Παντελεήμονα αποφασίστηκε να αποφυλακιστεί υπο όρους⁵. Αυτό όμως δείχνει πως η απόφαση περι ίδρυσης σωφρονιστηρίου για κληρικούς πάρθηκε αποκλειστικά για χάρη του συγκεκριμένου μητροπολίτη και όχι για να αντιμετωπιστεί ένα γενικότερο ζήτημα. Εξάλλου εκείνος ήταν ο πρώτος επίσκοπος που καταδικάστηκε σε φυλάκιση σε όλη τη διάρκεια ζωής της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδας, ενώ πρεσβύτεροι και διάκονοι κατάδικοι είναι σαφώς περισσότεροι. Αρα, είναι εμφανές πως οι προσπάθειες για δημιουργία αυτού του σωφρονιστηρίου έπαυσαν μετά το 2009. Συνεπώς καιτοι υπάρχει πρόβλεψη στον ΚΧΕΕ να εκτίουν την ποινή που τους στερεί την ελευθερία σε ειδικά καταστήματα, κανένα τέτοιο δεν έχει ιδρυθεί μέχρι σήμερα. Ιδιαίτερη μεταχείριση υπάρχει εν μέρει στο νόμο αλλά καθόλου στην πράξη.

§34. Λοιπές διατάξεις

Στην ποινική δίκη όλοι οι μάρτυρες πρίν εξεταστούν πρέπει να ορκιστούν ως ακολούθως: *«Δηλώνω, επικαλούμενος την τιμή και τη συνείδησή μου, ότι θα πω όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω τίποτε»*¹. Όμως, οι θρησκευτικοί λειτουργοί δεν ορκίζονται κατά ρητή πρόβλεψη της παρ. 3 του αρ. 219 ΚΠΔ, αλλά δίνουν διαβεβαίωση στην ιερωσύνη τους. Αυτή η πρόβλεψη μάλιστα ισχύει όχι μόνο για τους κληρικούς της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και κάθε άλλου δόγματος και κάθε άλλης γνωστής στην Ελλάδα θρησκείας². Ο ΚπολΔ από την άλλη στο αρ. 408 ορίζει την υποχρέωση των μαρτύρων να ορκισθούν είτε με θρησκευτικό είτε με πολιτικό όρκο. Όμως και εδώ υπάρχει συγκεκριμένη διάταξη για τους κληρικούς που ορκίζονται στην ιερωσύνη τους. Με την απόφαση του Αρείου Πάγου 489/1972 κρίθηκε πως ο ιδιαίτερος αυτός τύπος όρκου που δίδει ο κληρικός είναι ισόκυρος με τον θρησκευτικό και τον πολιτικό³.

Ο ΚΧΕΕ ορίζει πως αν στα πλαίσια πολιτικής δίκης επιβάλλεται να δοθεί όρκος στην Εκκλησία της Ελλάδος, αρμόδιος να δώσει τον όρκο αυτόν εκ μέρους της Εκκλησίας είναι ο Αρχιγραμματέας της Ιεράς Συνόδου ή ο νόμιμος αναπληρωτής του. Εκ μέρους μίας Μητρόπολης ή της Αρχιεπισκοπής αρμόδιος είναι ο Πρωτοσύγκελλος και αν δεν δύναται, ο Γενικός Αρχιερατικός Επίτροπος ή άλλος κληρικός της Μητρόπολης που ορίζεται από τον επίσκοπο. Αντίστοιχα για κάθε

5 <https://www.skai.gr/news/greece/apofylakistike-o-panteleimon/amp> (Πρόσβαση την 27/10/2021)

1 Αρ. 219 ΚΠΔ

2 ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, «Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, Νομολογία κατ' άρθρο», εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2019, σελ. 311

3 ΚΕΡΑΜΕΥΣ, ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ΝΙΚΑΣ, «Ερμηνεία...» όπ.π. (παρ. 30), σελ. 765

ενορία όρκο δίδει ο Πρόεδρος του εκκλησιαστικού συμβουλίου που είναι κληρικός⁴. Αρα, οι κληρικοί μπορούν να παρασταθούν σε δικαστήριο διαβεβαιώνοντας στην ιερωσύνη τους όχι μόνο εξ ιδίου ονόματος αλλά και εξ ονόματος της Εκκλησίας που υπηρετούν.

Πέρα από τον ιδιαίτερο τύπο του όρκου που δίνει ο κληρικός ως μάρτυρας, υπάρχει πρόβλεψη να μην μπορεί να είναι ένορκος. Το αρ. 380 του ΚΠΔ λοιπόν ορίζει πως μεταξύ των προσώπων που δεν μπορούν να είναι ένορκoi συγκαταλέγονται και οι κληρικοί κάθε θρησκευματος και βαθμού και οι μοναχοί. Μάλιστα με το Ν. 4620/2019 προστέθηκε και το επίρρημα «ισοβίως» στη διάταξη. Επομένως, οι κληρικοί για όσο χρόνο παραμένουν κληρικοί και δεν έχουν καθαιρεθεί δεν μπορούν να είναι ένορκoi. Αν δεν απωλέσουν την ιδιότητα του κληρικού, αυτή η απαγόρευση ισχύει για όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Ισως το θεμέλιο αυτής της προβλεψης να μην είναι η τυχόν αναξιοπιστία των κληρικών και των μοναχών για να επιτελέσουν το πολύ σημαντικό έργο ενός ενόρκου αλλά η παραδοχή εκ μέρους της Πολιτείας πως τα καθήκοντά τους και το λειτούργημά τους εν γένει είναι ασυμβίβαστα με τον ρόλο του ενόρκου στην ποινική δίκη.

Ακόμη, σύμφωνα με το αρ. 119 του νόμου για τα εκκλησιαστικά δικαστήρια (Ν. 5385/1932) ο κατηγορούμενος σε εκκλησιαστικά δικαστήρια μπορεί να παρίσταται μόνο με κληρικό ως συνήγορό του. Αν δεν έχει συνήγορο, μπορεί να απαιτήσει από το δικαστήριο να του διορίσει εκείνο έναν. Ακολούθως στο αρ. 140 του ίδιου νόμου ενώπιον του συνοδικού δικαστηρίου ο εκκαλών κατηγορούμενος μπορεί να παρίσταται είτε αυτοπρόσωπα είτε δια κληρικού τον οποίο διορίζει με ειδικό πληρεξούσιο. Στην δεύτερη περίπτωση μπορεί το δικαστήριο να διατάζει την αυτοπρόσωπη παρουσία του κατηγορουμένου. Ωστόσο ο Ν. 1700/1987 άλλαξε τα δεδομένα. Στο αρ. 11 αυτού ορίσθηκε πως οι κληρικοί και οι μοναχοί που βρίσκονται κατηγορούμενοι ενώπιον κάθε εκκλησιαστικού δικαστηρίου μπορούν να παρίστανται με συνήγορο είτε κληρικό είτε δικηγόρο. Οπότε από το 1987 και έπειτα οι κληρικοί έχουν δικαίωμα να εκπροσωπηθούν από επαγγελματία νομικό. Η προαναφερθείσα διάταξη του ν. 5383/1932 έχει κατά συνέπεια καταργηθεί από τη νεώτερη του ν. 1700/1987. Αυτό ακριβώς κρίθηκε με την απόφαση του ΣτΕ υπ' αριθμόν 2928/1996. Κληρικός εφημέριος της Μητρόπολης των Γρεβενών αφού καταδικάσθηκε από το πρωτοβάθμιο εκκλησιαστικό δικαστήριο με την ποινή της καθάρσεως άσκησε έφεση η οποία απορρίφθηκε. Μέσω του δικογράφου της έφεσης, προέβαλε το επιχείρημα πως στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο καίτοι είχε διορίσει δικηγόρο για συνήγορό του, εντούτοις το δικαστήριο αρνήθηκε να δεχθεί την υπεράσπισή του από δικηγόρο. Το ίδιο συνέβη και στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο κατά την εκδίκαση της έφεσης όπου δεν επετράπη καν στον πληρεξούσιο δικηγόρο να εισέλθει στην αίθουσα της συνεδρίας. Ουσιαστικά τα δυο αυτά εκκλησιαστικά δικαστήρια θεώρησαν πως δεν έχει θέση ως συνήγορος σε αυτά ένας δικηγόρος λόγω της «εξόχως πνευματικής υφής της εκκλησιαστικής δίκης». Το ΣτΕ σε επταμελή μάλιστα σύνθεση έκρινε πως ο κληρικός εν προκειμένω στερήθηκε το αναφαίρετο δικαίωμα που είχε σύμφωνα με το νόμο να παραστεί με συνήγορο δικηγόρο. Επομένως

4 Αρ. 51 ΚΧΕΕ

ακύρωσε την απορριπτική της έφεσης απόφαση και παρέπεμψε την υπόθεση προς εκδίκαση πάλι από το πρωτοβάθμιο συνοδικό εκκλησιαστικό δικαστήριο.

§35. Συμπεράσματα

Δικονομικά οι κληρικοί αντιμετωπίζονται ξεχωριστά σε αρκετές περιπτώσεις. Μέριμνα του νομοθέτη είναι να εξασφαλιστεί το δημόσιο συμφέρον και να μην απειληθεί η θεμελιώδους σημασίας για την Πολιτεία ομαλή διεξαγωγή δίκης. Το καθεστώς που ισχύει για τους κληρικούς σύμφωνα με το κανονικό δίκαιο αναγνωρίζεται ως ιδιαίτερο και από τον πολιτειακό νομοθέτη. Αυτό φαίνεται πρώτιστα από τη δυνατότητα να εξεταστούν ως μάρτυρες στα πλαίσια τόσο της ποινικής όσο και της πολιτικής δίκης. Το επαγγελματικό απόρρητο και κυρίως η σημασία του μυστηρίου της εξομολόγησης για την Ορθόδοξη Εκκλησία αλλά και κάθε άλλη θρησκεία που έχει ανάλογο μυστήριο αποτελούν πυξίδα για τη Πολιτεία σχετικά με το θέμα της μαρτυρίας.

Επίσης λόγω της ανάγκης των κληρικών να τελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα αδιάκοπα ο ΚΧΕΕ ορίζει πως ακόμα κι αν κάποιος καταδικασθεί σε ποινή στερητική της ελευθερίας από κοινό ποινικό δικαστήριο, θα οδηγηθεί σε ειδικό σωφρονιστήριο αποκλειστικά για κληρικούς. Όμως, η Πολιτεία δεν έχει ρυθμίσει το θέμα και μέχρι σήμερα δεν έχει εκδοθεί κάποιο προεδρικό διάταγμα για ίδρυση ενός τέτοιου σωφρονιστηρίου. Βέβαια δεν ευθύνεται αποκλειστικά η Πολιτεία γι αυτή την καθυστέρηση αλλά και η Εκκλησία η οποία ενδιαφέρθηκε για την δημιουργία τέτοιου χώρου μόνο όταν καταδικάστηκε επίσκοπος σε φυλάκιση και μόνο για όσο χρόνο εκείνος ήταν στις φυλακές Κορυδαλλού.

Τέλος, οι θρησκευτικοί λειτουργοί ακολουθούν διαφορετικό τύπο ορκωμοσίας στα πλαίσια μίας δίκης αφού διαβεβαιώνουν στην ιερωσύνη τους πως όσα λένουν είναι αληθή. Δεν αλλάζει όμως κάτι ουσιαστικά αφού και πάλι η ιερωσύνη αποτελεί για εκείνους κατι το ιερό και αν όχι ανώτερο τότε σίγουρα ταυτόσημο με την τιμή και την συνείδησή τους. Πάντως δεν μπορούν ουτε οι κληρικοί ουτε οι μοναχοί να είναι ένορκοι σε μία ποινική δίκη.

Σε κάθε περίπτωση πλέον οι κληρικοί και οι μοναχοί μπορούν να παρίστανται στα εκκλησιαστικά δικαστήρια στα οποία καλούνται ως κατηγορούμενοι με συνήγορο όχι αναγκαστικά κληρικό αλλά και λαϊκό. Το παραπάνω είναι νόμιμο αλλά και συνάδει με το δικαίωμα στην αποτελεσματική υπεράσπιση κάθε κατηγορουμένου¹.

1 βλ. και αρ. 48 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή είχε σκοπό να παραθέσει τις διατάξεις εκείνες στις οποίες φαίνεται η ιδιαίτερη μεταχείριση των κληρικών της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα. Οι διατάξεις αυτές διακρίνονται σε εκείνες που θεσπίστηκαν από τον Πολιτειακό νομοθέτη και σε αυτές των ιερών κανόνων, δηλαδή του εσωτερικού δικαίου της Εκκλησίας. Η έμφαση δόθηκε στο τι ισχύει σήμερα αλλά φάνηκε ξεκάθαρα πως από τη δημιουργία κι ολας του ελληνικού κράτους οι κληρικοί αντιμετωπίζονταν ξεχωριστά. Αυτό ήταν και είναι συνέπεια του σεβασμού της Πολιτείας στους ιερούς κανόνες. Ένας σεβασμός που θεμελιώνεται βασικά στην προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας που εγγυάται το κράτος.

Ωστόσο, σε μία ευνομούμενη κοινωνία δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή η ανευ όρων υιοθέτηση των κανόνων της Εκκλησίας και η απόδοση σε αυτούς νομοθετικής ισχύος. Ειδικά παλαιότερα, το φαινόμενο αυτό ήταν συχνό και εν μέρει δικαιολογείτο από την στενή σχέση κράτους – Εκκλησίας κατά την περίοδο του 19ου και 20ου αιώνα στην οποία η Εκκλησία είχε αναλάβει λόγο εθναρχικό. Με την πάροδο όμως των ετών και τα τελευταία χρόνια υπό την επίδραση της εισόδου της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την έννομη τάξη αυτής, τα δεδομένα έχουν αλλάξει και παρατηρείται εξέλιξη.

Στην εξέλιξη αυτή καταλυτικό ρόλο είχαν όπως αποδείχθηκε οι κρίσεις της ελληνικής δικαιοσύνης επί υποθέσεων στις οποίες κλήθηκε να αποφασίσει αν ήταν σύννομη η διαφορετική αντιμετώπιση των κληρικών. Σε κάποιες απο αυτές διαπιστώθηκε πως δικαίως υπάρχουν ειδικές ρυθμίσεις γιατί οι θρησκευτικοί λειτουργοί εκουσίως εντάχθηκαν στον κλήρο και δέχθηκαν να υπακούουν στους εσωτερικούς κανόνες της Εκκλησίας. Η παρέμβαση εδώ της Πολιτείας θα ήταν αντίθετη με το δικαίωμα αυτοοργάνωσης κάθε γνωστής θρησκείας. Από την άλλη η ίδια η Πολιτεία χωρίς τη συνδρομή της δικαστικής εξουσίας συνετέλεσε στο να κατοχυρωθούν ορισμένα δικαιώματα για τους κληρικούς που παλαιότερα αποκλείονταν από αυτά με ρητές διατάξεις νόμου. Το πιο ενδεικτικό παράδειγμα είναι αυτό του δικαιώματος γάμου αυτών των προσώπων μετά τη χειροτονία τους.

Είναι αλήθεια ότι υπάρχει η εντύπωση σε μεγάλο μέρος των πολιτών πως οι θρησκευτικοί λειτουργοί γενικά και εκείνοι της Ορθόδοξης Εκκλησίας ειδικότερα είναι προνομιούχοι. Πλέον αυτές οι φωνές δεν έχουν άλλο επιχείρημα πέραν της, αδικαιολόγητης γι αυτούς, μισθοδοσίας από

το κράτος που όπως αναφέρθηκε έχει και συνταγματικά θεμέλια. Όπως φάνηκε από το σύνολο της εργασίας κατά κύριο λόγο τα προνόμια των κληρικών είναι δυσμενή. Διαχρονικά οι ιερείς στερούνται θεμελιωδών δικαιωμάτων που απολαμβάνουν ακώλυτα οι υπόλοιποι πολίτες. Δεν μπορούν να εκφράσουν τη γνώμη τους ελεύθερα σε δημόσιο βήμα, οφείλουν να λάβουν άδεια από τον επίσκοπο ακόμα και για να μεταβούν σε άλλη εκκλησιαστική επαρχία ή το εξωτερικό και άλλα πολλά. Αυτή η περιστολή των ατομικών δικαιωμάτων λαμβάνει χώρα μέσω των νόμων του κράτους, των ιερών κανόνων αλλά και των αποφάσεων της διοικούσας αρχής της Εκκλησίας¹. Μάλιστα όπου ο περιορισμός αυτός θεμελιώνεται στο κανονικό δίκαιο έχει κριθεί ότι είναι κατ' αρχήν σύννομος γιατί η αρχή της αυτοοργάνωσης των θρησκευτικών κοινοτήτων έχει προβάδισμα έναντι της κατοχύρωσης δικαιωμάτων για όλους τους πολίτες από τη Πολιτεία. «Οι κληρικοί της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας, συνταχθέντες με το δόγμα της, έχουν εν γνώσει τους και εκουσίως αποδεχθεί την υπακοή στις θεμελιώδεις πνευματικές αρχές και ιερές της παραδόσεις, καθώς και στους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς της κανόνες, ως εκ τούτου δε, υπόκεινται, λόγω και του δημοσίου λειτουργήματός τους, σε περιορισμούς και ιδιαίτερες υποχρεώσεις ως προς την συμπεριφορά στον ιδιωτικό τους βίο, συνεπεία των οποίων τελούν προφανώς σε ειδικές συνθήκες, οι οποίες επιτρέπουν την παρέμβαση της Εκκλησίας, ως έναν βαθμό, στην άσκηση ορισμένων ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών τους, ως πολιτών...» αναφέρει η απόφαση του ΣτΕ με αριθμό 4596/2014 η οποία εισάγει εξαίρεση στην αρχή του απαραβίαστου του πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων για τους θρησκευτικούς λειτουργούς².

Το θέμα αν θα πρέπει η Πολιτεία να νομοθετεί κατά τρόπο τέτοιο ώστε να επικυρώνει τους ιερούς κανόνες ή απλά να μην ωθεί τους κληρικούς σε παραβίαση αυτών είναι ιδιαίτερο. Όπως αναφέρθηκε, με την απόφαση του ΣτΕ με αριθμό 4569/1990 που αφορούσε το ζήτημα της οπλοφορίας των κληρικών, προκρίνεται ως ορθή η πρώτη άποψη αλλά κατά τη γνώμη μέρους της θεωρίας ορθότερη είναι η δεύτερη εκδοχή. Άλλο θα ήταν όμως το ζήτημα αν η Πολιτεία εγκαθίδρυε ένα ειδικό καθεστώς για τους κληρικούς χωρίς αυτό να βασίζεται στη θρησκευτική ελευθερία και το δικαίωμα αυτοδιοίκησης της Εκκλησίας, αντίθετο δηλαδή στους ιερούς κανόνες. Μια τέτοια ρύθμιση δεν θα μπορούσε να βρεί έρεισμα νομικό. Σε ένα νομικό σύστημα, όπως το σημερινό, που στόχο έχει την πληρέστερη κατοχύρωση των ατομικών και όχι μόνο δικαιωμάτων τα δυσμενή προνόμια πρέπει να είναι η εξαίρεση.

Οι τομείς του δικαίου στους οποίους εντοπίστηκε ιδιαίτερη μεταχείριση των κληρικών καλύπτουν ευρύτατο φάσμα της εννόμου τάξης στην Ελλάδα. Συνταγματικό δίκαιο και δικαιο ατομικών δικαιωμάτων, υπαλληλικό, ιδιωτικό, ποινικό και δικονομικό είναι κλάδοι στους οποίους φαίνεται να υπάρχει ξεχωριστή μεταχείριση των θρησκευτικών λειτουργών. Αυτή όμως η νομική πραγματικότητα αποτελεί συνειδητή επιλογή της Πολιτείας. Δυσχερώς μπορεί να υποστηριχθεί πως το κράτος χαρακτηρίζεται από υποταγή στις έννομες σχέσεις της με την Εκκλησία τουλάχιστον στα

1 π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΤΡΟΜΠΟΥΚΗΣ, «Ατομικά δικαιώματα και εφημεριακός κλήρος», Νομοκανονικά, 2 (2015), σελ. 163

2 Ι. Ε. ΚΑΣΤΑΝΑΣ, «ΣτΕ 4596/2014, Τμ. Γ – Σχόλιο», Νομοκανονικά, 1 (2016), σελ. 91-106

θέματα που θίγει η παρούσα έρευνα. Μπορεί παλαιότερα οι νόμοι του κράτους να αντιμετώπιζαν τους ιερείς με τρόπο που σήμερα θεωρείται νομικά παρωχημένος, ωστόσο είναι λάθος να επικρίνεται το γεγονός αυτό έχοντας ως δεδομένη τη νομική πραγματικότητα του 21ου αιώνα. Για την εποχή στην οποία θεσπίστηκε η διάταξη περι κωλύματος γάμου κληρικών και μοναχών, για παράδειγμα, ήταν σύμφωνη με τις κοινωνικές αντιλήψεις και το γενικότερο περι δικαίου αίσθημα. Οι κοινωνίες όμως εξελίσσονται και οι συνθήκες αλλάζουν. Σε επίπεδο δικαίου η εξέλιξη αυτή ταυτίζεται με την ολοένα και πιο αποτελεσματική και πληρέστερη κατοχύρωση δικαιωμάτων για όλους τους πολίτες. Φυσικά, ένα ιδιαίτερο καθεστώς δεν απορρίπτεται a priori χωρίς να έχει αξιολογηθεί. Στην αξιολόγηση αυτή σταθμίζεται από τη μία η ανάγκη για προστασία των δικαιωμάτων με βάση την αρχή της ισότητας και από την άλλη η εξίσου σημαντική διασφάλιση της θρησκευτικής ελευθερίας που εν προκειμένω μεταφράζεται σε αυτοοργάνωση μια θρησκευτικής κοινότητας. Την αξιολόγηση λοιπόν αναλαμβάνουν κατά κύριο λόγο τα δικαστήρια κάτι που επιβεβαιώνεται από την παρούσα έρευνα μέσω των πολλών αποφάσεων κυρίως των εγχώριων δικαστηρίων στις οποίες έγινε λόγος.

Πέρα όμως από τα δικαστήρια, η ίδια η Εκκλησία δείχνει με τη στάση της ότι πλέον δεν ακολουθεί μία ανάληκτη στάση στα θέματα που αφορούν τους λειτουργούς της. Ενδεικτικό είναι πως τίθενται σε διαβούλευση ζητήματα όπως αυτό της υιοθεσίας από επίσκοπο ή ακόμη περισσότερο του δεύτερου γάμου των κληρικών και της δυνατότητας ύπαρξης εγγαμων επισκόπων. Θέμα εσωτερικό της Εκκλησίας παραμένει να είναι η κρίση για το αν μία πρόβλεψη ή πρακτική εντάσσεται στους δογματικούς κανόνες από τους οποίους δεν χωρεί παρέκκλιση ή όχι. Όπου δεν πρόκειται για θέμα δογματικό, υπάρχει περιθώριο αλλαγής και εξέλιξης αρκεί αυτή να μην διαταράσσει την εσωτερική τάξη και να αποβαίνει προς ψυχικό όφελος των κληρικών αλλά και του ποιμνίου.

Από αυτή τη διαδικασία προκύπτουν δύο πολύ σημαντικά συμπεράσματα. Το πρώτο είναι πως η Εκκλησία καλείται να δράσει διαμορφώνοντας πεποίθηση δικαίου. Αυτό δεν είναι ξένο γι αυτήν αφού δεν θα μπορούσε να είχε επιβιώσει τόσους αιώνες χωρίς την τήρηση ενός συστήματος δικαίου. Από την αρχή της ιστορίας της οι κανόνες της Εκκλησίας καλύπτουν το σύνολο των ζητημάτων που την απασχολούν. Αυτό δεν σημαίνει πως έχουν παραμείνει ίδιοι όλοι οι κανόνες αυτοί στο πέρασμα των ετών. Ενδεικτικό το παράδειγμα των εγγάμων επισκόπων που στους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού ήταν ο κανόνας. Το δεύτερο συμπέρασμα, λογική ακολουθία του πρώτου, είναι πως το πεδίο του κανονικού και του εκκλησιαστικού δικαίου χαρακτηρίζεται από δυναμική. Αυτή μεταφράζεται στη δυνατότητα να διαμορφωθεί μια νέα πραγματικότητα, να γίνουν αλλαγές που δεν θα φτάσουν βέβαια στην αναίρεση του δόγματος. Οι αλλαγές αυτές το ζητούμενο είναι να τείνουν προς την πληρέστερη κατοχύρωση των δικαιωμάτων του κλήρου και την εναρμόνιση αυτών στην κοινωνική πραγματικότητα του 21ου αιώνα και ειδικότερα τις ανάγκες μίας σύγχρονης οικογένειας.

Όπου η Πολιτεία έχει δράσει ανεξάρτητα από τις επιταγές των ιερών κανόνων φαίνεται πως το έχει κάνει για να διασφαλίσει το δημόσιο συμφέρον. Αυτό είναι πασιφανές για θέματα ποινικού και δικονομικού δικαίου. Εκεί ο νομοθέτης εκτιμώντας το καθεστώς υπό το οποίο τελούν οι θρησκευτικοί λειτουργοί γενικά κάθε θρησκείας, έκρινε πως χρειάζεται ειδική μεταχείριση αυτών των προσώπων όπως ακριβώς συμβαίνει και με άλλες κατηγορίες πολιτών (ιατροί, στρατιωτικοί κ.λπ.). Στόχος εν προκειμένω είναι να διασφαλιστεί η ομαλή λειτουργία της δικαιοσύνης αφενός και αφετέρου να προστατευτεί η εμπιστοσύνη που τρέφουν οι πολίτες απέναντι σε ορισμένες κατηγορίες επαγγελματιών στους οποίους ομολογούν θέματα της προσωπικής τους ζωής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΝΤΥΠΗ

- 1) FONTI, « FASCICOLO IX DISCIPLINE GENERALE ANTIQUE 1ere Partie» εκδ. Topografia Italo Orientale S. Nilo Groitaferata, Ρώμη, 1962
- 2) FONTI, «FASCICOLO IX DISCIPLINE GENERALE ANTIQUE 2ere Partie» εκδ. Topografia Italo Orientale S. Nilo Groitaferata, Ρώμη, 1962
- 3) VASSILIOS KONDYLLIS, ” "The Dialogue of the Judges" National Courts and European Courts”, General Report, EPLO Annual Reunion – Spetses 2011
- 4) Α. Ι. ΤΑΧΟΣ Ι.Λ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ «Ερμηνεία Υπαλληλικού Κώδικα», Τόμος Β΄, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007
- 5) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Γ. ΡΑΪΚΟΣ, «Συνταγματικό Δίκαιο Θεμελιώδη Δικαιώματα», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002
- 6) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΟΝΤΑΞΗΣ, «Commentar Κώδικας Ποινικής Δικονομίας», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985
- 7) ΑΝ. ΤΑΧΟΣ – Ι. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ, «Ερμηνεία Υπαλληλικού Κώδικα», Θεσσαλονίκη 1999
- 8) ΑΝΔΡ. Χ. ΤΟΥΣΗΣ – ΑΘΑΝ. ΑΝ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, «Ποινικός Κώδιξ Ερμηνεία κατ' άρθρον», εκδ. Δημ. Τζάκα – Στεφ. Δελαγραμματικά, Αθήνα 1958
- 9) ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΡ. ΤΟΥΣΗΣ «Κληρονομικόν δίκαιον» Ημίτομος Β', εκδ. Αφοί Σακούλα, Αθήνα, 1969
- 10) ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΡ. ΤΟΥΣΗΣ, «Οικογενειακόν Δίκαιον», εκδ. Δημ. Τζάκα – Στεφ. Δελαγραμματικά, Αθήνα, 1950
- 11) ΑΡΓΥΡΙΟΣ ΚΑΡΡΑΣ, «Κώδικας Ποινικής Δικονομίας Συστηματική Ερμηνεία και Μεθοδολογική κατ' άρθρο Ανάπτυξη» εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη
- 12) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ «Ποινικός Κώδικας Ερμηνεία κατ' άρθρο», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014
- 13) ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ, « Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, Ερμηνευτική – Νομολογιακή Ανάλυση», Αθήνα, 1994
- 14) ΒΑΣΙΛΗΣ ΤΖΕΜΟΣ, «Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ)», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019
- 15) ΒΕΛΙΣΑΡΙΟΣ ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ, «Το Σύνταγμα», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006

- 16) Γ. Α. ΒΑΒΑΡΕΤΟΣ, «Ποινικός Κώδιξ», εκδ. Αφοι Σάκκουλα, Αθήνα 1970
- 17) Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ, Μ. ΠΟΤΛΗΣ, «Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων τῶν τε Ἁγίων καὶ πανευφήφων Ἀποστόλων, καὶ τῶν Ἱερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἁγίων Πατέρων », Τόμος 2, εκδ. Γ. Χαρτοφύλακος, 1852
- 18) Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ, Μ. ΠΟΤΛΗΣ, «Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων τῶν τε Ἁγίων καὶ πανευφήφων Ἀποστόλων, καὶ τῶν Ἱερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἁγίων Πατέρων », Τόμος 4, εκδ. Γ. Χαρτοφύλακος, 1854
- 19) Γ. Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Η άσκηση του Δικηγορικού Λειτουργήματος από Μοναχούς και Κληρικούς», Νομοκανονικά 2, 2019
- 20) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Το όριο Ηλικίας των Αρχιερέων στην Εκκλησία της Ελλάδας», Θεολογία 1/2013
- 21) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΛΗΣ, «Οικογενειακόν Δίκαιον», εκδ. Δ. Ν. Τζάκα – Σ. Δελαγραμματικά, Αθήνα 1956
- 22) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΑΥΠΛΙΩΤΗΣ, «Πειθαρχικό Δίκαιο», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003
- 23) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΟΪΛΟΣ, «Οικογενειακόν Δίκαιον», Τόμος τρίτος, εκδ. Αφοι Π. Σάκκουλα, 1966
- 24) ΔΗΜ. ΚΟΡΣΟΣ, «Τύπος και Ραδιοτηλεόραση», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987
- 25) «ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ», 16/1/2013
- 26) «Επιθεώρηση Νομολογίας» 1997, 2008, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2009
- 27) ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι», εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991
- 28) ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μελέτες Συνταγματικού Δικαίου 1980-1987», εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987
- 29) ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑΣ, «Η Ιδιότης του Ρασοφόρου Μοναχού», Αθήνα, 1979
- 30) ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΚΟΡΔΑΣ, «Ο Γάμος των Κληρικών», Αθήνα, 1997
- 31) ΕΦΗ ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, «Οικογενειακό Δίκαιο» Τόμος Ι , εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003
- 32) Ι. Ε. ΚΑΣΤΑΝΑΣ, «ΣτΕ 4596/2014, Τμ. Γ – Σχόλιο», Νομοκανονικά, 1 (2016)
- 33) ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ, «Προσωπικότητα και Τύπος», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000
- 34) ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ, «Το Δίκαιο των ΜΜΕ», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2005
- 35) ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΤΡΑΣ «Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας κατ άρθρο Νομολογία» εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2017

- 36) ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «*Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016
- 37) ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «*Ιδιαίτερα Εκκλησιαστικά Καθεστώτα στην Ελληνική Επικράτεια*», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017
- 38) ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «*Μαθήματα Εκκλησιαστικού Δικαίου*», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2020
- 39) ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, «*Διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994
- 40) ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΟΚΑΣ, «*Εμπορικό Δίκαιο Γενικό Μέρος*» εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα Κομοτηνή, 2003
- 41) ΚΕΡΑΜΕΥΣ, ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ΝΙΚΑΣ, «*Ερμηνεία του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας*», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα Θεσσαλονίκη 2000
- 42) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ, «*Εγχειρίδιον Έκκλησιαστικού Δικαίου*» εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1986
- 43) ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ «*Θεωρία και Πράξη του Εκκλησιαστικού Δικαίου Ι*», εκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2014
- 44) ΚΩΣΤΑΣ ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, «*Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006
- 45) ΛΑΜΠΡΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, «*Κώδικας Ποινικής Δικονομίας Ερμηνεία κατ' άρθρο*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2018
- 46) ΛΙΝΟΣ – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ «*Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ερμηνεία κατ' άρθρον*» εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
- 47) Ν. Ν. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «*Εφχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου*» Τόμος 1, Τεύχος 1, εκδ. Αφοι Π. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984
- 48) Ν.Θ.ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΣ, «*Αγαμος και Εγγαμος Επίσκοπος*», Αθήνα, 1968
- 49) ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, «*Θεμελιώδεις έννοιες της Ποινικής Δίκης*», εκδ. Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2012
- 50) ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, «*Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, Νομολογία κατ' άρθρο*», εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2019
- 51) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΝΤΑΖΗΣ, «*Πειθαρχικό Δίκαιο Δημοσίων Υπαλλήλων*», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη
- 52) π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΤΡΟΜΠΟΥΚΗΣ, «*Ατομικά δικαιώματα και εφημεριακός κλήρος*», Νομοκανονικά, 2 (2015)
- 53) Π. Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, «*Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα*», εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλα, 2012

- 54) Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ, «Το έκκλητον ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας», Νομοκανονικά 2 2018
- 55) Π. Νάσκου-Περράκη, «Δικαιώματα του Ανθρώπου», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2019
- 56) ΠΑΓΚΡΑΤΙΟΣ Ν ΜΕΡΑΚΛΗΣ, Οί πρεσβυτέρες υπό τὸ φῶς τῶν Ἱερῶν Κανόνων, Κύπρος 1990
- 57) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ «Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας», Αθήνα 1988
- 58) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΜΠΟΥΜΗΣ, «Περί του Γάμου Κληρικών – Μοναχών από Κανονικής Πλευράς», Αθήνα, 1983
- 59) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, «Σύστημα του Εκκλησιαστικού Δικαίου» Τόμος Τρίτος, εκδ. Μυρτίδη 1962
- 60) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ «Σύστημα Εκκλησιαστικού Δικαίου» Τόμος 4ος, εκδ. Μυρτίδη, Αθήνα 1957
- 61) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, «Η Ιερωσύνη και αι εξ αυτής Νομοκανονικαί Συνέπειαι», εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1951
- 62) ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ κος. ΙΕΡΟΘΕΟΣ, «Η παράιτηση αρχιερέως από τον θρόνο του- Θέσπιση ορίου ηλικίας», εφημ. Ορθόδοξος Κόσμος, 17/3/2008
- 63) ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΝΙΚ. ΜΠΑΚΑΟΥΚΑΣ «Η Αρση της Αγαμίας των Επισκόπων στην Ανατολική Ορθόδοξη Καθολική του Χριστού Εκκλησία», Αθήνα, 1991
- 64) ΣΠΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, «Θεμελιώδη Δικαιώματα», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
- 65) ΣΠΥΡΟΣ ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα - Κομοτηνή 1984
- 66) ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΚΤΙΣΤΑΚΗ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΖΙΡΑΚΗ, «Υπαλληλικός Κώδικας Ερμηνεία κατ' άρθρο», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2018
- 67) ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ, «Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Θεόδωρο Ι. Παναγόπουλο», ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΩΝ - ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ – ΘΑΣΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, «Η Διαθεσιμότης και η από του Θρόνου Εκπτώσις του Μητροπολίτου κατα την παράγραφον 8 του άρθρου 34 του νόμου 590/1977», 2011
- 68) ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ, «ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΡΑΤΟΥΣ – ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ», Καθημερινή, 11-11-2018
- 69) ΣΩΤΗΡΙΟΣ Κ. ΚΥΒΕΛΟΣ, «Η ενδικοφανής προσφυγή», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2016
- 70) «ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1981, 1982, 1987, 1990, 1996

- 71) ΦΙΛΙΠΠΙΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ, «Ποινικός Κώδικας», 1999
- 72) ΧΑΡΟΥΛΑ ΑΠΑΛΛΑΓΑΚΗ, «Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, Ερμηνεία κατ' άρθρο», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019
- 73) ΧΡΗΣΤΟΣ ΝΙΚ. ΣΑΤΛΑΝΗΣ, «Εισαγωγή στο Ποινικό Δίκαιο», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ

- 1) ΜΑΝΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ, «Θεόκλητος, ο ανατρεπτικός ιεράρχης»
<https://www.tanea.gr/2014/04/17/greece/theoklitos-o-anatreptikos-ierarxis/>
- 2) ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΡΑΡΑΣ, «Η νομική φύση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17001>
- 3) ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ «Είναι συνταγματικός ο περιορισμός της ελεύθερης κίνησης κατά τη βραδινή απαγόρευση κυκλοφορίας λόγω της πανδημίας;»
<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-syntagmatikos-o-periorismos-ths-elftherhs-kinshs-kata-th-vradinh-apagoreysh-kykloforias-logw-ths-pandhmias/>
- 4) ΣΠΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ «Κληρικοί και ελευθερία της έκφρασης» <https://www.kathimerini.gr/society/1073990/klirikoi-kai-eleytheria-tis-ekfrasis/>
- 5) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ «ΜΜΕ και προσωπικά δεδομένα δημοσίων προσώπων»
<https://curia.gr/mme-kai-prosopika-dedomena-dimosion-prosopon/>
- 6) <https://congress-ethemis.gr/ethemis-docs/%20%20%20%20%201337.2013.pdf>
- 7) «Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης»
https://www.dpa.gr/el/enimerwtiko/thematikes_enotites/eidikoiskopoi/mme
- 8) ΤΣΕΚΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ «Τι σημαίνει ενεργός πολίτης;» <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/ti-simainei-energ-os-politis/>
- 9) «Ανδρούσης Ιωσήφ: Ο “Μινίστρος” των θρησκευτικών»
[https://ikivotos.gr/post/10043/androyshs-iwshf-o-ldquo-ministros-rdquo-twn-thrhsketekwnne](https://ikivotos.gr/post/10043/androyshs-iwshf-o-ldquo-ministros-rdquo-twn-thrhsketikwnn)
- 10) <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn09.pdf>
- 11) Ι.Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Η ψήφος των κληρικών» <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-psifos-twn-klirikwn/>
- 12) Α. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ «Το Ελληνικόν και Ορθόδοξον Εκκλησιαστικόν Δίκαιον κατά τα έτη 1954 και 1955»
http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/material/1957_3_9_christofilopoulos3.pdf
- 13) http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/00_apostolic.htm
- 14) Γ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ «Είναι Δημόσιοι Υπάλληλοι οι Κληρικοί;» <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/25014-einai-dimosioi-upalliloi-oi-klirikoi>

- 15) <http://efimeriosgr.blogspot.com/2010/11/334.html>
- 16) Μητροπολίτης Πειραιώς κ. Σεραφείμ «*Το ανεξάλειπτο της Ιερωσύνης*»
<https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/39359-to-anejaleipto-tis-ierosunis>
- 17) Αρχμ. ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ «*Η ΙΕΡΩΣΥΝΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΝΑΝΟΣ*»
<https://orthodoxostypos.gr/h-ie%CF%81%CF%89%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF-%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%83/>
- 18) <https://paligenesia.parliament.gr/periexomena.php?tm=4>
- 19) ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ «*Μισθοδοσία του Κλήρου στην Ελλάδα*»
<https://inspol.files.wordpress.com/2017/02/misthodosia-17-24.pdf>
- 20) <http://www.valsamon.com/index.php?id=2&subid=1830>
- 21) Κ.Ε. ΜΠΕΗΣ «*Οι επίσκοποι, η εκκλησία και το κράτος* » <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=3&mid=1096&mnu=1&id=22801>
- 22) ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΗΤΡΑΛΕΞΗΣ «*Η μισθοδοσία του κλήρου στην Ελλάδα: Μελέτη των στοιχείων*»
http://www.bloko.gr/2016/11/blog-post_269.html
- 23) <https://www.politischios.gr/koinonia/amisthos-klirikos-epaggelma-toy-mellontos>
- 24) Κ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ «*ΓΝΩΜΟΛΟΓΗΣΗ περί της διοικητικής, υπαλληλικής και ασφαλιστικής θέσης του «αμίσθου κληρικού*» https://iersynklellados.blogspot.com/2017/02/blog-post_23.html#more
- 25) http://www.nsk.gr/web/nsk/anazitisi-gnomodoteseon?p_p_id=nskconsulatories_WAR_nskplatformportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-4&p_p_col_pos=2&p_p_col_count=3
- 26) Κ. ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Α. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ «*Άμισθοι κληρικοί: Δευτέρα με Παρασκευή δουλειά, Σαββατοκύριακο στην εκκλησία!*»
<https://www.protothema.gr/stories/article/397900/amisthoi-klirikoi-deutera-me-paraskeui-douleia-savvatokuriako-stin-ekklisia/>
- 27) Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ «*Η τέλεση του Γάμου εξ επόψεως πολιτειακού δικαίου*»
http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/liturgical/z_symposio_13.html
- 28) Αρχμ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ «*Ο δεύτερος γάμος των κληρικών*»
http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/press/epifanios/epifanios_text5.htm
- 29) <https://www.oac.gr/articlefiles/SYNODOS/%CF%84%CE%BF%20%CE%BC%CF%85%CF%83%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF%20%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%B3%CE%AC%CE%BC%CE%BF%CF%85%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%84%CE%B1%20%CE%BA%CF%89%CE%BB%CF%8D%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1%20%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%85.pdf>
- 30) <https://www.orthros.eu/%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B1/2010-10-04-06-27-51/1133-%CE%B3%CE%AC%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CF%84%E1%BF%B6%CE%BD-%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BA%E1%BF%B6%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%AF-%CE%B4%CE%AE-%CF%84%E1%BF%B6%CE%BD-%E1%BC%90%CE%BD-%CF%87%CE%B7%CF%81%CE%B5%CE%AF>

[%E1%BE%B3-%E1%BC%A4-%E1%BC%90%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B6%CE%B5%CF%8D%CE%BE%CE%B5%CE%B9.html](#)

31) ΚΩΣΤΑΣ ΝΕΟΝΑΚΗΣ «Ο δεύτερος Γάμος στους πρεσβυτέρους και διακόνους, που έχουν χηρέψει ή εγκαταλειφθεί από τις συζύγους τους» <https://www.patris.gr/2018/09/24/o-deyteros-gamos-stoys-presvyterouys-kai-diakonoys-poy-echoyn-chirepsei-i-egkataleifthei-apo-tis-syzygoys-toys/>

32) Ι. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Δεύτερος γάμος κληρικών» <https://www.kathimerini.gr/opinion/997804/deyteros-gamos-klirikon/>

33) Μητροπολίτης Άντινός κ. Παντελεήμων «Διά τόν δεύτερον γάμον Κληρικῶν» <https://orthodoxostypos.gr/%ce%b4%ce%b9%ce%ac-%cf%84%cf%8c%ce%bd-%ce%b4%ce%b5%cf%8d%cf%84%ce%b5%cf%81%ce%bf%ce%bd-%ce%b3%ce%ac%ce%bc%ce%bf%ce%bd-%ce%ba%ce%bb%ce%b7%cf%81%ce%b9%ce%ba%e1%bf%b6%ce%bd/>

34) <https://www.neakriti.gr/article/kriti/irakleio/1623456/ehei-idi-telestei-deyteros-gamos-ierea-stin-ekklisia-tis-kritis/>

35) Άρχιμ. Γρηγόριος Δ. Παπαθωμάς «Είσαγωγή στο Κανονικό Δίκαιο και την Κανονική Οικονομία» <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/THEOL338/%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CE%94%CE%AF%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BF%20Syllabus%202020.pdf>

36) Ε. ΜΑΝΝΩΛΙΔΑΚΗ «Νομικές συνέπειες της μοναχικής ιδιότητας που άπτονται του οικογενειακού δικαίου» https://efotopoulou.gr/nomikes-sinepies-tis-monachikis-idiotitas-pou-aptonte-tou-ikogeniakou-dikeou/#_ftnref3

37) <https://www.ethemis.gr/anakoinwseis-deltia-tupou/2019/01/16/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CF%80%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%85.html>

38) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΣ ««Πράσινο φως» στην εγγραφή του μοναχού Ειρηναίου ως δικηγόρου στον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών από το Δικαστήριο της ΕΕ» <https://www.lawspot.gr/nomikane/prasino-fos-stin-eggrafi-toy-monahoy-eirinaioy-os-dikigoroy-ston-dikigoriko-sylogo>

39) Μ. ΤΖΑΒΕΛΑ «Ασυμβίβαστα με την άσκηση εμπορικής δραστηριότητας» <https://efotopoulou.gr/asimvivasta-me-tin-askisi-emporikis-drastiriotitas/>

40) Χ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ «Δεν υπηρετούν στον στρατό μοναχοί Αγίου Όρους και Ιεροσολύμων» <https://neoskosmos.com/el/2018/12/04/dialogue/den-ypiretoun-ston-strato-monachoi-agiou-orous-kai-ierosolymon/>

41) http://www.ecclesia.gr/greek/holySynod/print_it.asp?id=543&what_sub=d_typou

42) <https://orthodoxia.info/news/ayti-epistoli-paraitisis-m/>

43) Ι. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ «Αρχιερέων Παρατήσεις» <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/arxierewn-paraitiseis/>

- 44) ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ «Τα «ανορθόδοξα» εκκλησιαστικά παρατράγουδα πριν από 40 χρόνια» <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/ta-anorthodoksa-ekklisiastika-paratragoyda-prin-apo-40-xronia/>
- 45) http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/anakoinothenta.asp?id=586&what_sub=announce
- 46) ΝΙΚΟΣ ΜΟΣΧΟΣ «160 ν. ν. 5383/1932, καθώς και 249 § 1 του Υπαλληλικού Κώδικα και 146 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων.- Διοικητική διαπίστωση της έναντι της Εκκλησίας της Ελλάδος, ως νομικού προσώπου δημόσιου δικαίου, αυτοδίκαιης λύσης της δημόσιου δικαίου σχέσης (“καθαίρεσης”) επισκόπου που αμετακλήτως καταδικάστηκε σε κάθειρξη έξι (6) ετών » <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=3&mid=&mnu=0&id=25428&keyw=5383%2F32&sr=search&pg>
- 47) ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ «Οριστικό τέλος για τον πρώην Αττικής» <https://www.tovima.gr/2010/03/03/politics/oristiko-telos-gia-ton-prwin-attikis>
- 48) <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/k-kodikas-dikon-aitiologiki-all.pdf>
- 49) Μητροπολίτης Μάνης Χρυσόστομος Γ' «Η εξομολογήση» <https://www.im-manis.gr/index.php/o-mitropolitis/arthra/5366-i-eksomologisi>
- 50) ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ «Εγκλεισμός σε μονή για τον πρώην Αττικής» <https://www.tovima.gr/2008/07/18/archive/egkleismos-se-moni-gia-ton-prwin-attikis/>
- 51) <https://www.protothema.gr/politics/article/167902/ston-korydallo-o-hgoymenos-efraim/>
- 52) ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΡΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ««Σωφρονιστήρια κληρικών»!» <https://www.kathimerini.gr/opinion/710129/sofronistiria-klirikon/>
- 53) <https://www.skai.gr/news/greece/apofylakistike-o-panteleimon/amp>